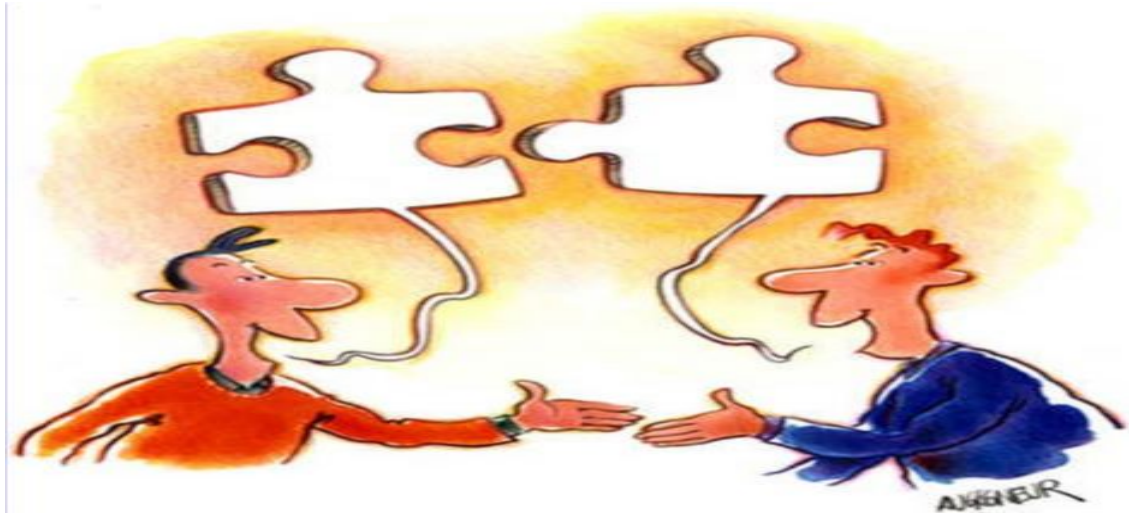




ΑΝΩΤΑΤΗ ΣΧΟΛΗ ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΗΣ ΚΑΙ ΤΕΧΝΟΛΟΓΙΚΗΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ



Πρόγραμμα Ειδίκευσης στη Συμβουλευτική & τον Προσανατολισμό
(ΠΕΣΥΠ)

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ
«ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΑ ΚΑΙ ΕΝΣΥΝΑΙΣΘΗΣΗ»

Επιβλέπουσα Καθηγήτρια κα Ράνυ Καλούρη-Αντωνοπούλου

Κατερίνα Αθ. Μίντζηρα

Δεκέμβριος 2015



ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

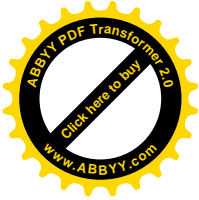
ΠΕΡΙΛΗΨΗ.....	2
ABSTRACT.....	3
ΕΙΣΑΓΩΓΗ.....	4
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1	
- Εκλεκτικές συγγένειες Ενσυναίσθησης και Λογοτεχνίας	
○ Προσεγγίζοντας με ορισμούς.....	5
○ Τί είναι η Λογοτεχνία.....	6
○ Ιστορία της Λογοτεχνίας.....	8
○ Ιστορικοί δεσμοί Ψυχανάλυσης και Λογοτεχνίας.....	10
○ Τέχνη και Ψυχιατρική.....	15
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2	
- Εν αρχή ην η Ενσυναίσθηση και Δεξιότητες Συμβουλευτικής	
○ Ψυχαναλυτική Ψυχολογία και Ενσυναίσθηση.....	17
○ Τί είναι η Ενσυναίσθηση.....	20
○ Είδη Ενσυναίσθησης.....	22
○ Επίπεδα Ενσυναίσθησης.....	23
○ Παράγοντες που επηρεάζουν την Ενσυναίσθηση.....	24
○ Ενσυναίσθηση, Λογοτεχνία και Εκπαίδευση.....	27
○ Ενσυναίσθηση, Λογοτεχνία και Ιατρική.....	29
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3	
- Η θεραπευτική αξία της Ενσυναίσθησης	
○ Σχέση Ιατρού-Ασθενούς/Θεωρητικές Προσεγγίσεις.....	30
○ Τα εμπόδια επικοινωνίας ασθενούς-ιατρού.....	33
○ Ο ρόλος της Ενσυναίσθησης στην Ιατρική.....	35
○ Η εκπαίδευση του ιατρικού προσωπικού σε θέματα επικοινωνίας.....	36
○ Η θεραπευτική αξία της Λογοτεχνίας.....	37
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4	
- Βιωματική προσέγγιση ρόλων «Αναγνώστη» - «Συμβούλου»	
○ Από την θεωρία στην πράξη.....	44
○ Απόσπασμα βιβλίου «Έγκλημα και Τιμωρία».....	48
○ Η Ενσυναίσθηση του αναγνώστη.....	56
○ Η Ενσυναίσθηση του Συμβούλου.....	57
ΕΠΙΛΟΓΟΣ.....	60
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ.....	61



ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Το θέμα της παρούσας εργασίας που θα παρουσιάσουμε, όσο γίνεται πιο σφαιρικά και διεξοδικά, προήλθε από μια προσωπική συσχέτιση της έννοιας της Ενσυναίσθησης και της Λογοτεχνίας. Η απόφαση πάρθηκε περισσότερο με γνώμονα την εξοικείωση της γράφουσας με την λογοτεχνία. Η ιδέα, με άλλα λόγια, λιγότερο ήταν αποτέλεσμα ορθολογικής σκέψης, και περισσότερο εσωτερικής παρόρμησης. Είναι εν γνώσει μας, πως οι επιστημονικές εργασίες είναι ορθότερο να βασίζονται σε επιστημονικά «δεδεικασμένα», ώστε να υπάρχει η ευχέρεια της πλούσιας βιβλιογραφίας η οποία, εκτός των άλλων, παρέχει και μια ασφάλεια στην ανεύρεση στοιχείων και τεκμηρίωση θεωριών. Από την άλλη, η έννοια της Ενσυναίσθησης, δεν είναι μόνο ζήτημα επιστημονικής εμπέδωσης και μελέτης. Ορίζεται και με την δυνατότητα της προσωπικής ικανότητας του καθενός μας (ειδικού και μη) στη συναισθηματική ταύτιση για όσα ακούμε, βλέπουμε ή διαβάζουμε. Προσωπική μας άποψη είναι, πως για να διαβάσει κανείς συστηματικά λογοτεχνία και να το απολαμβάνει, η ενσυναίσθηση αποτελεί προαπαιτούμενο. Βασιζόμενοι, λοιπόν, στην σκέψη, αυτή επιχειρούμε να μελετήσουμε, να εμβαθύνουμε και να αποδείξουμε πως η Ενσυναίσθηση και η Λογοτεχνία συνδυάζονται θαυμάσια σε πεδία που η βελτίωση και η ανακούφιση του ανθρώπου αποτελεί το κύριο ζητούμενο.

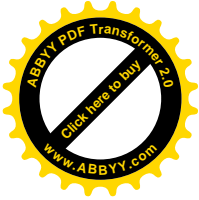
Στην προκαταρκτική και διαφωτιστική κουβέντα που υπήρξε με την εποπτεύουσα καθηγήτρια κα Καλούρη, εκείνο που επισημάνθηκε ιδιαίτερα ήταν να καταρτιστεί ένας κατάλογος με ό,τι είναι περιττό και άσχετο με το θέμα της εργασίας και να τηρηθεί με απόλυτη συνέπεια. Η αλήθεια είναι, πως γράφοντας για ένα ζήτημα επιστημονικής φύσεως, το μεγάλο άγχος είναι μήπως παραλείψει κανείς ζωτικής σημασίας θεωρίες. Ένα άλλο, όμως, μεγάλο άγχος είναι μήπως στην προσπάθεια της σφαιρικής οπτικής, καταλήξει το πόνημα να γίνει ανυπόφορα φλύαρο. Συνεπώς, στα κεφάλαια που ακολουθούν δεν περιλαμβάνεται, φέρει ειπείν, η αυτόματη γραφή και οι ευεργετικές ιδιότητες που έχει σε πάσχοντα πρόσωπα από σοβαρές ή λιγότερο σοβαρές ψυχικές ασθένειες. Θα μπορούσαμε να την ενσωματώσουμε, με την έννοια πως ένας Σύμβουλος μπορεί πολλά να καταλάβει για έναν συμβουλευόμενο μέσα από την γραφή του. Όμως, εμείς δεν εξετάζουμε το ζήτημα της ίασης μέσω της λογοτεχνίας, αλλά τις προοπτικές που ανοίγονται στον κάθε ειδικό, που χρησιμοποιεί σαν εργαλεία την Ενσυναίσθηση και την Λογοτεχνία και αντιστρόφως.



ABSTRACT

The subject of the current study originated from a personal correlation between the significance of the term empathy and literature. Consequently, this decision was taken mainly because of our close relationship with literature. In other words it was more the outcome of an impulse than a rational. It is well known that scientific studies should be based on well-established facts allowing an easier research of articles and theories. On the other hand the term of empathy it is not only an issue of comprehension and study. It is more or less defined by the possibilities of the individual ability of anyone (specialist or not) to emotionally rapport with what it is seen, heard or read. Personally, it is believed that empathy is prerequisite for a systematic literature reading and its subsequent pleasure. Consequently, there is an effort to penetrate, to study and to prove that empathy and literature could be combined easily in fields where human improvement and relief are the major issue.

In a preliminary and interest discussion with my supervisor Professor (Mrs Kalouri) it was particularly stressed that it was imperative to prepare a list with everything it was unnecessary and irrelevant to our subject in an attempt to avoid it consistently. It is true that when facing a scientific issue there is always the danger to omit crucial theories. On the other hand it is particularly stressful to keep in mind the possibility of a verbose outcome of such an effort. Subsequently, automatic writing along with its beneficial properties in severe and lighter psychiatric cases is not included in the upcoming chapters. Of course it could be incorporated as an Advisor is able to better understand his or her patient through it. However, our aim it is not to examine the therapy through literature, but rather to consider the perspectives offered to every specialist using as therapeutic tools empathy and literature and vice versa.



ΕΙΣΑΓΩΓΗ

«Η τέχνη, από μίαν άποψη, εκδικείται τη ζωή, γιατί η δική της δημιουργία είναι αληθινή δημιουργία με τούτη την έννοια: ότι είναι λυτρωμένη από τον χρόνο, τις αναποδιές της τύχης, τα εμπόδια, και δεν έχει άλλο σκοπό από τον εαυτό της»

(Λουίτζι Πιραντέλο, Απόψε αυτοσχεδιάζουμε)

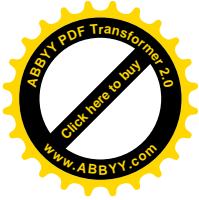
Η Ενσυναίσθηση είναι μια δεξιότητα, που πριν κάποια χρόνια εκδηλωνόταν μόνο ως έμφυτο χαρακτηριστικό σε ορισμένους ανθρώπους, ανεξάρτητα από επαγγελματική ιδιότητα, μόρφωση, φύλο, κοινωνική θέση κτλ. Ας πούμε, πως ήταν «φίλοι της καρδιάς», όσοι είχαν την ικανότητα να δείχνουν κατανόηση στους άλλους και εκείνοι να ανακουφίζονται. Δεν είναι μόνο πως ήξεραν να ακούνε με προσοχή, αλλά έδειχναν και μια ιδιαίτερη ευαισθησία στα προβλήματα των άλλων με αποτέλεσμα να προτείνουν πραγματοποιήσιμες λύσεις και διεξόδους.

Από την άλλη στην Λογοτεχνία, όπως σε όλες τις τέχνες άλλωστε, η ευαισθησία αποτελεί πυλώνα της όποιας δημιουργίας. Ειδικά, όμως, στην λογοτεχνία η ενσυναίσθηση παίζει καθοριστικό ρόλο για να μπορέσει ο δημιουργός να εκφράσει - όσο πιο πειστικά γίνεται- με λέξεις αυτό που αισθάνεται, φαντάζεται ή τον απασχολεί.

Στην παρούσα εργασία θα επιχειρηθεί να παρουσιαστεί, η «εκλεκτική συγγένεια»¹ που επιτελείται σε τομείς που αντικείμενό τους είναι η βελτίωση της ψυχικής υπόστασης του ατόμου.

Αρχικά, θα κάνουμε μια ιστορική αναδρομή και στα δύο πεδία, στην συνέχεια θα τα εξετάσουμε το κάθε ένα ξεχωριστά, ενώ κατόπιν θα παρουσιάσουμε τις αλληλεπιδράσεις που αναπτύσσονται όταν χρησιμοποιούνται ταυτόχρονα. Στο τέλος, θα παραθέσουμε ένα απόσπασμα από ένα κλασσικό μυθιστόρημα και θα επιχειρήσουμε να το αναλύσουμε με βάση πρώτον, την ιδιότητα του Αναγνώστη και δεύτερον, την ιδιότητα του Συμβούλου. Ας υπογραμμίσουμε πως όταν κάνουμε λόγο για λογοτεχνία σε αυτή την εργασία εννοούμε πάντα και μόνο τον πεζό λόγο μεγάλης φόρμας, δηλαδή, το μυθιστόρημα.

¹ «Υπαρξη κοινών στοιχείων σε πρόσωπα, λαούς, έννοιες, κτλ», Γ. Μπαμπινιώτης, *Μικρό Λεξικό της Νέας Ελληνικής Γλώσσας*, σ. 337, εκδ. Κέντρο Λεξικολογίας, 2^η έκδ., Αθήνα, 2009



ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1

Εκλεκτικές συγγένειες Ενσυναίσθησης και Λογοτεχνίας

- Προσεγγίζοντας με ορισμούς
- Η Ψυχολογία

Ο όρος **ψυχολογία** χαρακτηρίζει, όπως δείχνει και η ετυμολογία του, την «επιστήμη της ψυχής» και από την άποψη αυτή αποτελεί μέρος της φιλοσοφίας. Από τα τέλη του 19^{ου} αιώνα αποτελεί ανεξάρτητη επιστήμη η οποία ερευνά την ψυχοφυσική ενότητα του ατόμου, στα συνειδητά και ασυνειδητά χαρακτηριστικά της και στις εξωτερικές της πλευρές που εκδηλώνονται στη συμπεριφορά. Εστιάζει και μελετά τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά ενός ατόμου, δηλαδή τον τρόπο με τον οποίο ενεργεί, αισθάνεται, αντιλαμβάνεται, φαντάζεται, προσαρμόζεται στο φυσικό και κοινωνικό περιβάλλον².

- Η Λογοτεχνία

Μελετώντας διάφορα βιβλία και ψάχνοντας στο διαδίκτυο, για να δώσουμε έναν εύληπτο αλλά λεπτομερή ορισμό καταλήξαμε στον εξής: Ο όρος **Λογοτεχνία** αναφέρεται στην ενασχόληση με τον έντεχνο λόγο καθώς και στο σύνολο των γραπτών κειμένων μιας γλώσσας, μιας χώρας, μιας εποχής (ή και ευρύτερων συνόλων) που έχουν συνταχθεί με πρόσθετη τη δημιουργία αισθητικών αξιών, ή που, και χωρίς πρόθεση, φθάνουν κάποτε σε αυτό το αποτέλεσμα.

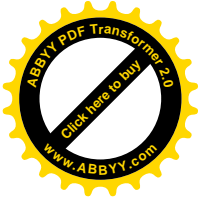
Η λογοτεχνική δραστηριότητα παρουσιάζει δύο όψεις. Από το ένα μέρος είναι δημιουργία, και κάθε λογοτεχνικό έργο μπορεί να μελετηθεί ως μαρτυρία της επινοητικής ευφορίας του συγγραφέα. Από το άλλο μέρος είναι τεκμήριο μιας ορισμένης στιγμής του πολιτισμού και αποτελεί κοινωνιολογικό φαινόμενο.

Κατά τον Μαλαρμέ (1842-1898) αποστολή της λογοτεχνίας είναι να δίνει ένα καινούριο νόημα στις λέξεις του πλήθους.³

Στον ορισμό της λογοτεχνίας, ο Μαλαρμέ της δίνει την δύναμη να προσδίδει νόημα στις λέξεις του πλήθους -τόσο απλά αλλά και τόσο περίτεχνα. Ο ορισμός της ψυχολογίας δίνει έμφαση στην εστίαση και στην μελέτη στα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά ενός ατόμου. Και στις δύο περιπτώσεις το μόνο που «ακούγεται» στα πλαίσια της παρούσας εργασίας είναι το *νόημα των λέξεων και τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά ενός ατόμου*. Και οι δύο ορισμοί έχουν αντληθεί σκόπιμα, από εγκυκλοπαίδεια γραμμένη προ τεσσαρακονταετίας. Στην συνέχεια, μελετώντας και

² Εγκυκλοπαίδεια Δομή, εκδ. Δομή Α.Ε., τόμος δέκατος πέμπτος(σχι-ωγρα), σ.485, Αθήνα, Σεπτέμβριος 1976 8^η έκδ.)

³ Εγκυκλοπαίδεια Δομή, εκδ. Δομή Α.Ε., τόμος ένατος(κουκλο-λωτρ), σ.404, Αθήνα, Σεπτέμβριος 1976 8^η έκδ.



εξηγώντας, θα γυρίσουμε ακόμα πιο πίσω χρονικά και η μελέτη μας θα επιχειρήσει να είναι όσο πιο ενδελεχής γίνεται στα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά του ατόμου.

- **Τί είναι η Λογοτεχνία**

Ο παραπάνω εύληπτος αλλά «ξύλινος» ορισμός της λογοτεχνίας είναι περιεκτικός και ανταποκρίνεται πλήρως στο ερώτημα, στην πραγματικότητα όμως δεν μας λέει απολύτως τίποτα για το τί **ακριβώς** είναι λογοτεχνία και πώς μας κάνει να αισθανόμαστε σε σχέση με τον εαυτό μας και τον κόσμο. Ο Immanuel Kant, ο πρώτος θεωρητικός της σύγχρονης δυτικής αισθητικής, με το όνομα *αισθητική* ορίζει την απόπειρα να γεφυρωθεί το χάσμα μεταξύ του υλικού και του πνευματικού κόσμου, μεταξύ ενός κόσμου δυνάμεων και μεγεθών και ενός κόσμου εννοιών. Τα αισθητικά αντικείμενα όπως οι πίνακες ζωγραφικής ή τα λογοτεχνικά έργα, συνδυάζοντας αισθητηριακή μορφή (χρώματα, ήχους) και το πνευματικό περιεχόμενο (ιδέες), αποτυπώνουν τη δυνατότητα συνένωσης του υλικού και του πνευματικού. Ένα λογοτεχνικό έργο είναι αισθητικό αντικείμενο διότι, καθώς οι άλλες επικοινωνιακές λειτουργίες αρχικά περιορίζονται ή αναστέλλονται, υποχρεώνει τους αναγνώστες να εξετάσουν την αλληλενέργεια μεταξύ της μορφής και του περιεχομένου⁴.

Για να γίνει κατανοητό τί εννοεί ο Kant, όταν μιλάει για την αλληλενέργεια μεταξύ μορφής και περιεχομένου, αναφέρουμε την διάκριση των φορμαλιστών, όσον αφορά τη μορφή, δηλαδή το υλικό, και το περιεχόμενο, δηλαδή την τεχνική.⁵ Επισημαίνουμε πως η αναφορά στην θεωρία του φορμαλισμού γίνεται μόνο για να αντιληφθούμε την διάκριση μεταξύ μορφής και περιεχομένου, καθώς την παρούσα εργασία ούτε την αφορά, ούτε την ενστερνίζεται την παραπάνω θεωρία. Το κάθε λογοτεχνικό έργο έχει μια μοναδική δυναμική, διότι ο κάθε συγγραφέας είναι μια μοναδική οντότητα που χειρίζεται το υλικό και το περιεχόμενο σύμφωνα με τις ηθικές αξίες, τις εμπειρίες και τις δικές του αλήθειες. Σύμφωνα με τον Kant σε όλο αυτό αναπόφευκτα εμπλέκεται και ο αναγνώστης, ο οποίο επίσης είναι μια μοναδική οντότητα που με την σειρά του έχει τις δικές του ηθικές αξίες, εμπειρίες και αλήθειες. Δεν ενδιαφέρει αν ο αναγνώστης συμφωνεί ή διαφωνεί. Εκείνο που ενδιαφέρει είναι πώς εμπλέκεται πνευματικά, και τηρουμένων των αναλογιών (συμφωνίας-διαφωνίας) συναισθηματικά. Εξυπακούεται πως όσο μεγαλύτερη εγγύτητα υπάρχει σε αυτήν την

⁴ Jonathan Culler, *Λογοτεχνική Θεωρία*, μτφ. Καίτη Διαμαντάκου, σ. 44, Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, 2^η έκδ, Ηράκλειο, 2003.

⁵ «Ο **Ρώσικος φορμαλισμός** είναι μία θεωρία της λογοτεχνίας που εμφανίστηκε στη **Ρωσία** στις αρχές του εικοστού αιώνα. Βασικός στόχος των Ρώσων φορμαλιστών ήταν η ανάπτυξη μιας μεθόδου επιστημονικής και αντικειμενικής μελέτης της λογοτεχνίας, που θα ενδιαφερόταν για την αναζήτηση των μηχανισμών της λογοτεχνίας και των δομικών αρχών των λογοτεχνικών κειμένων, αυτών δηλαδή των ιδιοτήτων που καθιστούσαν ένα λογοτεχνικό κείμενο έργο τέχνης.», https://el.wikipedia.org/wiki/Ρώσικος_φορμαλισμός.



αλληλενέργεια, τόσο περισσότερο επιτυγχάνεται η αποστολή του έργου (δημιουργίας), κατά τον τρόπο που τον αντιλαμβάνεται ο Kant.

Οι θεωρητικοί της λογοτεχνίας επισημαίνουν πέντε σημεία σχετικά με την φύση της λογοτεχνίας: σε κάθε μια περίπτωση, αρχίζεις με βάση την μία προοπτική αλλά πρέπει, τελικά, να λάβεις υπόψη σου και την άλλη.

1. *Η λογοτεχνία ως η προβολή της γλώσσας*, που έχει να κάνει με την λεγόμενη λογοτεχνικότητα ενός έργου.

2. *Η λογοτεχνία ως η ενοποίηση της γλώσσας*, όπου αντικατοπτρίζονται τα πολλά και διάφορα στοιχεία και συστατικά του κειμένου, τα οποία συναπαρτίζουν μια σύνθετη σχέση. Ανάμεσα στην μορφή και το νόημα ή το θέμα και την γραμματική δομή, διερευνάται εάν υπάρχει ενοποίηση, αρμονία, ένταση ή ασυμφωνία.

3. *Η λογοτεχνία ως μυθοπλασία*, δηλαδή ο μύθος ο οποίος εισπράττεται διαφορετικά από τον κάθε αναγνώστη, με αποτέλεσμα να δημιουργείται μία σχέση που αποκαλείται «μυθοπλασιακή». Τα συμφραζόμενα της μυθοπλασίας αφήνουν σαφώς ανοιχτό το ερώτημα για το που αναφέρεται στην πραγματικότητα η μυθοπλασία.

4. *Η λογοτεχνία ως αισθητικό αντικείμενο*, με την ιστορική έννοια του όρου, όπου η αισθητική χαρακτηρίζει την θεωρία της τέχνης και με αιώνιο ερώτημα αν το κάλλος αποτελεί αντικειμενική ιδιότητα στα έργα τέχνης, ή ορίζεται από την υποκειμενική αντίδραση των θεατών ή αναγνώστων.

5. *Η λογοτεχνία ως διακειμενική ή αυτό-αναφορική κατασκευή*, όπου η διακειμενικότητα ερμηνεύεται ως η συνεχής επανάληψη, απορρόφηση, αμφισβήτηση άλλων κειμένων και η σχέση τους μεταξύ τους. Η αυτό-αναφορικότητα σχετίζεται με την θεωρία πως τα μυθιστορήματα αφορούν ως ένα ορισμένο σημείο άλλα μυθιστορήματα, αφορούν τα προβλήματα και τις δυνατότητες αναπαράστασης και απόδοσης μορφής και νοήματος στην εμπειρία. Έτσι, η Μαντάμ Μποβαρύ μπορεί να διαβαστεί ως μια διερεύνηση των σχέσεων μεταξύ της «πραγματικής ζωής» της Έμμα Μποβαρύ και του τρόπου τον οποίο τα ρομαντικά μυθιστορήματα που διαβάσει και μαζί το ίδιο το μυθιστόρημα του Flaubert, αντιλαμβάνονται την εμπειρία.⁶

Παρατέθηκαν και τα πέντε σημεία της φύσης της λογοτεχνίας, για να αντιληφθούμε πως η σχέση ενσυναίσθησης και λογοτεχνίας είναι αυθύπαρκτη και αυτό εκφράζεται με περισσότερη σαφήνεια στα σημεία 3 και 5.

Η μυθοπλασία, με την ειδική σχέση που έχει με τον κάθε αναγνώστη, έγκειται ακριβώς στην ικανότητα ή μη, της συναισθηματικής ταύτισης εκείνου που διαβάσει, και του μύθου που του «ταιριάζει» ή όχι. Η μεγάλη πρόκληση για τον καθένα από

⁶ Jonathan Culler, *Λογοτεχνική Θεωρία*, μτφ. Καίτη Διαμαντάκου, σ. 45, Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, 2^η έκδ, Ηράκλειο, 2003.



εμάς, είναι αρχικά η αποδοχή και στην συνέχεια η ενσυναίσθηση, στο διαφορετικό τρόπο σκέψης και αντίληψης της εκάστοτε πραγματικότητας – εν προκειμένω και άλλης εποχής και κουλτούρας.

Όσον αφορά το ζήτημα της διακειμενικότητας και της αυτό-αναφοράς και εδώ είναι ευδιάκριτο το στοιχείο της ενσυναίσθησης καθώς η λογοτεχνία επαναλαμβάνει τον εαυτό της εμπλουτίζοντας τον με καινούρια δεδομένα.

- Ιστορία της λογοτεχνίας

Το ερώτημα τί είναι λογοτεχνία είχε απασχολήσει πρώτα από όλα τον Αριστοτέλη, ο οποίος είχε ορίσει στην Ποιητική του τη λογοτεχνία ως «μίμηση» ή αναπαράσταση μιας ανθρώπινης πράξης, συνδέοντας τη λογοτεχνία με την πραγματικότητα. Τον 18^{ος} αιώνα, που ο Διαφωτισμός ακμάζει στην Ευρώπη, το ερώτημα επανέρχεται με τον ρομαντισμό: τέχνη και λογοτεχνία διαχωρίζονται από τη ζωή και δεν έχουν άλλο σκοπό παρά μόνο τον εαυτό τους. Στο τέλος του 19ου αιώνα και στις αρχές του 20ού οι Ρώσοι φορμαλιστές προσπαθούν να ανιχνεύσουν τη *λογοτεχνικότητα* του κειμένου, δηλαδή την ειδοποιό διαφορά του από άλλα κείμενα. Οι φορμαλιστές θεωρούν τη λογοτεχνική γλώσσα ως απόκλιση από τον κανόνα⁷, την κοινή γλώσσα (φαινόμενο το οποίο ονομάζουν *ανοικείωση*), και αναζητούν τη λογοτεχνικότητα στα αμετάβλητα στοιχεία του κειμένου, κυρίως στη μορφή. Ανάλογα και οι Γάλλοι δομιστές (στρουκτουραλιστές)⁸, επηρεασμένοι από τον φορμαλισμό, αναζητούν τη λογοτεχνικότητα του κειμένου στη δομή και στην πλοκή του έργου, μιλώντας, όπως και ο Αριστοτέλης, για «μυθοπλασία». Σταδιακά, με τα νέα λογοτεχνικά ρεύματα (όπως φουτουρισμός⁹, ντανταϊσμός¹⁰, υπερρεαλισμός¹¹), που ανέτρεψαν τις συμβατικές αντιλήψεις για τη λογοτεχνική γλώσσα επιδιώκοντας τη λεκτική «παραμόρφωση» τόσο στη μορφή όσο και στη δομή του κειμένου, αμφισβητήθηκε η έννοια της λογοτεχνικότητας και δόθηκαν νέοι ορισμοί, ενώ η λογοτεχνία εκλαμβάνεται πια από τη σύγχρονη θεωρία ως ιστορικά μεταβλητό φαινόμενο.

⁷ Ήγκλετον Τέρι, *Εισαγωγή στη Θεωρία της Λογοτεχνίας*, Μτφρ. Μιχάλης Μαυρωνάς, 4^η έκδ. Αθήνα: Οδυσσέας, Αθήνα 1989, σ. 26

⁸ «Οι υποστηρικτές του στρουκτουραλισμού οι οποίοι πιστεύουν στην ανάλυση της δομής των συστημάτων που μελετώνται», Αντώνης Διαμαντίδης, *Λεξικό των -ισμών*, εκδ. Γνώση, Αθήνα, 2002, σ.272,

⁹ «Κίνημα που αντιδρά σε καθετί που προέρχεται από το παρελθόν ενώ εξυμνεί το μέλλον και ειδικά αυτό που θα προσφέρει στην ανθρωπότητα ο σύγχρονος τεχνολογικός και βιομηχανικός πολιτισμός», Παρίσης Ιωάννης Παρίσης Νικήτας, *Λεξικό Λογοτεχνικών Όρων*, Οργανισμός Εκδόσεων Διδακτικών Βιβλίων, Αθήνα, 2005, σ.196

¹⁰ «Κίνημα που η ονομασία του σκόπιμα δεν σημαίνει τίποτα, ενώ επιτίθεται σε καθετί καθιερωμένο τόσο στον χώρο της τέχνης, όσο και σε άλλους τομείς της ζωής», *Λεξικό Λογοτεχνικών Όρων*, Οργανισμός Εκδόσεων Διδακτικών Βιβλίων, Παρίσης Ιωάννης, Παρίσης Νικήτας, Αθήνα, 2005, σ.133

¹¹ «Κίνημα που επεδίωκε την υπέρβαση του πραγματικού και αισθητού κόσμου με την καταγραφή υποσυνείδητων ενεργειών της ψυχής, χωρίς την παρέμβαση κάποιας λογικής επεξεργασίας. Επηρεάστηκε από την θεωρία του Φρόιντ», Αντώνης Διαμαντίδης, *Λεξικό των -ισμών*, εκδ. Γνώση, Αθήνα, 2002, σ. 291

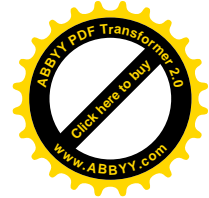


Η λογοτεχνία, ανά τους αιώνες, αφουγκράζεται τους κοινωνικό-πολιτικούς κραδασμούς ή τις μεγάλες σιωπές του κόσμου. Απορροφά, όπως κάθε γνήσια τέχνη, τις στιγμές της ανθρωπότητας και της δίνει φωνή με τον μύθο, τους ήρωες του και τελικούς συντελεστές τους αναγνώστες. Στην δεκαετία του '60 αυτή είναι η επικρατούσα θεωρία: η αποθέωση του αναγνώστη ούτως ώστε η ευθύνη της ερμηνείας μετατοπίζεται, κατά τον Γιάους (H. R. Jauss), από το κείμενο στον «ορίζοντα των προσδοκιών» του αναγνώστη. Ο Ίζερ (W. Iser), προεκτείνοντας τις απόψεις του Γιάους, εισάγει την έννοια του «λανθάνοντα αναγνώστη». Λανθάνων αναγνώστης, κατ' αυτόν, είναι ένα σύστημα ενδοκειμενικών περιορισμών που προσκαλούν τον πραγματικό αναγνώστη να προσλάβει το κείμενο με συγκεκριμένο τρόπο. Δέχεται, δηλαδή, ότι το νόημα παράγεται από την αλληλεπίδραση κειμένου και αναγνώστη. Ο Ριφατέρ (M. Riffaterre), όπως και η Ρόζενμπλατ (L. Rosenblatt), παραλληλίζουν τον αναγνώστη με μουσικό που αποκωδικοποιεί την παρτιτούρα (το κείμενο) μέσα από τα στοιχεία που προσλαμβάνει.

- Ιστορικοί δεσμοί Ψυχανάλυσης και Λογοτεχνίας

Ο Φρόνιτ, στο δοκίμιο του *Τέχνη και Ονειροπόληση*, αναφέρει πως ερευνώντας την δραστηριότητα του ποιητή (με την ευρεία έννοια της λέξης) θα μπορούσαμε να διαφωτιστούμε για την δημιουργική του εργασία. Αυτό είναι κάτι που δεν αποτελεί μάταιη ελπίδα, καθώς οι ίδιοι οι δημιουργοί αρέσκονται να ελαττώνουν την απόσταση που χωρίζει την πρωτοτυπία τους από την κοινή νοοτροπία των ανθρώπων. Από την εποχή του Φρόνιτ υπήρχε μια αυθαίρετη πεποίθηση, που ως τώρα κανείς δεν βγήκε να αντικρούσει, πως όλοι έχουμε ένα εν δυνάμει δημιουργό μέσα μας. Υποστηρίζει δε, πως η πρώτη και ανεξίτηλη δημιουργική ενασχόληση του ανθρώπου, έρχεται σχετικά πολύ γρήγορα στην ζωή μας και είναι το παιχνίδι κατά την παιδική μας ηλικία. Κάθε παιδί που παίζει, συμπεριφέρεται σαν ποιητής, αφού πλάθει ένα ολόδικό του κόσμο που ζει σ' ένα ρυθμό που ταιριάζει στην παιδικότητα του. Η αντιμετώπιση που δείχνει το παιδί, καθόσον παίζει, είναι όχι μόνο σοβαρή αλλά δαπανεί γι' αυτό πολύ ψυχική ενέργεια. Συνεπώς, το αντίθετο του παιχνιδιού δεν είναι η σοβαρότητα, αλλά η πραγματικότητα. Ένα αντικείμενο από την πραγματικότητα, αποτελεί στήριγμα για τις συνθήκες και τα αντικείμενα της φαντασίας του. Αυτό το στήριγμα είναι η διαχωριστική γραμμή ανάμεσα στο παιδικό παιχνίδι και την ονειροπόληση.

Κατά τον ίδιο τρόπο λειτουργεί και ο ποιητής: δημιουργεί ένα φανταστικό κόσμο που τον παίρνει στα σοβαρά, δηλαδή τον εφοδιάζει με πολλή ψυχική ενέργεια ξεχωρίζοντάς τον ταυτόχρονα καθαρά από την πραγματικότητα. Η επισήμανση δε, που κάνει ο Φρόνιτ, για την συγγένεια της γερμανικής γλώσσας μεταξύ του παιχνιδιού και της ποιητικής δημιουργίας, καθώς τοποθετεί τη λέξη *spiel* (παιχνίδια) στην κατάληξη για τις λέξεις που σημαίνουν ακριβώς αυτές τις φιλολογικές δημιουργίες είναι εξόχως ευφυής!



Σύμφωνα με τον παραλληλισμό που κάνει ο Φρόιντ στο δοκίμιο του, με το να ανάγει, δηλαδή, το παιχνίδι που κάνουμε ως παιδιά, στους φανταστικούς κόσμους που φτιάχνουμε ορισμένοι από εμάς ως ενήλικες, είναι η επιθυμία μας να «παίζουμε», να «δράσουμε» και να «συναισθανθούμε» κάτι που είναι έξω από το *Εγώ* μας. Το *Αυτό*, με την πάροδο των χρόνων και την ενηλικίωση «αδυνατεί» να υποκύψει ολοκληρωτικά στο *Εγώ*, που αντιπροσωπεύει την πραγματικότητα. Η «σύγκρουση» αυτή δημιουργεί τους καλλιτέχνες. Σε όλους τους υπόλοιπους, όμως, η μόνη διέξοδος να διοχετεύσουν την παιδική τους παρόρμηση είναι να μπαίνουν στην διαδικασία της ενσυναίσθησης με σκοπό *Αυτό* να πάψει να καταπιέζεται. Εν προκειμένω, η λογοτεχνία δίνει την ευκαιρία στον κάθε αναγνώστη να βιώσει φαντασιακά και εκ του ασφαλούς, καταστάσεις που πιθανώς στην ζωή του, όχι μόνο να μην του προκύψουν, αλλά και να τις αποφεύγει συστηματικά. Από την άλλη, ο κάθε αναγνώστης ταυτιζόμενος με τον ήρωα αρχίζει να εμπλέκεται και με το «περιβάλλον» του ήρωα. Σε αυτό ακριβώς το σημείο, ένας συνειδητά υποψιασμένος με την Ενσυναίσθηση αναγνώστης, έχει την ευχέρεια να λειτουργήσει ως Σύμβουλος, έχοντας σαν εργαλείο αυτό που ο Rogers αποκαλεί «σαν να» και να επιχειρήσει να ταυτιστεί συναισθηματικά με «χαρακτήρες» που απέχουν από τον ίδιο και με τον τρόπο αυτό να εγκλιματιστεί με αυτό που ονομάζουμε Ενσυναίσθηση.

Μετά τον Φρόιντ και την καθοριστική συμβολή του στην κριτική της λογοτεχνίας με εργαλείο την ψυχανάλυση, ακολούθησε μια περίοδος ύφεσης, χωρίς να εμφανίζονται νέοι υποστηρικτές της ψυχαναλυτικής εφαρμογής στο λογοτεχνικό γίγνεσθαι. Αυτό το σκηνικό έμελλε να αλλάξει το 1929, όταν ο Charles Baudouin εισέβαλε δυναμικά στο προσκήνιο με το έργο του *Psychanalyse de l'art* («Ψυχανάλυση της τέχνης»), το οποίο είναι χωρισμένο σε τρία μέρη:

Το πρώτο ασχολείται με την δημιουργία του έργου, το δεύτερο με την ενατένισή του και το τρίτο με τις λειτουργίες της τέχνης, αναζητώντας πίσω από όλα αυτά «τις σχέσεις που η τέχνη συντηρεί με τα συμπλέγματα, είτε προσωπικά είτε πρωτογονικά, τόσο στον δημιουργό καλλιτέχνη όσο και στον θεατή του έργου».¹²

Ο Baudouin στο δεύτερο μέρος του έργου του παραμερίζει τον συγγραφέα και ασχολείται με τον παραμελημένο ως τότε, από τις διάφορες κριτικές, αναγνώστη και την «υποσυνείδητη» αντίδρασή του προς το εκάστοτε καλλιτεχνικό δημιούρημα, βασιζόμενος στη φροϋδική τεχνική του *συνειρμού των ιδεών*, μόνο που εδώ δεν εφαρμόζεται σε κάποιο όνειρο, αλλά σε ένα έργο τέχνης. Απαραίτητη προϋπόθεση όμως για να γίνει προσέγγιση στο ασυνείδητο του αναγνώστη είναι να τον γνωρίζουμε σε βάθος, δηλαδή να τον έχουμε αναλύσει. Και τότε θα δούμε πως αυτός, σαν να ήταν ο ίδιος ο συγγραφέας, επιλέγει σύμβολα του έργου που τον αφορούν, προβάλλει σε αυτά τις ψυχοσυγκρούσεις του και οδηγείται σε προσωπικές λύσεις, μέσα από τις οποίες κατακτά την απόλαυση. Η επικοινωνία του συγγραφέα και του αναγνώστη συντελείται στο επίπεδο του ασυνειδήτου. Αυτό συμβαίνει αφενός γιατί ο

12Jean-Yves Tadié, *Η Κριτική της Λογοτεχνίας στον 20^ο Αιώνα*, μτφ. Ι.Ν.Βασιλαράκης, σελ.210, εκδ. Τυπωθήτω, Αθήνα, 2001



συγγραφέας παρουσιάζει «τυπικές εικόνες πρωτογενών συμπλεγμάτων, κοινών σε όλους» και αφετέρου γιατί ο αναγνώστης προβάλλει τα προσωπικά του συμπλέγματα, που καθόλου δεν σχετίζονται με τον δημιουργό.¹³

Στο τρίτο και τελευταίο μέρος του βιβλίου του που φιλοδοξεί να αναλύσει τον τρόπο με τον οποίο λειτουργεί η τέχνη, κατανοούμε πως την παρομοιάζει με τα όνειρα, πιστεύοντας πως έχουν κοινό στόχο: διαμέσου των εικόνων της που υπόκεινται στους δύο θεμελιώδεις νόμους της *συμπύκνωσης*¹⁴ και της *μετατόπισης* (ή *μετάθεσης*)¹⁵ οδηγεί τον αναγνώστη σε μία διαδρομή «χαλάρωσης και προσοχής, που προκύπτει από την *υποβολή*», ανατροφοδοτώντας διαρκώς τις ιδέες του μέσα σε «ένα περιορισμένο συνειδησιακό πεδίο». Η αριστοτελική *κάθαρση* επαναπροσεγγίζεται από την ψυχανάλυση μέσα από την διαδικασία της *μετουσίωσης*¹⁶, ενώ παράλληλα μελετώνται τα συγκινησιακά κατάλοιπα του αναγνώστη. Η τέχνη καταφέρνει να τον βγάζει από τον εαυτό του και να τον φέρνει σε επικοινωνία με τον άλλον. Ουσιαστικά του μαθαίνει έναν άλλο τρόπο κοινωνίας με τον συγγραφέα, του μαθαίνει μια νέα γλώσσα. Ακόμα και αν δεν καταφέρνουν να επικοινωνούν ολικά, μιας και είναι δύσκολη η πλήρης συνεννόηση δύο εντελώς διαφορετικών υποσυνειδητών, κοινωνούν ολικά μέσω του *συλλογικού ασυνειδήτου*,¹⁷ όπως αυτό διαμορφώνεται μέσα στα σύμβολα και στους μύθους.¹⁸

Ο Μίλαν Κούντερα στο βιβλίο του «Η τέχνη του Μυθιστορήματος» επισημαίνει πως ο άνθρωπος θέλει να αποκαλύψει μέσω της πράξης την ίδια την εικόνα του [...] Ο παράδοξος χαρακτήρας της πράξης, είναι μια από τις μεγάλες αποκαλύψεις του μυθιστορήματος. Αν όμως το *Εγώ* δεν είναι αναγνωρίσιμο μέσα στην δράση, τότε που και πως είναι δυνατόν να το συλλάβει κανείς; Έφτασε τότε η στιγμή που το μυθιστόρημα, αναζητώντας το *Εγώ*, χρειάστηκε ν' αποτρέψει το βλέμμα από τον ορατό κόσμο της δράσης και να σκύψει στον αόρατο της εσωτερικής ζωής. Στα μέσα

13 Jean-Yves Tadié, *Η Κριτική της Λογοτεχνίας στον 20^ο Αιώνα*, μτφ. Ι.Ν.Βασιλαράκης, σελ.215-216, εκδ. Τυπωθήτω, Αθήνα, 2001

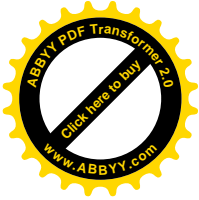
14 «Με τον όρο *συμπύκνωση* ο Φρόντ αναφέρεται στο ότι το φανερό όνειρο είναι κατά πολύ μικρότερο από το κρυφό όνειρο» Πηγή: Έριχ Φρομ, *Η Ξεχασμένη Γλώσσα*, σελ. 76-79, εκδ. Μπουκουμάνη, Αθήνα, 1975.

15 «Με τον όρο *μετατόπιση* Φρόντ αναφέρεται στο ότι ένα στοιχείο του κρυφού ονείρου, που συχνά είναι πολύ σπουδαίο, εκφράζεται από ένα απομακρυσμένο στοιχείο στο φανερό όνειρο, συνήθως ένα στοιχείο που φαίνεται να είναι πέρα για πέρα ασήμαντο όνειρο.» Πηγή: Έριχ Φρομ, *Η Ξεχασμένη Γλώσσα*, σελ. 76-79, εκδ. Μπουκουμάνη, Αθήνα, 1975..

16 «Μορφή μετάθεσης όπου όμως οι ανεπίτρεπτες ορμές ανακατευθύνονται προς ανώτερους στόχους που είναι κοινωνικά παραδεκτοί.» Πηγή: <http://www.onmed.gr/ygeia-psyhikh/item/322852-anna-froint-oi-mixanismo-i-amynas-tou-ego#ixzz3ppE7Jmnc>

17 «Ο Καρλ Γκούνσταβ Γιουνγκ χώρισε το ασυνείδητο σε δυο μέρη: το προσωπικό ασυνείδητο και το συλλογικό ασυνείδητο. Το προσωπικό ασυνείδητο είναι τα στοιχεία του ατόμου τα οποία έχουν λησμονηθεί ή έχουν απωθηθεί. Το συλλογικό ασυνείδητο είναι ένα μέρος του ασυνείδητου που, κοινό σε όλους τους ανθρώπους και περιέχει αρχέτυπα, παγκόσμιες νοητικές "προδιαθέσεις" μη βασισμένες στην εμπειρία.»

18 Jean-Yves Tadié, *Η Κριτική της Λογοτεχνίας στον 20^ο Αιώνα*, μτφ. Ι.Ν.Βασιλαράκης, σελ.216, εκδ. Τυπωθήτω, Αθήνα, 2001 Πηγή: <http://www.skepdic.gr/Entries/Sigma/collectiveunc.htm>



του 18^{ου} αιώνα, ο Ρίτσαρντσον ανακαλύπτει την μορφή του μυθιστορήματος, όπου τα πρόσωπα εξομολογούνται με επιστολές τις σκέψεις και τα συναισθήματά τους. Συνεχιστές του είναι ο Γκαίτε με τον Βέρθερο, τον Κωνσταντίν, ύστερα τον Σταντάλ [...] Το απόγειο αυτής της εξέλιξης βρίσκεται στον Προύστ¹⁹ και στον Τζόις. Ο Τζόις αναλύει κάτι ακόμα πιο ασύλληπτο από τον «χαμένο χρόνο» του Προύστ: την παρούσα στιγμή [...] Σ' ένα μόνο δευτερόλεπτο, η όρασή μας, η ακοή μας, η όσφρησή μας καταγράφουν (εν γνώσει ή εν αγνοία τους) ένα πλήθος γεγονότων και, μέσα από το κεφάλι μας περνάει μια πομπή αισθήσεων και ιδεών [...] Γίνεται συχνά λόγος για την Αγία Τριάδα του σύγχρονου μυθιστορήματος: Προύστ, Τζόις, Κάφκα [...] Ο τρόπος με τον οποίο ο Κάφκα συλλαμβάνει νοητικά το *Εγώ*, είναι ολότελα απροσδόκητος. Από τι ορίζεται ο Κ. ως μοναδική οντότητα; Ούτε από την φυσική του εμφάνιση (τίποτα δεν ξέρουμε γι αυτήν)²⁰, ούτε από την βιογραφία του (δεν την ξέρουμε), ούτε από το όνομά του (δεν έχει όνομα), ούτε από τις αναμνήσεις του, τις κλίσεις του, τα συμπλέγματά του. Μήπως από την συμπεριφορά του; Το ελεύθερο πεδίο δράσης του είναι αξιοθρήνητα περιορισμένο. Από τις εσώτερες σκέψεις του; Ναι. Ο Κάφκα ακολουθεί αδιάκοπα τους στοχασμούς του Κ., αυτοί είναι όμως στραμμένοι προς την παρούσα κατάσταση: τι πρέπει να γίνει εδώ άμεσα;²¹

Αναμφίβολα, οι λογοτεχνικοί ήρωες φέρουν την σφραγίδα του συγγραφέα που τους δημιούργησε. Για παράδειγμα, ο Κάφκα, δεν ήταν ο μέσος δημόσιος υπάλληλος που γνωρίζουμε. Βρισκόταν σε μια συνεχή, αλλά μάταιη αναζήτηση νοήματος της ζωής και σε μια αμείλικτη αντίχρηση του εσωτερικού βίου. Η αντιστοιχία, συνεπώς, του χαρακτήρα του Κάφκα και του Κ. (του ήρωα του) είναι αναπόφευκτη όσο και μοιραία.

Σε κάθε λογοτεχνική δημιουργία, εξάλλου, ο ήρωας είναι αποκλίνων χαρακτήρας και κάτω από αυτή την οπτική ο Φρόιντ εξέφραζε το θαυμασμό του για την ικανότητα των δημιουργικών συγγραφέων, να εμβαθύνουν στην ψυχολογία του ανθρώπου, γεγονός που τον ώθησε να εκφραστεί με τα ακόλουθα λόγια προς τον μυθιστοριογράφο και συμπολίτη του Άρθουρ Σνίτςλερ :

«Έχω την εντύπωση ότι γνωρίζετε διαισθητικά - στην πραγματικότητα - όλα όσα εγώ έχω ανακαλύψει σε άλλους ανθρώπους με επίμονη εργασία»²².

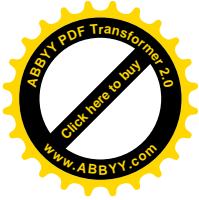
Τόσο στην ψυχανάλυση όσο και στο μυθιστόρημα υπάρχει μια δυαδική σχέση - το ζεύγος αφηγητής (συγγραφέας) - αναγνώστης, ψυχαναλύομενος - ψυχαναλυτής - που η αλληλεπίδραση τους συνιστά την πράξη της ανάγνωσης ή της ψυχανάλυσης,

¹⁹ Μίλαν Κούντερα, *Η Τέχνη του Μυθιστορήματος*, μτφ, Φίλιππος Δρακονταειδής, σελ.36, εκδ. Εστία, 4^η έκδ. Αθήνα, Ιανουάριος 1996

²⁰ Μίλαν Κούντερα, *ο.π.*, σελ.37

²¹ Μίλαν Κούντερα, *ο.π.*, σελ.38

²² Πέτρος Χαρτοκόλλης, *Λογοτεχνία και Ψυχανάλυση*, σ. 126, εκδ. Θεμέλιο, Αθήνα, Δεκέμβριος 1999.



πράξη που, όπως παρατηρεί ο Ιταλός γλωσσολόγος και μυθιστοριογράφος Ουμπέρτο Έκο, «θεωρείται ικανή και αναγκαία συνθήκη για την ίδια την ενεργοποίηση του κειμένου»²³ Μια ερμηνεία που βασίζεται στην συναισθηματική κατανόηση (ενσυναίσθηση, empathy) του αναγνώστη-ψυχαναλυτή με το ασυνείδητο του συγγραφέα-αναλυόμενου, αποκαλύπτει μιαν ορισμένη όψη του μυθιστορηματικού ή ψυχαναλυτικού κειμένου, αγνοώντας ή συσκοτίζοντας άλλες²⁴.

Για τον Φρόιντ η λογοτεχνική δημιουργία είναι μυστηριώδης, είναι ένα αίνιγμα :

- πως εξηγείται η ικανότης της να προξενεί τη συγκίνηση του αναγνώστη της ;
- από πού πηγάζουν τα θέματα τα οποία επιλέγει ο συγγραφέας ;

Από ψυχαναλυτική, λοιπόν, σκοπιά μελετάμε τρία βασικά στοιχεία :

α) την προσέγγιση των προσώπων (ήρωες, χαρακτήρες) του μυθιστορήματος.

Πρόκειται για τα φανταστικά πρόσωπα του κειμένου τα οποία ο Freud διερευνούσε σα να επρόκειτο για κλινικές περιπτώσεις. Μάλιστα, είχε παρατηρήσει, ότι τα δικά του κείμενα στα οποία ανέλυε τις περιπτώσεις του, οι αναγνώστες του τα διάβαζαν σα να ήταν μυθιστορήματα.

β) την προσέγγιση του συγγραφέα.

Ο Φρόιντ ένοιωθε μια ψυχολογική γεινίαση («συγγένεια») μαζί τους καθώς πρέσβευε ότι αντλούν τις δημιουργίες τους από ένα είδος αυτό-αναλυτικής μεθόδου όπως αυτός ο ίδιος (ο Φρόιντ) αυτοαναλυόταν. Υποστήριζε δηλαδή, ότι ο συγγραφέας συγκεντρώνει την προσοχή του στο ασυνείδητο της ψυχής του, «*τείνει το ους*» του σε όλα τα ενδεχόμενά της και τους επιτρέπει μια καλλιτεχνική έκφραση, αντί να τα απωθεί διαμέσου της συνειδητής και ασυνείδητης λογοκρισίας. Υπογραμμίζει ότι οι συγγραφείς γνωρίζουν για το ασυνείδητο περισσότερο ακόμα και από τους ψυχαναλυτές: είναι ψυχαναλυτές άνευ μεθόδου και χωρίς ασθενείς οι οποίοι έχουν την ικανότητα να ενσωματώνουν στις δημιουργίες τους τη γνώση του ασυνείδητου τους (αυτογνωσία), την οποία αποκομίζουν διαμέσου της αυτοανάλυσης. Ο συγγραφέας προβάλλει μέρη του *Εγώ* του (του εαυτού του) επί των ηρώων των μυθιστορημάτων του. Γίνεται λόγος για τις ψυχικές συνθήκες του συγγραφέα, οι οποίες οδήγησαν στην παραγωγή του λογοτεχνικού λόγου του, των λέξεων, του γραπτού λόγου: η λέξη φέρει μέσα της τους (ψυχολογικούς) λόγους της παραγωγής, της δημιουργίας της. Ο συγγραφέας διακατέχεται από την ευχαρίστηση (ή

²³ Ουμπέρτο Έκο, *Τα όρια της Ερμηνείας*, μετ. Μ. Κονδύλη, σ. 158, εκδ. Γνώση, Αθήνα, 1993.

²⁴ Πέτρος Χαρτοκόλλης, *Λογοτεχνία και Ψυχανάλυση*, σ. 131, εκδ. Θεμέλιο, Αθήνα, Δεκέμβριος 1999.



παρόρμηση) της γραφής. Πρόκειται για την **εργασία της γραφής**, ανάλογη με την εργασία του **ονείρου**, η οποία παραπέμπει σε στοιχεία τα οποία προσδιορίζουν το συγγραφέα-δημιουργό του κειμένου. Ο συγγραφέας επίσης διαθέτει συγκεκριμένη **τεχνική** μέσω της οποίας επιτρέπει στον αναγνώστη του να συμμετέχει στον φαντασιακό του κόσμο ώστε ο τελευταίος να τον απολαμβάνει χωρίς ντροπή και ενοχές.

γ) την προσέγγιση του αναγνώστη

Τί μας ωθεί να διαβάζουμε λογοτεχνία; Ποια είναι η φύση της ευχαρίστησης, της απόλαυσης του αναγνώστη; Στο μυθιστόρημα είτε «ψυχολογικό», είτε περιπετειώδες, το *Εγώ* του αναγνώστη χωρίζεται σε *μερικά Εγώ* τα οποία αναπαρίστανται από τους διάφορους ήρωες του λογοτεχνήματος, καθώς αυτοί συγκρούονται ανάμεσα τους. Πρόκειται για την ταύτιση με τους ήρωες του λογοτεχνήματος, πόσο μάλλον όταν η λογοτεχνική δημιουργία ερείδεται επί λαϊκών παραδόσεων και εθίμων όπου οι ήρωες παρουσιάζονται πάντα νικητές εν μέσω πληθώρας αντιξοοτήτων. Αυτή η **ταύτιση με τον ήρωα** οδηγεί :

-στην **κάθαρση** με την αριστοτελική έννοια

-στην **αύξηση** της ψυχικής έντασης την οποία το Εγώ του αναγνώστη επιθυμεί, ενώ ταυτόχρονα μπορεί να αποφορτίζεται μέσω της ανάγνωσης.

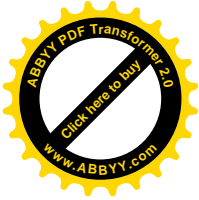
Η ικανοποίηση, κατά την ανάγνωση, είναι πολλαπλή, καθώς ο αναγνώστης διαβάζοντας μπορεί να ζει :

-την **ηρωική επανάσταση** κατά του πατέρα (ή των αναπαραστάσεων του).

-μια **μαζοχιστική** ευχαρίστηση στην ταύτιση με τον (πολύπαθη) ήρωα -την ασφάλεια/ βεβαιότητα ότι στην πραγματικότητα δεν απειλείται ο ίδιος.

Ο αναγνώστης, καθώς διαβάζει, έχει τη δική του **δεκτικότητα** και προσδίδει στο μυθιστόρημα τα δικά του νοήματα. Είναι ένας μοναδικός *ερμηνευτής* ο οποίος «επιχειρεί» μεν μέσα από τον ίδιο δρόμο με τον συγγραφέα, δηλαδή ακολουθεί τη δομή της παραγωγής του κειμένου, συγκινείται δε ασυνείδητα μ' ένα δικό του προσωπικό τρόπο, ο οποίος ανήκει μόνο σ' αυτόν τον ίδιο. Η ποιότητα ευχαρίστησης της ανάγνωσης προσιδιάζει στον εκάστοτε αναγνώστη. Το λογοτεχνικό έργο δύναται να έχει μια οικουμενική **μεταφορική** άξια. Πέρα από το νόημα που του αποδίδει ο κάθε αναγνώστης μπορεί αυτό να σημαίνει, να παραπέμπει σε κάτι τόσο οικουμενικό, ώστε να νιώθουμε ότι μας διακινεί συνολικά, μας αγγίζει δυνατά²⁵.

²⁵ http://www.epekeina.gr/a_files/2013/PsychLogo.pdf



- Τέχνη και Ψυχιατρική

Κατά τον Φρόιντ και την ψυχανάλυση, στην ψυχή κάθε μυθιστορηματικού ήρωα κρύβεται ο ίδιος ο συγγραφέας και με έναν τρόπο, βασικά ασυνείδητο, χρησιμοποιεί τον ήρωα του για να εκφράσει ψυχολογικά συμπλέγματα που έχουν ως πηγή ή αφετηρία εμπειρίες από την παιδική του ηλικία. Με το ίδιο σκεπτικό, τα λοιπά πρόσωπα εκφράζουν δευτερεύοντα χαρακτηριστικά ή επιθυμίες του συγγραφέα εφόσον, φυσικά, πρόκειται για ένα ψυχολογικό μυθιστόρημα και όχι για κάποιο άλλο είδος, ιστορικό, αστυνομικό ή μυθιστόρημα επιστημονικής φαντασίας. Είναι κοινός τόπος να ισχυρισθεί κανείς ότι στην βάση κάθε ψυχολογικού μυθιστορήματος υπάρχει ένα αυτοβιογραφικό στοιχείο, κάτι που του υποστηρίζει και η ψυχανάλυση, με την διαφορά ότι η ψυχανάλυση επικεντρώνει την προσοχή της στο ασυνείδητο του συγγραφέα και συγκεκριμένα, σε ψυχολογικά κίνητρα ή προθέσεις του που διαφαίνονται μέσα από σύμβολα, ασύνειδες φαντασίες, συναισθήματα και εκφράσεις με διττή, μεταφορική σημασία. Τα λανθάνοντα αυτά κίνητρα του συγγραφέα, ένας διορατικός αναγνώστης μπορεί, συνειδητά ή ασυνείδητα, να τα αποκωδικοποιήσει όπως περίπου κάνει ένα ψυχαναλυτής όταν ερμηνεύει στους ελεύθερους συνειρμούς του ασθενή του στο ντιβάνι.²⁶

[...] Η απωθημένη ανάμνηση κάποιου τραυματικού γεγονότος, που ενδεχομένως έλαβε χώρα παρά μόνο στην φαντασία του ασθενούς, αντιστοιχεί με το μύθο που ενυπάρχει λανθάνων στην πλοκή του μυθιστορήματος. Με άλλα λόγια, η ψυχανάλυση έχει ανάγκη από ένα μύθο –ένα μυστικό– όπως ακριβώς και το μυθιστόρημα. Το μυστικό αυτό χρειάζεται να αποκτήσει ένα προσωπικό νόημα που να εξηγεί την νευρωτική συμπεριφορά του ασθενούς ή του μυθιστορηματικού ήρωα, έτσι ώστε ο νευρωτικός ασθενής στην ανάλυση ή αναγνώστης που ταυτίζεται με τον πάσχοντα ήρωα στο μυθιστόρημα, να μπορέσει να ξεπεράσει τη νεύρωση του –να λυτρωθεί.²⁷ Ένα τέτοιο νόημα προκύπτει από την μεταβίβαση αρχαίων συναισθημάτων του ασθενούς στο πρόσωπο του αναλυτή και, κατ' αναλογία, από τον ήρωα του μυθιστορήματος στον αναγνώστη, ο οποίος με βάση την αναγνώριση αυτών των συναισθημάτων, θα μπορέσει να προχωρήσει στη θεμελιακή παρέμβαση της ψυχανάλυσης, που είναι η ερμηνεία.

[...] Και ο αναλυόμενος ο ίδιος, προσπαθεί με κάθε τρόπο να συγκρατήσει το ενδιαφέρον του αναλυτή, παραπονούμενος ότι η ουδέτερη στάση του αναλυτή δείχνει ότι βαριέται, ότι αυτά που λέει δεν ελκύουν το ενδιαφέρον του αναλυτή γιατί είναι ανιαρά, ασήμαντα, τετριμμένα. Από την άλλη, πρέπει αυτά που λέει ο αναλυόμενος να τον εκφράζουν προσωπικά και άμεσα, κάτι που μας φέρνει πίσω στα λόγια του Χένρυ Τζέιμς για το μυθιστόρημα: « Μυθιστόρημα είναι μια προσωπική, άμεση εντύπωση της ζωής, εδώ, πριν απ' όλα τα άλλα, βρίσκεται η αξία του, η οποία είναι μεγαλύτερη ή μικρότερη, αναλόγως προς την ένταση αυτής της εντύπωσης. Αλλά δεν

²⁶ *sociology.soc.uoc.gr/wp-content/.../1.%20Texni&Psychiatric2007.pd,σ.298*

²⁷ *sociology.soc.uoc.gr/wp-content/.../1.%20Texni&Psychiatric2007.pd,σ.300*



πρόκειται να υπάρξει καμιά ένταση, και, κατά συνέπεια, η παραμικρή αξία, παρά μόνο όταν υπάρχει η ελευθερία να αισθανθείς και να εκφράσεις».²⁸

[...]Μια καλά δομημένη ιστορία αποκτά ένα είδος αφηγηματικής αλήθειας που είναι άμεση και σημαντική για τη διαδικασία της ψυχανάλυσης ή της ανάγνωσης ενός μυθιστορήματος. Όπως έλεγε και ο Ξενόπουλος, ένα καλό μυθιστόρημα δεν αρκεί να βασίζεται στην αλήθεια, χρειάζεται και αληθοφάνεια. Πέραν όμως από τα στοιχεία της αληθοφάνειας που προσδίδουν συνοχή, η συνάφεια και η περιεκτικότητα μιας αφήγησης, οι κλινικές περιπτώσεις του Φρόιντ έχουν μια εξαιρετική λογοτεχνική ποιότητα, ένα προσωπικό ύφος που συμπληρώνει το περιεχόμενο της αφήγησης. Με άλλα λόγια, τα συμβάντα ή δρώμενα δεν είναι αρκετά από μόνα τους για να κάνουν αποτελεσματική μια αφήγηση, είτε μιλάμε για τους συνειρμούς ενός ψυχαναλυόμενου, είτε για το κείμενο ενός μυθιστορήματος. Το ενδιαφέρον και η πειστικότητα τους έγκειται στην συνάρτηση ύφους και περιεχομένου.

Οδηγούμαστε επομένως στο συμπέρασμα, ότι έχουμε να κάνουμε με μια προφανέστατη διαπλοκή επιστημών, μέχρι εδώ όμως με μια ιδιαίζουσα διαπλοκή, όπου λογοτέχνες και φιλόσοφοι εμφανίζονται να κατέχουν – και μάλιστα χωρίς να το ξέρουν- ψυχαναλυτικές γνώσεις, να προηγούνται μάλιστα στη διατύπωση εννοιών που αργότερα τυποποιούνται ως ψυχανάλυση, και ψυχαναλυτές, όπως στην περίπτωση του Φρόιντ, και ασφαλώς του Γιούνγκ, που τα ψυχαναλυτικά τους ευρήματα όχι μόνο συμφωνούν με τα λεχθέντα προηγουμένως από λογοτέχνες, αλλά και που τα ψυχαναλυτικά τους συγγράμματα διακρίνονται για τις λογοτεχνικές αρετές τους.²⁹

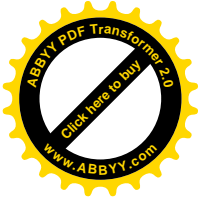
[...] Αυτή η δεδομένη επέμβαση της ψυχανάλυσης στη λογοτεχνία δεν θα μπορούσε να μείνει αναπάντητη από την πλευρά της λογοτεχνίας. Από εδώ και πέρα ήταν ζήτημα χρόνου όχι μόνο για την λογοτεχνία, αλλά και για τις εικαστικές τέχνες, το θέατρο και τον κινηματογράφο να προσφύγουν στην ψυχανάλυση προς αξιοποίηση των δεδομένων της. Είτε με σκόπιμη επιλογή του θέματος, είτε όπου το υλικό το επιτρέπει, καταστάσεις και ήρωες κόβονται και ράβονται κατ' εικόνα και ομοίωση ψυχαναλυτικών προτύπων, μυθιστορήματα, θεατρικά και κινηματογραφικά έργα αναπτύσσονται πάνω σε ψυχαναλυτικές προδιαγραφές.³⁰

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2

²⁸ *sociology.soc.uoc.gr/wp-content/.../1.%20Texni&Psychiatric2007.pd,σ. 300*

²⁹ *sociology.soc.uoc.gr/wp-content/.../1.%20Texni&Psychiatric2007.pd,σ. 301*

³⁰ *sociology.soc.uoc.gr/wp-content/.../1.%20Texni&Psychiatric2007.pd,σ. 302*



Εν αρχήν ην η Ενσυναίσθηση και οι άλλες Δεξιότητες της Συμβουλευτικής

- Ψυχαναλυτική Ψυχολογία και Ενσυναίσθηση

Τρεις από τους σημαντικότερους μελετητές στο χώρο της ψυχοθεραπείας και πρωτοπόροι στις έρευνες που αφορούν την ενσυναίσθηση, είναι οι Kohut, Field και Carl Rogers. Ο Kohut, πρωτεργάτης της ψυχαναλυτικής ψυχολογίας του εαυτού, ορίζει το 1959 την ενσυναίσθηση ως «ετερο-ενδοσκόπηση», μέσω της οποίας μπορούμε να μάθουμε πώς θα ήταν τα πράγματα για κάποιον άλλο σε μία παρόμοια ψυχολογική κατάσταση, χωρίς αυτό να συνεπάγεται ότι το βίωμά μας θα μπορούσε να είναι το ίδιο με το βίωμα του άλλου. Ο Field (1991) παρουσιάζει την ενσυναίσθηση ως ένα φαινόμενο προβολικής ταυτοποίησης όπου οι συμμετέχοντες συνδέονται ασυνείδητα (Σταλίκας & Χαμοδράκα, 2004). Ο Carl Rogers, την ορίζει ως τη δυνατότητα να «αντιλαμβάνεται κανείς το εσωτερικό πλαίσιο αναφοράς κάποιου άλλου με ακρίβεια, με τα συναισθηματικά στοιχεία και νοήματα που ενυπάρχουν σε αυτό, σαν να ήταν εκείνος ο άλλος άνθρωπος, χωρίς όμως να ξεχάσει ποτέ τον όρο «σαν» (Rogers, 1959, στο Μαλικιώση – Λοΐζου, 2001: 110). Επομένως για τον Rogers ο θεραπευτής δε πρέπει να ξεχνά ποτέ τη δική του προσωπική ταυτότητα όταν εκφράζει ενσυναίσθηση. Στην πορεία ο Rogers αναθεωρεί κάποιες από τις αρχικές του απόψεις. Παρουσιάζει την ενσυναίσθηση ως μια διαδικασία κατά την οποία «εισέρχεσαι στον ιδιωτικό χώρο του άλλου και μένεις εκεί... ζεις προσωρινά στη ζωή του άλλου» (Rogers, 1980, στο Σταλίκας & Χαμοδράκα, 2004: 41).

- α) ενεργητική ακρόαση

Το ζητούμενο στην ενεργητική ακρόαση είναι ο σύμβουλος να μπορεί να επαναλάβει στον συμβουλευόμενο όλο το περιεχόμενο όσων είτε, νοηματικό και συναισθηματικό, αλλά σε μια συντομευμένη και ξεκάθαρη μορφή. Με άλλα λόγια να μπορεί ο σύμβουλος να αποδώσει με δικά του λόγια και με ακρίβεια αυτά που άκουσε ή «είδε» στον συμβουλευόμενο, λεκτικό περιεχόμενο-νόημα και να περιγράψει τα συναισθήματα που ένιωσε να εισπράττει από εκείνον.

Η ενεργητική ακρόαση λειτουργεί σε τρία βασικά επίπεδα: **1)** ο συμβουλευόμενος πείθεται ότι ο σύμβουλος όντως τον παρακολουθεί προσεκτικά και καταλαβαίνει αυτό που ακριβώς θέλει να πει, **2)** δίνει την ευκαιρία στον σύμβουλο να επαληθεύσει την ακρίβεια όσων νομίζει ότι κατάλαβε από τα λεγόμενα του συμβουλευόμενου και **3)** δίνεται η ευκαιρία στο συμβουλευόμενο να ξανακούσει αυτά που ο ίδιος λέει από έναν τρίτο και να παρέμβει, να διορθώσει ή να συμπληρώσει τα όσα έχει ήδη πει, εάν ο σύμβουλος δεν κατάλαβε σωστά, γεγονός που επιτρέπει την αποφυγή παρεξηγήσεων.



- β) αντανάκλαση και παράφραση συναισθημάτων

Η δεξιότητα της αντανάκλασης είναι να μπορεί ο σύμβουλος να αισθάνεται τον εσωτερικό εμπειρικό κόσμο του συμβουλευόμενου και να αντιλαμβάνεται το πρόβλημα από τη μεριά του, εμποδίζοντας τις σκέψεις και τα συναισθήματα που πηγάζουν από το δικό του γνωστικό, συναισθηματικό, κοινωνικοοικονομικό και ψυχικό περιβάλλον. Με άλλα λόγια, να λειτουργήσει σαν ένας καθρέφτης που αντικατοπτρίζει αυτά που προσπάθησε να εξωτερικεύσει το άτομο, αλλά με νέες εκφράσεις

Ο Rogers στόχευε: 1) Το άτομο να βοηθηθεί να κατανοήσει τον εαυτό του, 2) να συνειδητοποιήσει ότι καταλαβαίνουν πώς νιώθει και τί σημαίνει αυτό, 3) να ξεκαθαρίσει πώς σκέφτεται και γιατί, 4) να συνειδητοποιήσει ότι η συμπεριφορά του είναι κατά μεγάλο μέρος έκφραση των συναισθημάτων του, οπότε η κατανόηση των συναισθημάτων του θα βοηθήσει και στην ερμηνεία της συμπεριφοράς του 5) να αναλάβει πρωτοβουλίες αυτό-αξιολόγησης, 6) να αναζητήσει τα δικά του βασικά κίνητρα που το οδηγούν στη συγκεκριμένη συμπεριφορά.

Τα συναισθήματα πρέπει να αναγνωρίζονται και να χαρακτηρίζονται. Αυτό μπορεί να γίνει μέσα από πραγματικές λέξεις που χρησιμοποιεί το ίδιο το άτομο ή μέσα από την παρατήρηση της μη λεκτικής επικοινωνίας. Ο σύμβουλος χρησιμοποιεί φράσεις όπως: «Φαίνεται να αισθάνεστε...», «διαισθάνομαι ότι (εσείς)...» και συμπληρώνει το συγκεκριμένο συναίσθημα. Το περιεχόμενο μπορεί να παραφραστεί για να είναι πιο ξεκάθαρο π.χ. «Φαίνεται να αισθάνεστε ... όταν λέτε ότι ...» «νομίζω ότι λέτε ότι αισθάνεστε επειδή» «αν καταλαβαίνω καλά, αισθάνεστε για το » Γίνεται, δηλαδή, ανατροφοδότηση των ουσιαστικότερων σημείων της συζήτησης με τη χρήση λέξεων – κλειδιών του συμβουλευόμενου και ορισμένων εκφράσεων του συμβούλου.

Η αντανάκλαση είναι πιο χρήσιμη όταν αφορά τα άμεσα συναισθήματα που εμφανίζονται κατά τη συνέντευξη, ενώ πρέπει να δοθεί προσοχή από τον σύμβουλο, αφενός στην λήψη απόφασης, για ποια συναισθήματα θα αντανάκλαστούν όταν ο συμβουλευόμενος εκφράζει πολλά συναισθήματα μαζί, αφετέρου στην κατάλληλη διαχείριση συναισθημάτων αμηχανίας ή ενόχλησης που νιώσει, εάν έρθει αντιμέτωπος με έντονα συναισθήματα, πχ. κλάμα, κτλ, από την μεριά του συμβουλευόμενου.

Υπάρχουν τρεις τύποι αντανάκλασης :

α) άμεση αντανάκλαση, η οποία γίνεται αμέσως μετά την έκφραση συγκεκριμένου συναισθήματος.



β) ανακεφαλαιωτική αντανάκλαση, η οποία γίνεται μετά από σειρά άμεσων αντανακλάσεων και σκοπό έχει να συνδέσει μεταξύ του τις αντανακλάσεις αυτές, ενοποιώντας τα διάφορα συναισθήματα που έχουν ήδη εκφραστεί και αντανακλαστεί.

γ) τερματική αντανάκλαση, τέλος η οποία γίνεται κοντά στο τέλος της όλης προσπάθειας και στοχεύει στη συνόψιση των κύριων σημείων της προσπάθειας που σχετίζονται με αντανακλάσεις που έγιναν καθ' όλη την διάρκεια της συνεδρίας.

- γ) διατύπωση ερωτήσεων

Ο τρόπος και η συχνότητα των ερωτήσεων, επηρεάζουν πολύ τη συμβουλευτική σχέση και διαδικασία. Οι πολλές ερωτήσεις δίνουν την εντύπωση της ανάκρισης και φανερώνουν ότι ο σύμβουλος δεν είναι σίγουρος για τις ικανότητές του.

Επίσης, υπάρχουν ερωτήσεις που άλλες χαρακτηρίζονται καλές και άλλες κακές για την πορεία της συμβουλευτικής. Οι ανοιχτές ερωτήσεις θεωρούνται καλές γιατί βοηθούν τον συμβουλευόμενο να εμβαθύνει τη σκέψη του και να αποκτήσει ενόραση, ενώ οι κλειστές ερωτήσεις απαντιούνται με σύντομα ναι ή όχι.

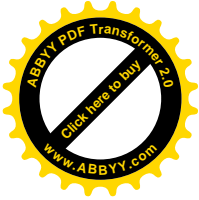
A) Ανοιχτές ερωτήσεις: Οι ανοιχτές ερωτήσεις αρχίζουν με τις λέξεις "τί, πόσο, πώς, γιατί, θα μπορούσατε" (τί νομίζετε..., γιατί πιστεύετε..., πώς αισθανθήκατε...) και αφήνουν τον άλλον να εκφράσει τα συναισθήματά του, να ερευνήσει πιο πολύ τον εαυτό του και του δίνει χρόνο να μιλήσει πιο πολύ για το θέμα που τον απασχολεί. (Ivey et all, 1992).

B) Οι κλειστές ερωτήσεις αρχίζουν με τις λέξεις "θέλεις να..., νομίζεις να..., είναι..., είσαι..."

Εκείνο που πρέπει έχουμε στο μυαλό μας, σε κάθε τύπο ερωτήσεων, είναι ότι μεγάλη σημασία παίζει ο τρόπος που ρωτάμε, ο τόνος της φωνής, η στάση του σώματος, η έκφραση του προσώπου, γενικά το ειλικρινές ενδιαφέρον που θα δείξουμε σαν σύμβουλοι προς τον συμβουλευόμενο.

Γίνεται άμεσα κατανοητό πως οι δεξιότητες της Συμβουλευτικής δεν είναι για να διαβάζονται και να αποστηθίζονται, είναι για να διαβάζονται και να αφομοιώνονται. Είναι τα «εργαλεία» του συμβούλου με τα οποία εισχωρεί στο ατομικό σύμπαν του συμβουλευόμενου, κατά την διάρκεια της κάθε συνεδρίας³¹.

³¹ Κατερίνα Μίντζηρα, Εργασία α' εξαμήνου: Ειδικές Δεξιότητες Συμβουλευτικής, καθηγήτρια Βασιλική Γιωτσίδη



- Τί είναι η Ενσυναίσθηση

Ενσυναίσθηση είναι η ικανότητα της εμπίωσης (εμβιώ = ζω εν τινι) της κατάστασης του άλλου, είναι η ικανότητα της κατανόησης και του μοιράσματος των συγκινήσεων, των σκέψεων και της συμπεριφοράς του άλλου από-μου. Δηλώνει συναισθηματική συμμετοχή. Είναι ένας όρος, ο οποίος αποκτά ιδιαίτερη βαρύτητα στη συμβουλευτική αλλά και σε πολλές άλλες ψυχοθεραπευτικές προσεγγίσεις.

Ένας δεύτερος ορισμός είναι ότι η ενσυναίσθηση είναι μια στάση και επιδεικνύεται μέσα από τη συμπεριφορά που τηρεί κάποιος απέναντι σε έναν άλλο. Αυτό σημαίνει ότι ο άνθρωπος με ικανότητα ενσυναίσθησης προσπαθεί να λειτουργήσει μέσα στο εσωτερικό πλαίσιο αναφοράς του συνομιλητή του και να παραμείνει σε ενσυναίσθητη επαφή με τον εσωτερικό του κόσμο (Greenberg & Elliott, 1997).

Προέλευση και ετυμολογία: Πολλές σκέψεις έχουν διατυπωθεί ως προς την απόδοση του όρου, όχι μόνο στην ελληνική αλλά και στην αγγλική γλώσσα. Στην ελληνική γλώσσα χρησιμοποιείται η λέξη "ενσυναίσθηση" για να μεταφράσει μιαν άλλη, επίσης ελληνική λέξη, την οποία οι αγγλοσάξονες ονομάζουν empathy (εμπάθεια). Στην αρχαία ελληνική γλώσσα η λέξη "εμπάθεια" σήμαινε πάθος, έντονη συγκίνηση, ενώ στα νεότερα χρόνια η λέξη εμπάθεια εκφράζει μίσος, μοχθηρία. Επομένως, η αγγλική λέξη empathy, που χρησιμοποιείται για να δηλώσει συναισθηματική συμμετοχή στην κατάσταση του άλλου, είναι μάλλον ατυχής. Αντίθετα, η ελληνική λέξη ενσυναίσθηση, πιστεύουμε ότι αποδίδει ορθότερα το νόημα που θέλησαν να της προσδώσουν οι εμπνευστές της (βλ. και Ζγαντζούρη & Πουρκός, 1997).

Η αναφορά στην ικανότητα αυτή του ψυχοθεραπευτή, η οποία θεωρείται θεμελιώδης στη θεραπευτική σχέση, εμφανίζεται ήδη από τα τέλη του 19^{ου} αιώνα όταν ο Γερμανός ψυχολόγος Theodor Lipps χρησιμοποίησε τη λέξη Είη-fuhlung (ein = εντός (εν-), μέσα + Fuhlung = συναίσθημα) για να περιγράψει τη διαδικασία της πλήρους απορρόφησης σε ένα ζωντανό και ισχυρό εξωτερικό αντικείμενο, όπως είναι ένα έργο τέχνης, πλήρους νοήματος για εκείνον που το παρατηρεί (Katz, 1963). Η έννοια αυτή, προερχόμενη από το χώρο της αισθητικής, υπονοούσε τη διαδικασία του "αισθάνεσθαι εντός (εν-)" μέσα στη δημιουργική εργασία του άλλου ή ενός αντικειμένου στη φύση, αλλά όχι συγκεκριμένα μέσα στην εμπειρία του άλλου ανθρώπου. Στην προσπάθεια μετάφρασης του όρου στην αγγλική και μη βρίσκοντας καταλληλότερη λέξη, ο E. B. Titchener, που είχε σπουδάσει στη Λειψία με τον Wilhelm Wundt, τον απέδωσε με τη λέξη empathy (Barrett-Lennard, 1981).

Στα τέλη του 19^{ου} αιώνα, ο όρος «ενσυναίσθηση» επαναπροσδιορίστηκε με σαφήνεια από το Theodor Lipps. Όχι μόνο την αντιμετώπισε ως έννοια κεντρική για τη



φιλοσοφική και ψυχολογική ανάλυση των αισθητικών εμπειριών μας αλλά επιπλέον, η δουλειά του μετέτρεψε την ενσυναίσθηση από μία έννοια φιλοσοφικής αισθητικής σε κεντρική κατηγορία της φιλοσοφίας των κοινωνικών και ανθρωπιστικών επιστημών. Για εκείνον, η ενσυναίσθηση δεν παίζει ρόλο μόνο στην αισθητική μας κατανόηση των αντικειμένων αλλά επιπλέον αποτελεί την πρωτεύουσα βάση για να αναγνωρίζουμε ο ένας τον άλλον ως σκεπτόμενα όντα: «Ενσυναίσθηση, είναι η ικανότητά μας να αναγνωρίζουμε συναισθήματα που βιώνονται από κάποιον άλλο ον που διαθέτει επίσης αισθήσεις». Πρόκειται για την «ικανότητά μας να νοιαζόμαστε για τον άλλο», για την επιθυμία μας «να κατανοήσουμε εκείνα που σκέπτεται ή αισθάνεται και να τον συνδράμουμε», για τη δυνατότητά μας «να βιώνουμε συγκινήσεις που αντιστοιχούν στις συγκινήσεις εκείνου για τον οποίο συναισθανόμαστε κάτι, να μπαίνουμε στη θέση του χωρίς να ταυτιζόμαστε μαζί του αλλά να υποφέρουμε εξίσου, να γεφυρώνουμε τη διαχωριστική γραμμή μεταξύ του εαυτού και του άλλου».

Ο Lipps επηρέασε τη φιλοσοφική και επιστημονική όραση της εποχής του κατορθώνοντας να δείξει ότι η ενσυναίσθηση αποτελεί κάτι βαθύτερο από τη φαινομενολογική αντιληπτική μας προσέγγιση στα πράγματα, κάτι ουσιαστικότερο από το θαυμασμό και την κατανόησή μας για ένα αισθητικό αντικείμενο: πρόκειται κυρίως για ένα ψυχολογικό φαινόμενο που εκκινεί πολύπλοκες διεργασίες που επιτρέπουν στενότερες, εμπειρικές επαφές με το αντικείμενο της παρατήρησής μας.

Το να διαθέτει κανείς ενσυναίσθηση αποτελεί προϋπόθεση προκειμένου να νιώσει συμπόνια: εφόσον η ενσυναίσθηση συνεπάγεται την κατανόηση της συναισθηματικής συνθήκης του άλλου, ο τρόπος με τον οποίο χαρακτηρίζεται απορρέει από τον τρόπο με τον οποίο κατανοούμε την ύπαρξη των συναισθημάτων του. Αν, για παράδειγμα, τα συναισθήματα συνδέονται με τη σωματική συμπεριφορά, τότε η παρατήρηση της σωματικής συμπεριφοράς του άλλου, αποτελεί προϋπόθεση για την ενσυναίσθηση. Στην περίπτωση αυτή, ο όρος παραμένει δόκιμος και σε ό,τι αφορά στη συμπεριφορά ή στην παρατήρηση της συμπεριφοράς ορισμένων ζώων. Αν πάλι τα συναισθήματα απορρέουν από έναν συνδυασμό πεποιθήσεων και επιθυμιών, τότε η δική τους κατανόηση είναι αυτή που θα οδηγήσει στην ενσυναίσθηση, άλλοτε μέσω μιας συνειδητής και άλλοτε μέσω μιας ασυνειδητής παρατήρησης. Τη διαδικασία εξάλλου αυτή υποδεικνύει και ο Heinz Kohut, βασικός εισηγητής της σημασίας της ενσυναίσθησης στην ψυχανάλυση, ενώ ορισμένοι φιλόσοφοι όπως η Martha Nussbaum, υποστηρίζουν ότι η ανάγνωση της λογοτεχνίας καλλιεργεί την ενσυναίσθηση των αναγνωστών, μετατρέποντάς τους σε καλύτερους «παγκόσμιους πολίτες».³²

³² www.gallerygenesisathens.com/Catalogs/hariton-bekiaris.pdf



- Είδη Ενσυναίσθησης

Πολλοί θεωρητικοί έχουν ασχοληθεί και καταγράψει τις διάφορες μορφές που μπορεί να πάρει η ενσυναίσθηση. Κάποιοι μιλούν για έμφυτη ή επίκτητη ενσυναίσθηση: *έμφυτη* είναι η εν-συναίσθηση η οποία αναπτύσσεται στον άνθρωπο καθώς αυτός ωριμάζει και μπορεί να θεωρηθεί ως μια έμφυτη ικανότητα, ενώ *επίκτητη* μπορεί να θεωρηθεί η ενσυναίσθηση η οποία αποκτάται μετά από μάθηση και εξάσκηση (Alligood, 1992).

Άλλοι μιλούν για γνωστική ή θυμική ενσυναίσθηση, που μπορεί να περιέχει ηθικά ή συμπεριφορικά στοιχεία. Η *γνωστική* ενσυναίσθηση αναφέρεται στην ικανότητα του θεραπευτή να μπαίνει στη θέση του θεραπευομένου και να κατανοεί τον τρόπο με τον οποίο αυτός σκέπτεται και αντιδρά στα γεγονότα της ζωής του (Hogan, 1969). Η *θυμική* ενσυναίσθηση είναι η προδιάθεση του θεραπευτή να αισθάνεται τα συναισθήματα του πελάτη του (Gladstein, 1983. Meh-rabian & Epstein, 1972). Το ηθικό στοιχείο αναφέρεται στο εσωτερικό κίνητρο για ενσυναίσθηση, ενώ το συμπεριφορικό στοιχείο αναφέρεται στις επικοινωνιακές δεξιότητες που επιδεικνύει ο θεραπευτής, όπως είναι η ενεργητική ακρόαση, ο στοχασμός, η διευκρίνιση. Morse, Anderson, Bottorff, Yonge, O'Brien, Solber, & Mcilveen, 1992.

Από έρευνες της Bachelor (1988), στις οποίες ζητήθηκε από τους θεραπευόμενους να περιγράψουν πώς βίωσαν την ενσυναίσθηση στα πλαίσια της θεραπείας τους, προέκυψαν τέσσερα είδη ενσυναίσθησης: η γνωστική, η θυμική, η συμμετοχική και η επικουρική ενσυναίσθηση. Ως *γνωστική* ενσυναίσθηση οι θεραπευόμενοι όρισαν την ικανότητα του θεραπευτή να κατανοεί την υποκειμενική τους εμπειρία. *Θυμική* ενσυναίσθηση θεώρησαν την ικανότητα του θεραπευτή να μοιράζεται τη συναισθηματική τους εμπειρία. *Συμμετοχική* ενσυναίσθηση εκδηλώνεται εκ μέρους του θεραπευτή όταν αυτός επιδεικνύει εν- μέσα από τη δική του αυτό-αποκάλυψη. Τέλος, *επικουρική* ενσυναίσθηση είναι εκείνη που δείχνει ο θεραπευτής μέσα από την υποστήριξη, το ειλικρινές ενδιαφέρον και την προσπάθειά να βοηθήσει.

Ο ίδιος ο Carl Rogers (1957), περιγράφοντας την ενσυναίσθηση, υποστήριξε ότι αποτελείται από τρία στοιχεία: ένα *θυμικό* (ευαισθησία), ένα *γνωστικό* (παρατήρηση και πνευματική διεργασία) και ένα *επικοινωνιακό* (αντίδραση-απάντηση του θεραπευτή).

Άλλες έρευνες που έγιναν για να προσδιορίσουν τις διάφορες μορφές της ενσυναίσθησης, καταλήγουν σε τέσσερις ή πέντε τύπους (Neville, 1996). Πρόσφατες μελέτες και έρευνες κατέληξαν σε ένα πολυδιάστατο μοντέλο ενσυναίσθησης (Davis, 1994. Hoffman 1984b) το οποίο περιλαμβάνει γνωστικά και θυμικά στοιχεία. Το μοντέλο αυτό λειτούργησε ως θεωρητικό υπόβαθρο για τη δημιουργία μιας κλίμακας μέτρησης της ενσυναίσθησης από τον Davis (1994), η οποία περιλαμβάνει τέσσερις παράγοντες: (α) την ενσυναίσθηση/το *ενδιαφέρον* ή σύμφωνη θυμική ενσυναίσθηση, (β) την *ανάληψη της προοπτικής του άλλου* ή γνωστική ενσυναίσθηση, που σημαίνει να προσπαθεί ο θεραπευτής να βλέπει την κατάσταση από την οπτική γωνία του συμβουλευόμενου, (γ) τη *φαντασιακή ενσυναίσθηση*, που δηλώνει τάση για συναισθηματική συμμετοχή και



ταύτιση με φανταστικούς χαρακτήρες, και (δ) την *ενσυναίσθηση ανησυχία* ή ασύμφωνη θυμική ενσυναίσθηση ή προσωπική ενόχληση. Μια πρόσφατη παραγοντική ανάλυση αναγνωρίζει πέντε κύριους παράγοντες της ενσυναίσθησης: τους τέσσερις που προαναφέρθηκαν συν ένα πέμπτο, τη *σύνδεση*, το *ταίριασμα της συναισθηματικής αντίδρασης*, που είναι η τάση να αντιδρά ο θεραπευτής στα συναισθήματα του πελάτη του με όμοια συναισθήματα (Thornton & Thornton, 1995)³³

Ανάμεσα στα τέσσερα ή πέντε είδη της ενσυναίσθησης, όπως διαβάσαμε πιο πάνω, αναφέρεται και η *φανταστική ενσυναίσθηση*, το είδος, δηλαδή, που εξετάζουμε στην παρούσα εργασία. Η φανταστική ενσυναίσθηση είναι εκείνη που χρησιμοποιούμε ως αναγνώστες λογοτεχνικών βιβλίων, για να εισχωρήσουμε όσο γίνεται περισσότερο στην ιστορία-μύθο που διαβάζουμε. Διεισδύοντας στο χωρόχρονο του εκάστοτε μυθιστορήματος έχουμε την δυνατότητα να «φορέσουμε» για λίγο τους χαρακτήρες που ο συγγραφέας παρουσιάζει. Το αρχικό αίτημα δεν είναι να κατανοήσουμε τις προθέσεις του δημιουργού, αλλά να κατακτήσουμε την ατμόσφαιρα, στοχεύοντας στην απόλυτη ικανοποίηση. Μόνο μέσα από την διαδικασία συνειρμικής ελευθερίας μπορούμε να αφήσουμε τον εαυτό μας να κινηθεί ανάμεσα στους ήρωες. Κατά τον ίδιο τρόπο η ενσυναίσθηση μπορεί να λειτουργήσει και στην συμβουλευτική. Με κάθε επίγνωση της αυθαίρετης ετικέτας, η λογοτεχνία μπορεί να χρησιμοποιηθεί ως προσομοίωση στην σχέση σύμβουλου-συμβουλευόμενου.

- Επίπεδα Ενσυναίσθησης

Η ενσυναίσθηση θεωρείται από πολλούς ως μια διαπροσωπική διεργασία, η οποία έχει πολλά διαφορετικά επίπεδα τα οποία συνήθως ακολουθούν μια χρονική σειρά. Ο Carl Rogers (1975) αναγνώρισε δύο κυρίως επίπεδα: (α) την *προσωρινή εμπίωση* της ζωής του πελάτη του, και (β) την *επικοινωνία* (τη *μεταβίβαση*) στο συμβουλευόμενο αυτής της διείσδυσης στο νόημα της ζωής του. Ένας άλλος προσδιορισμός επιπέδων ενσυναίσθησης, ο οποίος στηρίχθηκε στις ιδέες του Freud (1921/1923), περιγράφει τέσσερα επίπεδα: (α) την *απλή αναγνώριση*, (β) τη *σκόπιμη αναγνώριση*, (γ) την *αντίσταση*, και (δ) τη *σκόπιμη, εκ νέου, αναγνώριση* (Stewart, 1956).

Ο Barrett-Lennard (1981), επηρεασμένος από τις ιδέες του Carl Rogers, περιέγραψε, σε ένα πολύ ενδιαφέρον άρθρο του για τον κύκλο που κάνει η διαπροσωπική ενσυναίσθηση, πέντε επίπεδα: (α) Την *ενσυναίσθητη διάθεση*, όπου ο ψυχοθεραπευτής παρακολουθεί με προσοχή και ενεργητικά τον πελάτη του. (β) Την *ενσυναίσθητη αντήχηση*, όπου το άτομο που διαθέτει την ικανότητα για ενσυναίσθηση απαντά με συναίσθημα στο συνομιλητή του. (γ) Την *εκφρασμένη ενσυναίσθηση*, που είναι η

³³ http://dide.fth.sch.gr/ssn/wp-content/uploads/2013/01/malikiosiloizoy_PSIHOLOGIA_TOMOS.10_TEYHOS.2-3.pdf



επικοινωνιακή ενέργεια. (δ) Την *προσληφθείσα ενσυναίσθηση*, δηλαδή, πώς αντιλαμβάνεται ο παραλήπτης την ενσυναίσθητη αντίδραση του αποστολέα της, και (ε) την *ανατροφοδότηση*.

Οι Bohart και Greenberg (1997a) αναγνωρίζουν και προτείνουν τρία επίπεδα ενσυναίσθησης, κατά τη διάρκεια της ψυχοθεραπευτικής διαδικασίας: (α) Την *ενσυναίσθητη επικοινωνία*, με την οποία αναφέρονται στην απλή έννοια της ενσυναίσθησης, όπως την καταλαβαίνουν οι περισσότεροι, και η οποία βοηθάει στο χτίσιμο της σχέσης, αλλά δεν προχωράει σε βαθύτερα επίπεδα κατανόησης, όπως τα επόμενα δύο επίπεδα. (β) Τη *βασισμένη στην εμπειρία κατανόηση του κόσμου του θεραπευόμενου* ενσυναίσθηση, με την οποία εννοούν την προσπάθεια του θεραπευτή να συλλάβει την όλη κατάσταση του θεραπευόμενου, έτσι όπως ο ίδιος την αντιλαμβάνεται και όπως την έχει βιώσει, και (γ) την *επικοινωνιακή προσαρμογή*, η οποία τονίζεται ιδιαίτερα από την προσωποκεντρική προσέγγιση και περιλαμβάνει την ικανότητα του θεραπευτή να είναι συγχρονισμένος με τον πελάτη του έτσι ώστε να κατανοεί τι αισθάνεται και τι προσπαθεί να επικοινωνήσει, στιγμή προς στιγμή (άμεση εμπειρία).

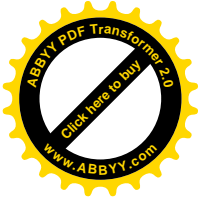
Συνοψίζοντας όλες τις παραπάνω αλλά και άλλες ομαδοποιήσεις, θα μπορούσε κανείς, γενικεύοντας, να υποστηρίξει ότι υπάρχει κατ' αρχήν ένα συναισθηματικό επίπεδο ενσυναίσθησης, το οποίο ακολουθείται από ένα είδος γνωστικής δραστηριότητας. Πέρα από αυτό, τα επίπεδα της ενσυναίσθησης επηρεάζονται αναμφισβήτητα και από παράγοντες προσωπικούς, αναπτυξιακούς αλλά και κοινωνικούς.³⁴

- **Παράγοντες που επηρεάζουν την Ενσυναίσθηση**
- **Ηλικία και Ενσυναίσθηση**

Θεωρείται ότι η ενσυναίσθηση εκφράζεται διαφορετικά στην παιδική από ό,τι στην ενήλικη, στην ώριμη ηλικία. Έρευνες στο χώρο της αναπτυξιακής θεωρίας δείχνουν ότι ακόμη και τα πολύ μικρά παιδιά, κάτω των τριών ετών, μπορούν και αντιδρούν συναισθηματικά (θυμικό επίπεδο) όταν παρατηρούν άλλους ανθρώπους (Goleman, 1997) ίσως, όμως, όχι ακόμη γνωστικά. Αυτό το είδος της ενσυναίσθησης εμφανίζεται αργότερα, μετά την ηλικία των επτά ετών (Gladstein & Associates, 1987). Αυτό που δεν είναι απόλυτα σίγουρο είναι αν οι αλλαγές στην ενσυναίσθηση που παρατηρούμε σε διάφορες ηλικίες οφείλονται στη διαδικασία ωρίμανσης του ανθρώπου ή αν οφείλονται στη διαδικασία της μάθησης.

Πολλοί θεωρητικοί (Gottman, Katz, & Hooven, 1996) πιστεύουν ότι η ενσυναίσθηση εξελίσσεται στον άνθρωπο ως αποτέλεσμα της μίμησης προτύπων του περιβάλλοντός του. Η ψυχαναλυτική προσέγγιση τονίζει τη σπουδαιότητα της σχέσης της μητέρας με

³⁴ http://dide.fth.sch.gr/ssn/wp-content/uploads/2013/01/malikiosiloizoy_PSIHOLOGIA_TOMOS.10_TEYHOS.2-3.pdf



το παιδί της. Τις πρώτες εβδομάδες της ζωής του βρέφους η μητέρα, απαντώντας και προσπαθώντας να ικανοποιήσει τις ανάγκες του, αρχίζει να αναπτύσσει μια σχέση συναισθηματικής συμμετοχής μαζί του, η οποία δίνει τη δυνατότητα στο βρέφος να αναπτύξει ικανότητα ενσυναίσθησης (Bergman & Wilson, 1984).

- Φύλο και Ενσυναίσθηση

Οι έρευνες που έχουν ασχοληθεί με τη μελέτη της ενσυναίσθησης σε σχέση με το φύλο έχουν βρει κάποιες διαφορές, οι οποίες οδηγούν σε ερμηνείες που έχουν να κάνουν με φυλογενετικές και λειτουργικές διαφορές μεταξύ ανδρών και γυναικών ως προς την ενσυναίσθηση (Eisenberg, Fabes, Schaller, Carlo, & Miller, 1991. Hoffman, 1977, 1982). Η ενσυναίσθηση στα κορίτσια φαίνεται να προκύπτει ως αποτέλεσμα της διαδικασίας της κοινωνικοποίησής και ταύτισης με τη μητέρα τους, που δίνει έμφαση στην καλλιέργεια τέτοιου είδους θετικών συναισθημάτων, ενώ στα αγόρια η ενσυναίσθηση μπορεί να προκύπτει από διαφορετικές εμπειρίες κοινωνικοποίησης που δε συντάσσονται με την ταύτισή τους με το γονεϊκό πρότυπο του ίδιου φύλου (Feshbach, 1997).

- Προσωπικότητα και Ενσυναίσθηση

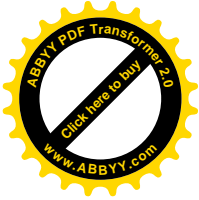
Αρκετές έρευνες έχουν μελετήσει τη σχέση της ενσυναίσθησης με χαρακτηριστικά της προσωπικότητας, όπως επίτευξη, προσαρμοστικότητα, επιθετικότητα. Γενικά, φαίνεται ότι η ενσυναίσθηση συνδέεται με θετικές κοινωνικές συμπεριφορές όπως η συνεργατικότητα, η γενναιοδωρία, η μείωση της επιθετικότητάς τους (Feshbach & Feshbach, 1982) και με την καλή ψυχολογική προσαρμογή των παιδιών σε διάφορες δύσκολες καταστάσεις, όπως είναι ο χωρισμός των γονέων τους (Amato & Kieth, 1991. Kurdek, Blisk. & Siesky, 1981) ή τα προβλήματα προσαρμογής που εμφανίζονται στη σχολική τάξη (Work & Olsen, 1990).

- Εκπαίδευση και Ενσυναίσθηση:

Έχει βρεθεί μια αρκετά σημαντική συσχέτιση μεταξύ ενσυναίσθησης και ακαδημαϊκών επιδόσεων (Feshbach & Feshbach. 1987), όπως και ανάμεσα στην ενσυναίσθηση και τις διαπροσωπικές σχέσεις εκπαιδευτικών-μαθητών (Ζγαντζούρη & Πουρκός, 1997. Μαλικιώση-Λοΐζου, 2001). Τα παιδιά με ανεπτυγμένη ενσυναίσθηση είναι περισσότερο αγαπητά σε συμμαθητές και εκπαιδευτικούς και η συμπάθεια αυτή αλληλεπιδρά οπωσδήποτε με τις επιδόσεις τους γιατί δημιουργεί καλύτερες προϋποθέσεις για καλύτερες επιδόσεις (Goleman, 1997).

- Ηθική, Κοινωνικές δεξιότητες και Ενσυναίσθηση

Η ενσυναίσθηση έχει βρεθεί να συνδέεται θετικά με την τάση των ανθρώπων να θέλουν να βοηθούν τους άλλους (Batson, Dyck, Brandt, Batson, Powell, McMaster, & Griffith, 1988. Toi & Batson, 1982). Επίσης, έρευνες που έχουν γίνει με παιδιά δείχνουν σταθερά να συνδέεται η ενσυναίσθηση με τη συνεργατικότητα (Markus, Roke, & Bruner, 1985. Marcus, Telleen, & Roke, 1979) και τον αλτρουισμό (Goleman, 1997. Hoffman



1984). Αρνητική είναι η σχέση της ενσυναίσθησης με την επιθετικότητα (Feshbach, 1997. Feshbach & Feshbach, 1982. Mehrabian & Epstein. 1972. Miller & Eisenberg, 1988).

Μελετώντας τη σχέση της ενσυναίσθησης με τη βοηθητική διάθεση την οποία μπορεί να εκδηλώνουν οι άνθρωποι, βρέθηκε να συνδέεται και με ηθικά κίνητρα (Hoffman, 1987). Κατά τον Hoffman, η ενσυναίσθηση συνδέεται με ηθικά ζητήματα, δεδομένου ότι τα ηθικά διλήμματα παρουσιάζονται ιδιαίτερα όταν έχει κανείς να κάνει με πιθανά θύματα. Η έρευνα δείχνει ότι όσο περισσότερη ενσυναίσθηση νιώθει κανείς για το θύμα, τόσο μεγαλύτερες είναι οι πιθανότητες να επέμβει (Goleman, 1997). Υποστηρίζεται ότι οι ρίζες της ηθικής πρέπει να αναζητούνται στην ενσυναίσθηση (Hoffman, 1987).

Πρόσφατες έρευνες έχουν δείξει τη σχέση της θυμικής ενσυναίσθησης με διάφορες ηθικές αξίες ανάλογα με το φύλο και τον επιστημονικό κλάδο (Myggy & Helkama, 2001). Άτομα του χώρου των κοινωνικών επιστημών έχουν υψηλότερη βαθμολογία στην ενσυναίσθηση από άτομα απασχολούμενα στη διοίκηση των επιχειρήσεων και την τεχνολογία. Η θυμική ενσυναίσθηση συνδέεται έντονα με αξίες όπως η οικουμενικότητα, η καλοκαγαθία και η πνευματικότητα, εύρημα που ενδυναμώνει την άποψη ότι η θυμική ενσυναίσθηση κινητοποιεί συμπεριφορές οι οποίες στοχεύουν στην ευημερία των άλλων.

- Νοημοσύνη και Ενσυναίσθηση (IQ & EQ)

Αναμφισβήτητα η ενσυναίσθηση συνδέεται με τη νοημοσύνη (Goleman, 1997, Gottman, 2000). Κατά τον Shlien (1997), η ενσυναίσθηση είναι μια από τις μορφές νοημοσύνης κι από αυτήν εξαρτάται η ομαλή συναισθηματική προσαρμογή του ανθρώπου (βλέπε, επίσης, και Goleman, 1997).³⁵

Μελετώντας προσεκτικά τους παράγοντες της ενσυναίσθησης μπορούμε να διακρίνουμε τις αντιστοιχίες που μπορούν να προκύψουν σε σχέση με την λογοτεχνία. Είναι σημαντικό, τόσο στην συμβουλευτική όσο και στην λογοτεχνία, να λαμβάνουμε υπόψη μας τους παράγοντες της ενσυναίσθησης. Η ηλικία, όπως αναφέραμε παραπάνω, είναι πρωταρχικής σημασίας γιατί όσο τα άτομα είναι νεαρότερα, τόσο οι εμπειρίες τους είναι λιγότερες, ώστε εξ αντικειμένου να αδυνατούν να ανακαλέσουν μνήμες και συναισθήματα, είναι όμως κινητοποιημένες η μίμηση και παρατηρητικότητα. Συνεπώς, είτε με τον ένα είτε με τον άλλο τρόπο, η ενσυναίσθηση είναι μια εν δυνάμει ικανότητα που μπορεί να καλλιεργηθεί.

Με το φύλο τα δεδομένα αλλάζουν καθώς η ταύτιση κοριτσιού και αγοριού έχουν διαφορετικό σημείο αναφοράς. Αξίζει, εδώ, να σημειώσουμε πως η έμφυτη τάση για την καλλιέργεια της ενσυναίσθησης στα κορίτσια, επαληθεύεται και με το σαφώς μεγαλύτερο ποσοστό που κατέχουν οι γυναίκες, στις διάφορες έρευνες που γίνονται, για το προφίλ του μέσου αναγνώστη.

³⁵ http://dide.fth.sch.gr/ssn/wp-content/uploads/2013/01/malikiosiloizoy_PSIHOLOGIA_TOMOS.10_TEYHOS.2-3.pdf



Η προσωπικότητα είναι -σε μεγάλο βαθμό- άρρηκτα συνδεδεμένη με την ψυχοπαθολογία της κάθε οικογένειας, αλλά και η αντίληψη που έχει ο καθένας μας για τον εαυτό του μέσα σε αυτήν. Η ηθική και οι κοινωνικές δεξιότητες είναι συνάρτηση των άλλων παραγόντων. Αξίζει να σημειώσουμε πως η ταύτιση παιδιών με αρνητικά πρότυπα (ταινίες βίας, αναγνώσματα τρόμου κτλ.) κάθε άλλο παρά ενσυναίσθηση ονομάζουμε. Την εκπαίδευση, με την γενικότερη έννοια του όρου, την αφήσαμε τελευταία γιατί είναι ένας παράγοντας που η ενσυναίσθηση σε συνδυασμό με την λογοτεχνία ή θα βελτιώνεται συνεχώς ή λόγω της απουσίας της θα μείνει στάσιμη.

- Ενσυναίσθηση, Λογοτεχνία και Εκπαίδευση

Ο κατεξοχήν φορέας που θα μπορούσε να δημιουργήσει αναγνώστες, που θα μπορούσε να δείξει σε παιδιά και εφήβους τι σημαίνει δημιουργική ανάγνωση, είναι το σχολείο. [...] Μέσα από τις διαδικασίες της μάθησης, της ταύτισης δηλαδή, της μίμησης των προτύπων [...] των ηρώων των λογοτεχνικών κειμένων, μέσα από την ενίσχυση ή ακόμη και την προβολή, οι μαθητές βιώνουν και οικειοποιούνται τις διάφορες στάσεις [...] και ρόλους, δίνουν διεξόδους σε προσωπικούς προβληματισμούς και άγχη, αισθάνονται την ευχαρίστηση και την χαρά που προσφέρει το κάθε ανάγνωσμα.³⁶

Δυστυχώς, την σημερινή εποχή η παιδική λογοτεχνία έχει να ανταγωνιστεί την επέλαση του διαδικτύου και της εύκολης πρόσβασης του σε αυτό με τα tablets ή ακόμα χειρότερα με τα επονομαζόμενα έξυπνα κινητά τηλέφωνα, που είναι ακόμα πιο εύκολο να βρει ένα παιδί και να ανακαλύψει τις λειτουργίες παίζοντας. Το βιβλίο από την μια δεν είναι τόσο «ελκυστικό», ενώ από την άλλη έχει ταυτιστεί με αγγαρεία και καταναγκασμό. Αλλά και ακόμα πιο πίσω να πάμε, την εποχή της εμφάνισης της τηλεόρασης, ο ανταγωνισμός ήταν εξίσου σκληρός όσο και άνισος. Η δύναμη της εικόνας είναι πανίσχυρη, ειδικά σε κοινωνίες που είναι ανεκπαιδευτες σε τέτοιου είδους πολιτιστικές διεξόδους. Δεν είναι τυχαίο, πως συνεχώς γίνεται λόγος για μια κοινωνία ανάλγητη, όπου ο καθένας αισθάνεται μόνος του κλεισμένος στον μικρόκοσμό του εαυτού του. Η ενσυναίσθηση, όσο και η λογοτεχνία, προϋποθέτει ανθρώπους με εξασκημένο «μάτι και αυτί» για το τι συμβαίνει γύρω μας. Άτομα που «αντέχουν» να ακούν ή να διαβάζουν ιστορίες και βιώματα άλλων (αληθινά ή μη, αδιάφορο), για να είναι σε θέση να αντισταθούν στην μονοδιάστατη ενασχόληση είτε με την μορφή παιχνιδιών, είτε με την μορφή κοινωνικής δικτύωσης. Μια εαυτό-κεντρική οπτική, δηλαδή, σε ένα κόσμο που δεν ανταποκρίνεται στην πραγματικότητα. Σε κάτι που δεν είναι απτό, δεν υφίσταται καν ενσυναίσθηση καλά-καλά, ούτε για τον ίδιο τον εαυτό.

Αν στο δημοτικό σχολείο, υπήρχε η ώθηση τα παιδιά να διαβάζουν - εκτός από τα συγκεκριμένα κείμενα που περιλαμβάνονται στο ανθολόγιο- ολόκληρο το

³⁶ Ράνυ Καλούρη-Αντωνοπούλου, *Αισθητική Αγωγή*, σ. 208, εκδ. Έλλην, Αθήνα, 1999.



συγκεκριμένο έργο του συγγραφέα, απ' όπου το απόσπασμα-κείμενο, τότε θα είχαμε άλλη προσέγγιση στη Λογοτεχνία.³⁷

Η αποσπασματική παρουσίαση μυθιστορημάτων είναι ο πλέον απευκταίος τρόπος για να αρχίσει κανείς να ενδιαφέρεται για την λογοτεχνία. Το μυθιστόρημα στην λογοτεχνία έχει αρχή-μέση-τέλος. Έχει λόγους και αιτίες για να δημιουργηθεί ένα έργο. Ακριβώς το ίδιο συμβαίνει και με την διαδικασία της ενσυναίσθησης. Και τα δύο διαδραματίζονται εμπρός μας και για «χάρη» μας. Γινόμαστε «δέκτες» μιας κατάστασης και είμαστε *εμείς* αυτοί που πρέπει να διαχειριστούμε με τρόπο αποδοτικό, τις πληροφορίες που μας παρέχει ο «πομπός». Δεν απαιτεί γρήγορη σκέψη, απαιτεί προσεκτική «ανάγνωση»!

Αλλά ας εξετάσουμε τώρα τους Μύθους και τα Παραμύθια από μια άλλη σκοπιά, για να δούμε εν συντομία τις ομοιότητες και ορισμένες βασικές διαφορές τους. Οι Μύθοι και τα παραμύθια, σύμφωνα με τον K.G. Jung (1974) και τη σχολή του, είναι ο δρόμος που οδηγεί στη γνώση του συλλογικού ασυνειδήτου.³⁸ Έχουν κοινή προέλευση όπως διατείνονται όλοι οι μελετητές και διαπραγματεύονται το ταξίδι της ψυχής, την κάθοδο-μετάβαση-μύηση-λύτρωση-αναγέννηση. Ο ήρωας στους μύθους είναι ένα πρότυπο που τα άτομα οφείλουν να ταυτιστούν μαζί του, προκειμένου να κατανοήσουν τα θέματα της κοσμογονίας, τη σχέση τους με το επέκεινα, τη δραματική σύγκρουση με τους Θεούς, το Υπερεγώ που σχετίζεται με τη Δημιουργία και την καθημερινή πρακτική της ζωής.

Ο ήρωας στα παραμύθια καλείται να λύσει τις εσωτερικές συγκρούσεις, να επιλύσει καταστάσεις που δεν τις προκαλεί απαραίτητα ο ίδιος αλλά του «συνέβησαν». Φεύγει μόνος σε ένα ταξίδι μαγικό και υπερφυσικό, όπου θα δοκιμαστεί και θα αναμετρηθεί με χθόνιες δυνάμεις και με κατάρες, θα βρει βοηθούς του και εν τέλει θα καταφέρει να νικήσει, απελευθερώνοντας τις μαγεμένες αιχμαλωτισμένες υπάρξεις. Μια δικαίωση που θα τον ανταμείψει για τους κόπους του, αφού στο τέλος θα γίνει Βασιλιάς ή θα κερδίσει τη Βασιλοπούλα.³⁹

[...] Η θεραπευτική αξία των Μύθων-Παραμυθιών χρησιμοποιείται σε κάθε κοινωνία με διαφορετικό τρόπο και μέθοδο. Αξίζει να αναφέρουμε πως τα πρώτα παραμύθια που αναφέρονται στη βιβλιογραφία, σαν απευθείας μορφές θεραπείας, είναι τα παραμύθια της Σεχραζάντ, «Χίλιες και Μία Νύχτες». Ο στόχος της Σεχραζάντ ήταν να γιατρέψει τον Βασιλιά Σαχριάρ που υπέφερε από κατάθλιψη και μίσος για τις

³⁷ Ράνο Καλούρη-Αντωνοπούλου, *Αισθητική Αγωγή*, σ. 211, εκδ. Έλλην, Αθήνα, 1999.

³⁸ Carl Jung, *Η ολοκλήρωση της προσωπικότητας*, «Η περιοχή της ψυχής που είναι άπειρα αρχαιότερη από την προσωπική ζωή του ατόμου». «Φαίνεται ...ότι περιέχει ορισμένα σχέδια, τα «αρχέτυπα», που είναι κοινά για όλη την ανθρωπότητα».

³⁹ sociology.soc.uoc.gr/wp-content/.../1.%20Texni&Psychiatric2007.pd,σ.334



γυναίκες. Ακόμα αναφέρεται πως στην παραδοσιακή ιατρική των Ινδουιστών ιερέων Ζεν έδινα παραμύθια κατά περίπτωση, για διαλογισμό και θεραπεία.⁴⁰

Η αμερικανίδα καθηγήτρια του Πανεπιστημίου του Σικάγου Martha Nussbaum, στη συλλογή δοκιμίων *Ερωτος γνώση* (μτφ. Γιώργος Λαμπράκος, Πατάκης, 2015) με άμεσο τρόπο δίνει μια διάσταση για την λογοτεχνία η οποία συμπίπτει απόλυτα με το θέμα της παρούσας εργασίας:

«Στο σχολείο, τον Αριστοτέλη, τον Πλάτωνα, τον Σπινόζα, τον Καντ - αυτούς δεν τους ήξερα ακόμη. Ο Ντίκενς, η Τζέιν Οστεν, ο Αριστοφάνης, ο Μπεν Τζόνσον, ο Ευριπίδης, ο Σαίξπηρ, ο Ντοστογιέφσκι - αυτοί ήταν οι φίλοι μου». Αυτοί οι φίλοι, οι λογοτέχνες, με τους οποίους γνωριζόμαστε στα σχολικά μας χρόνια, θέτουν με τον τρόπο τους ηθικά ερωτήματα πολύ προτού έρθουμε σε επαφή με τον δομημένο φιλοσοφικό λόγο.⁴¹

Οι ήρωες των βιβλίων που αγαπάμε, σε όποια ηλικία κι αν τους «συναντήσουμε», γίνονται πράγματι «φίλοι» μας. Παρακολουθώντας τους μέσα στην ιστορία όπου πρωταγωνιστούν ταυτιζόμαστε μαζί τους, επιθυμούμε κι εμείς να είμαστε πρωταγωνιστές, κι έτσι αναπόφευκτα μπαίνουμε σε μια διαδικασία ενσυναίσθησης. Εξάλλου, και μόνο το γεγονός πως τους αισθανόμαστε φίλους μας λειτουργεί μέσα μας ως μια επιπλέον κινητοποίηση για να τους καταλάβουμε.

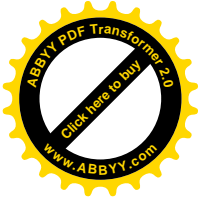
- Ενσυναίσθηση, Λογοτεχνία και Ιατρική

Ερευνώντας και μελετώντας με προσοχή και με σκοπό πάντοτε να παρουσιάσουμε, όσο γίνεται πληρέστερα, την σχέση της Ενσυναίσθησης με την Λογοτεχνία αντιληφθήκαμε την σημασία αμφοτέρων στον τομέα της Ιατρικής. Το παρόν κεφάλαιο, μολονότι δεν είχε συμπεριληφθεί στην αρχική δομή του πονήματος, αποτελεί σημαντικό πυλώνα της. Δεν θα μπορούσε να λείπει το κομμάτι που αφορά τον ανθρώπινο πόνο και τις εκφάνσεις του, πέρα από τα εκάστοτε κλινικά ευρήματα.

Στα δοκίμια τόσο των Α. Τσουνη (Κέντρα Πρόληψης των Εξαρτήσεων και Προαγωγής της Ψυχοκοινωνικής Υγείας, Δήμος Θεσσαλονίκης, ΟΚΑΝΑ) και Π. Σαράφη (Σχολή Κοινωνικών Επιστημών, Τμήμα Διοίκησης Μονάδων Υγείας, Ελληνικό Ανοικτό Πανεπιστήμιο, Πάτρα), όσο και του Εμμανουήλ Χελιδόνη, καθηγητή του Πανεπιστημίου Κρήτης, παρατίθενται διεξοδικά η θεραπευτική αξία αμφοτέρων των επιστημονικών προσεγγίσεων.

⁴⁰ sociology.soc.uoc.gr/wp-content/.../1.%20Texni&Psychiatric2007.pd,σ.335

⁴¹ <http://www.tovima.gr/books-ideas/article/?aid=731106>



ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3

Η θεραπευτική αξία της Ενσυναίσθησης

- Σχέση ιατρού – ασθενούς /Θεωρητικές προσεγγίσεις

Η επικοινωνία ιατρού-ασθενούς αποτελεί καθοριστικό παράγοντα ποιότητας της παρεχόμενης ιατρικής φροντίδας. Πλήθος ερευνών δείχνουν ότι ο βαθμός ικανοποίησης των ασθενών εξαρτάται κατά πολύ από τις επικοινωνιακές δεξιότητες του λειτουργού υγείας, υπερβαίνοντας πολλές φορές τις καθ' εαυτό κλινικές πτυχές της θεραπευτικής αντιμετώπισης.⁴²

Η ποιότητα της επικοινωνίας αποτελεί βασικό κριτήριο αξιολόγησης του ιατρικού προσωπικού από τους ασθενείς, ενώ τα οποιαδήποτε προβλήματα σχετίζονται με αυτή επιφέρουν σειρά αρνητικών επιπτώσεων. Εκτιμάται ότι ποσοστό 70-80% των περιπτώσεων παραπομπής ιατρών στα δικαστήρια αφορούν σε θέματα σχέσης ιατρού-ασθενούς, καθώς και σε προβλήματα επικοινωνίας και λιγότερο σε ζητήματα ιατρικών λαθών.⁴³

Επίσης, η αποτελεσματική επικοινωνία των δύο πλευρών καθορίζει το βαθμό προσαρμογής στις ιατρικές οδηγίες. Με τη βελτίωση της θεραπευτικής σχέσης αυξάνεται η εμπιστοσύνη και το αίσθημα ασφάλειας του ασθενούς, διευκολύνοντας τόσο την κατανόηση της πραγματικής φύσης ενός προβλήματος υγείας, όσο και την αποδοχή και τήρηση του θεραπευτικού πλαισίου.⁴⁴

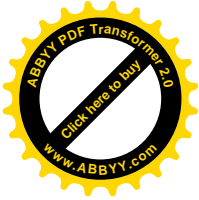
Ωστόσο, η αλληλεπίδραση ιατρού-ασθενούς διαφοροποιείται από άλλες κοινωνικές σχέσεις. Αποτελώντας μια αναγκαστική σχέση μεταξύ ατόμων που βρίσκονται σε διαφορετική θέση ισχύος και η οποία αφορά σε θέματα επιβίωσης, συγκροτεί μια μορφή αλληλεπίδρασης με ιδιαίτερα χαρακτηριστικά.⁴⁵

⁴² INUI TS, CARTER WB, KUKULL WA, HAIGH VH., Outcome-based doctor-patient interaction analysis: I. Comparison of techniques. *Med Care* 1982, 20:535-549

⁴³ LUSSIER MT, RICHARD C. Doctor-patient communication: Complaints and legal actions. *Can Fam Physician* 2005, 51:37-39

⁴⁴ HA JF, LONGNECKER N. Doctor-patient communication: A review. *Ochsner J* 2010, 10:38-43

⁴⁵ ONG LM, DE HAES JC, HOOS AM, LAMMES FB. Doctor-patient communication: A review of the literature. *Soc Sci Med* 1995, 40:903-918



Η επαφή ιατρού-ασθενούς περιλαμβάνει πολύ περισσότερα από την απλή ανταλλαγή πληροφοριών. Πρόκειται για μια σχέση αλληλεπίδρασης που εμπεριέχει το στοιχείο της ανισοτιμίας, συχνά δεν είναι εθελοντική, καθώς προκύπτει στη βάση αναγκών και αφορά στο κρίσιμο θέμα της υγείας. Όντας συναισθηματικά φορτισμένη, απαιτεί αρμονική συνεργασία των δύο πλευρών.⁴⁶

Τα χαρακτηριστικά της εν λόγω σχέσης ακολουθούν συγκεκριμένα πρότυπα, η ανάλυση των οποίων διακρίνεται σε δύο τύπους. Από τη μια πλευρά υπάρχει η μακρο-θεωρητική προσέγγιση που προσδιορίζει τη σχέση στο πλαίσιο της συνολικής κοινωνικής δομής και οργάνωσης (θεωρίες κοινωνικής συναίνεσης και συγκρούσεων) και από την άλλη πλευρά η μικρο-θεωρητική προσέγγιση, η οποία εστιάζει κυρίως στη δυναμική της συνάντησης (σχέση διαπραγματεύσεως).⁴⁷

Σύμφωνα με τις θεωρίες της κοινής συναίνεσης, οι δύο πλευρές κατέχουν ένα συγκεκριμένο ρόλο που συνδέεται με προσδοκίες, δικαιώματα και υποχρεώσεις. Ο ρόλος του ασθενούς κατά κανόνα προκαλεί δυσαρέσκεια και είναι προσωρινός. Ο ιατρός, κάνοντας χρήση της ειδικής του γνώσης, προσπαθεί να αποκαταστήσει την υγεία και στο βαθμό που το επιτυγχάνει, καταξιώνεται από το κοινωνικό σύνολο, το οποίο τον ανταμείβει με τρία δικαιώματα: Την ευχέρεια να εξετάζει τον ασθενή σε σωματικό και συναισθηματικό επίπεδο, το δικαίωμα της αυτονομίας στην άσκηση του ρόλου του και, τέλος, το δικαίωμα της υπεροχής απέναντι στον πάσχοντα. Παρά την ανισότητα που ενυπάρχει, συχνά η σχέση εμφανίζεται να είναι αρμονική, παρέχοντας στο ιατρικό επάγγελμα ιδιαίτερη κοινωνική καταξίωση⁴⁸

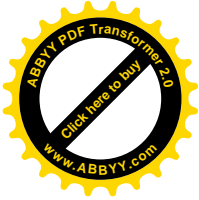
Μια από τις σημαντικότερες θεωρίες που αντιμετωπίζει την αλληλεπίδραση των δύο πλευρών ως σχέση κοινής συναίνεσης, η οποία καθορίζεται από την κατάσταση υγείας του ασθενούς και την προτεινόμενη θεραπεία, έχει προταθεί από τους Szasz και Hollender. Το είδος της σχέσης εξαρτάται από τις πεποιθήσεις των δύο πλευρών αναφορικά με την ευθύνη και την εξουσία στο πλαίσιο της μεταξύ τους αλληλεπίδρασης, ενώ σχηματοποιείται σε τρία βασικά μοντέλα.

- Το **πρώτο μοντέλο** της ενεργητικότητας-παθητικότητας αφορά κυρίως σε περιπτώσεις όπου ο ασθενής λόγω ενός κρίσιμου προβλήματος υγείας αδυνατεί να συμμετάσχει στην επαφή, με αποτέλεσμα οι προτεινόμενες ιατρικές πράξεις να καθίστανται δεκτές λόγω της αντικειμενικά παθητικής θέσης του.

⁴⁶ ΜΑΝΤΗ Π, ΤΣΕΛΕΠΗ Χ., *Κοινωνιολογική και ψυχολογική προσέγγιση των νοσοκομείων/υπηρεσιών υγείας*, ΕΑΠ, Πάτρα, 2000:181 -207

⁴⁷ ΒΕΝΙΟΥ Α, ΤΕΝΤΟΛΟΥΡΗΣ Ν., *Παράγοντες που επηρεάζουν την επικοινωνία ιατρού-ασθενούς*, Αρχ Ελλ Ιατρ 2013, 30:613-618

⁴⁸ SZASZ TS, HOLLENDER MH. A contribution to the philosophy of medicine; the basic models of the doctor-patient relationship. *AMA Arch Intern Med* 1956, 97:585-592



- Το **δεύτερο μοντέλο** της κατευθυνόμενης συνεργασίας αναφέρεται στις περιπτώσεις κατά τις οποίες το μεγαλύτερο τμήμα της ευθύνης βρίσκεται στον ιατρό. Ο ασθενής συνεργάζεται, κάνοντας πράξη τις οδηγίες του, αλλά αφήνει σε αυτόν τις σημαντικές αποφάσεις σχετικά με τη διάγνωση και τη θεραπεία.
- Το **τρίτο μοντέλο** είναι αυτό της αμοιβαίας συμμετοχής. Εδώ, οι δύο πλευρές λαμβάνουν από κοινού τις αποφάσεις, ενώ υπάρχει ένα σύστημα διπλής εισαγωγής πληροφοριών. Η ευθύνη διαμοιράζεται και κάθε πρόταση ή προβληματισμός εκφράζεται ελεύθερα.⁴⁹

Ωστόσο, η επικοινωνία ιατρού-ασθενούς μπορεί να κατηγοριοποιηθεί αφ' ενός με βάση τα τεχνικά της στοιχεία και αφ' ετέρου με το περιεχόμενό της. Στη βάση αυτή υπάρχουν πέντε διαφορετικοί τύποι επικοινωνίας: Ο *στενά βιοϊατρικός*, όπου κυριαρχούν οι κλειστές ερωτήσεις και η βιοϊατρική ορολογία, ο *διευρυμένος βιοϊατρικός*, όπου συζητούνται με περιορισμένη ένταση διάφορα ψυχοκοινωνικά θέματα, ο *βιοψυχοκοινωνικός*, όπου ο χρόνος κατανέμεται ισορροπημένα ανάμεσα σε βιολογικές και ψυχολογικές πτυχές της νόσου, ο *ψυχοκοινωνικός*, όπου η έμφαση δίνεται σε ψυχολογικές και κοινωνικές διαστάσεις, και ο *καταναλωτικός*, όπου η σχέση ομοιάζει περισσότερο με μια συναλλαγή κατά την οποία ο ασθενής-πελάτης εκθέτει τις απορίες του και ο ιατρός απαντά.⁵⁰

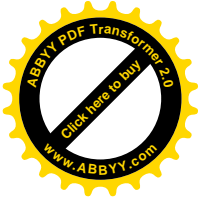
Εκτός από τις μάκρο-θεωρίες της κοινής συναίνεσης υπάρχουν και αυτές που παρατηρούν τη σχέση ιατρού-ασθενούς ως σχέση συγκρούσεων. Πηγή τους αποτελεί η διαφορετική οπτική και οι προτεραιότητες των δύο πλευρών. Ο ασθενής, εστιάζοντας αποκλειστικά στο δικό του πρόβλημα, προσδοκά το μέγιστο χρόνο της προσοχής του ιατρικού προσωπικού. Ο ιατρός, αντίθετα, επιδιώκοντας την εξυπηρέτηση όσο το δυνατόν περισσότερων ασθενών στοχεύει στην ισόποση κατανομή του χρόνου. Επίσης, η αιτία της σύγκρουσης συχνά εδράζεται στις υποθέσεις του ιατρού αναφορικά με τη συμπεριφορά του ασθενούς. Στο επίπεδο που κρίνει ότι ο ασθενής μπορεί να αξιολογήσει σε ένα βαθμό την ασθένεια και αναζητά βοήθεια μόνο όταν είναι απαραίτητο, περιμένει από αυτόν να ακολουθήσει πιστά τις συμβουλές του. Η μη συμμόρφωση με τις ιατρικές οδηγίες και η όποια αμφισβήτησή του συχνά οδηγεί στη σύγκρουση.⁵¹

Τέλος, υπάρχουν και τα μοντέλα που εστιάζουν κυρίως στη δυναμική της συνάντησης, ορίζοντας τη σχέση ιατρού-ασθενούς ως σχέση διαπραγμάτευσης (μίκρο-θεωρίες). Στοχεύοντας την ανάδειξη των στρατηγικών των δύο πλευρών στο πλαίσιο της συνάντησης, εναποθέτουν στο επίκεντρο στοιχεία, όπως τη μη λεκτική επικοινωνία,

⁴⁹ DI MATTEO MR, MARTIN LR. *Εισαγωγή στην ψυχολογία της υγείας*. Εκδόσεις Πεδίο, Αθήνα, 2011:135-196

⁵⁰ DI MATTEO MR, MARTIN LR. *Εισαγωγή στην ψυχολογία της υγείας*. Εκδόσεις Πεδίο, Αθήνα, 2011:135-196/
ROTTER DL, STEWART M, PUTNAM SM, LIPKIN M Jr, STILES W, INUI TS. Communication patterns of primary care physicians. JAMA 1997, 277:350-356

⁵¹ BENIOY A, TENTOLOΥΡΗΣ Ν., *Παράγοντες που επηρεάζουν την επικοινωνία ιατρού-ασθενούς*, Αρχ Ελλ Ιατρ 2013, 30:613-618/ LUSSIER MT, RICHARD C. Doctor-patient communication: Complaints and legal actions. *Can Fam Physician* 2005, 51:37-39



την επίδραση του περιβάλλοντος χώρου, καθώς και τους τρόπους διαπλοκής των σχέσεων εξουσίας των δύο πλευρών.⁵²

Τα εμπόδια στην επικοινωνία ιατρού – ασθενούς και η επίδραση του στη θεραπευτική εκροή

Κρίσιμη παράμετρο για την τελική θεραπευτική εκροή αποτελεί η προσαρμογή του ασθενούς στις ιατρικές οδηγίες. Τα δεδομένα δείχνουν ότι η πιστή τήρησή τους αυξάνει το θεραπευτικό αποτέλεσμα κατά 26%.⁵³

Η ποιότητα του επιπέδου επικοινωνίας ιατρού-ασθενούς διαδραματίζει καθοριστικό ρόλο στο συγκεκριμένο πεδίο. Σε μια μετα-ανάλυση που αφορούσε σε πλήθος δημοσιευμένων μελετών από το 1949-2008, φάνηκε ότι στην περίπτωση που αυτή χαρακτηρίζεται ως πτωχή υπάρχει 19% μεγαλύτερος κίνδυνος μη προσαρμογής στις ιατρικές οδηγίες. Επίσης, ασθενείς που τους παρακολουθούν ιατροί οι οποίοι έχουν εκπαιδευτεί σε δεξιότητες επικοινωνίας έχουν 1,62 φορές περισσότερες πιθανότητες πιστής τήρησης των θεραπευτικών οδηγιών.⁵⁴

Συνεπώς, η βελτίωση της παρεχόμενης ιατρικής φροντίδας προάγεται μέσα από την αναβάθμιση της ποιότητας επικοινωνίας ιατρού-ασθενούς. Οι ασθενείς που κατανοούν καλύτερα τους ιατρούς και οι οποίοι βιώνουν μια ανοικτή και θετική ατμόσφαιρα κατά τη διάρκεια της θεραπευτικής πράξης είναι πιθανότερο να προσαρμοστούν στις θεραπευτικές απαιτήσεις. Συχνά, ο τρόπος που διαβιβάζεται μια πληροφορία στον ασθενή είναι τόσο σημαντικός όσο και η ίδια η πληροφορία.⁵⁵

Σημαντικό τμήμα της επικοινωνίας καταλαμβάνουν οι μη λεκτικές ενδείξεις. Στοιχεία όπως η βλεμματική επαφή, οι εκφράσεις του προσώπου, ο τόνος της φωνής, οι κινήσεις και οι στάσεις του σώματος, επηρεάζουν σημαντικά τη νοηματοδότηση και την ερμηνεία του μηνύματος. Σχηματικά, ποσοστό περίπου 30% του νοήματος ενός μηνύματος αποδίδεται στο καθ' εαυτό λεκτικό περιεχόμενό του. Υπό αυτή την έννοια, η μη λεκτική πλευρά της αλληλεπίδρασης αποτελεί μια εξαιρετική πηγή πληροφοριών, τόσο για τον ιατρό όσο και για τον ασθενή.⁵⁶

⁵² ΜΑΝΤΗ Π, ΤΣΕΛΕΠΗ Χ. Κοινωνιολογική και ψυχολογική προσέγγιση των νοσοκομείων/υπηρεσιών υγείας. ΕΑΠ, Πάτρα, 2000:181 -207

⁵³ DiMATTEO MR. Variations in patients' adherence to medical recommendations: A quantitative review of 50 years of research. *Med Care* 2004, 42:200-209

⁵⁴ ZOLNIERREK KB, DiMATTEO MR. Physician communication and patient adherence to treatment: A meta-analysis. *Med Care* 2009, 47:826-834

⁵⁵ KIDD J, PATEL V, PEILE E, CARTER Y. Clinical and communication skills. *Br Med J* 2005, 330:374-375

⁵⁶ HANNAWA AF. Shedding light on the dark side of doctor-patient interactions: Verbal and non-verbal



Με άλλα λόγια, ο ιατρός πρέπει να δίνει ιδιαίτερη έμφαση στη μη λεκτική πλευρά των μηνυμάτων. Από τη μια πλευρά, οφείλει να προσπαθεί να κατανοήσει και να πλαισιώσει τις συναισθηματικές αντιδράσεις του ασθενούς και από την άλλη πλευρά να συντονίζει κατάλληλα τη λεκτική και μη πλευρά των όσων ο ίδιος εκφέρει, προκειμένου να είναι βέβαιος ότι κατέστη κατανοητό αυτό που προσπάθησε να μεταφέρει, εναρμονίζοντας έτσι το περιεχόμενο του μηνύματος με τη μορφή εκφοράς του.⁵⁷

Σημείο-κλειδί ως προς την αποτελεσματικότητα της επικοινωνίας αποτελεί ο τρόπος χρήσης της ιατρικής ορολογίας, η οποία συχνά προκαλεί σύγχυση και άγχος στους ασθενείς. Δεδομένου ότι αποτελεί έναν κώδικα που αποδίδει νοσολογικές οντότητες, διαγνωστικές και θεραπευτικές μεθόδους, για την κατανόηση των οποίων απαιτείται εξειδικευμένη γνώση, πολλές φορές δεν καθίσταται κατανοητή από τον ασθενή, για τον οποίο μπορεί να είναι έως τρομακτική. Η αδυναμία του ιατρού να αποδώσει με κατανοητό στον ασθενή λεξιλόγιο την κατάσταση υγείας του περιορίζει τις δυνατότητες επικοινωνίας μεταξύ των δύο πλευρών, οδηγώντας στην αναπαραγωγή ενός μονόλογου από την πλευρά του.⁵⁸

Η έλλειψη ενεργητικού τρόπου ακρόασης από τον ιατρό δημιουργεί επίσης σημαντικά προβλήματα. Η ταχεία διαμόρφωση άποψης, η προσπάθεια εκμείευσης απαντήσεων χωρίς να αποκαλύπτεται ο στόχος της συζήτησης και οι συχνές διακοπές του ασθενούς ενδέχεται να οδηγήσουν στην υποτίμηση σειράς πληροφοριών, ενώ μπορεί να προκαλέσουν δυσαρέσκεια στους ασθενείς, ιδιαίτερα όταν δεν τους αφιερώνεται αρκετός χρόνος για να θέσουν ερωτήματα⁵⁹.

Άλλωστε, το θέμα του χρόνου που διατίθεται στη συζήτηση με τον ασθενή αποτελεί από μόνο του ένα σημαντικό σημείο, καθώς συχνά είναι λιγότερος από τον αναγκαίο. Υπολογίζεται ότι στην πλειοψηφία των συναντήσεων το 50% περίπου από τα προβλήματα που απασχολούν τον ασθενή δεν αναφέρονται, ενώ κατά μέσο όρο οι ιατροί διακόπτουν τους ασθενείς σε λιγότερο από 20 δευτερόλεπτα από τη στιγμή που αρχίζουν να αναλύουν το σκοπό της επίσκεψής τους.⁶⁰

messages physicians communicate during error disclosures. *Patient Educ Couns* 2011, 84:344-351

⁵⁷ WEISS BD. *Health literacy and patient safety: Help patients understand. Manual for clinicians*. 2nd ed. American Medical Association, Chicago, 2007:28-34

⁵⁸ WEISS BD. *Health literacy and patient safety: Help patients understand. Manual for clinicians*. 2nd ed. American Medical Association, Chicago, 2007:28-34

⁵⁹ GUDE T, VAGLUM P, ANVIK T, BAERHEIM A, GRIMSTAD H. A few more minutes make a difference? The relationship between content and length of GP consultations. *Scand J Prim Health Care* 2013, 31:31–35

⁶⁰ ΚΑΡΑΜΑΝΙΔΟΥ Χ., *Επικοινωνία επαγγελματιών υγείας και ασθενών και το φαινόμενο της μη συμμόρφωσης: Προσανατολισμοί για την πολιτική υγείας*, Στο: Κοντιάδης Ξ, Σουλιώτης Ν (Επιμ.), *Θεσμοί και πολιτικές υγείας*, Εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα, 2010:443–455



Συνέπεια των παραπάνω είναι η μείωση της ικανοποίησης του ασθενούς, γεγονός που έχει επιπτώσεις στην τήρηση των θεραπευτικών οδηγιών και κατ' επέκταση στο κλινικό αποτέλεσμα.

Ωστόσο, η συμμόρφωση του ασθενούς με τις οδηγίες δεν αποτελεί απλά ένα γραμμικό αποτέλεσμα της βελτίωσης των τεχνικών επικοινωνίας.⁶¹ Η εδραίωση και η διατήρηση της εμπιστοσύνης στο πλαίσιο της θεραπευτικής σχέσης διαμεσολαβείται από τη μετάδοση από πλευράς του ιατρού μιας γνήσιας ενσυναίσθησης.

- Ο ρόλος της ενσυναίσθησης στην ιατρική

Ο όρος «ενσυναίσθηση» (empathy) αναφέρεται στην ικανότητα του θεραπευτή να αναγνωρίζει τις σκέψεις, τα συναισθήματα και τις ανάγκες του ασθενούς και να ανταποκρίνεται σε αυτά με τρόπο που να υποδηλώνει κατανόηση. Για πολλούς αποτελεί μια κεντρική δεξιότητα του ιατρού.⁶²

Οι θεωρητικοί αναγνωρίζουν τέσσερις βασικές πτυχές της ενσυναίσθησης. Οι δύο πρώτες είναι η βιωματική και η ηθική, που σχετίζονται κυρίως με την εσωτερική ικανότητα κάποιου να συμμερίζεται και να προσεγγίζει τη συναισθηματική κατάσταση ενός ατόμου. Επί πλέον, υπάρχει η γνωστική διάσταση, που αναφέρεται στη νοητική κατανόηση της εμπειρίας του άλλου, και η επικοινωνιακή-συμπεριφορική, η οποία αφορά στην ακριβή μεταβίβαση στον άλλο της κατανόησης του βιώματος. Η αποτελεσματικότητα ως προς την ενσυναίσθητική κατανόηση στο πλαίσιο της κλινικής συνάντησης ιατρού-ασθενούς σχετίζεται κατά βάση με τις δύο τελευταίες διαστάσεις.⁶³

Η ενσυναίσθηση δεν ταυτίζεται με τη συμπάθεια. Δεν υποδηλώνει τη συμμετοχή στην ψυχική κατάσταση του πάσχοντα, με την έννοια της λύπης ή του οίκτου. Αφορά περισσότερο στην κατανόηση του συναισθήματος του άλλου και όχι στην έκφραση του προσωπικού βιώματος.⁶⁴

⁶¹ STEINER JF. Rethinking adherence. *Ann Intern Med* 2012, 157:580–585

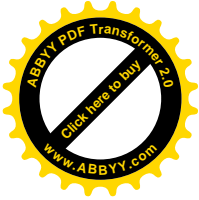
⁶² ΜΟΥΣΣΑΣ ΓΙ, ΚΑΡΚΑΝΙΑΣ ΑΠ, ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ ΑΓ., *Ψυχολογική διάσταση της γενετικής του καρκίνου: Επικοινωνία γιατρού-ασθενού*, *Ψυχιατρική* 2010, 21:148–157

⁶³ LUSSIER MT, RICHARD C. Communication tips. Feeling understood: Expression of empathy during medical consultations. *Can Fam Physician* 2007, 53:640–641

⁶⁴ DI MATTEO MR, MARTIN LR. *Εισαγωγή στην ψυχολογία της υγείας*. Εκδόσεις Πεδίο, Αθήνα, 2011:135-196/ FAIRBAIRN GJ., *Ethics, empathy and storytelling in professional development*, *Learn Health Soc Care* 2002, 1:22–32

⁶⁴ SQUIER RW., *A model of empathic understanding and adherence to treatment regimens in practitioner-patient relationships*, *Soc Sci Med* 1990, 30:325–339/ QUASCHNING K, KÖRNER M, WIRTZ M. *Analyzing the effects of shared decision-making, empathy and team interaction on patient satisfaction and treatment acceptance in medical rehabilitation using a structural equation modeling approach*, *Patient Educ Couns* 2013, 91:167–175.

⁶⁴ ΠΑΝΑΓΟΠΟΥΛΟΥ Ε, ΜΠΕΝΟΣ Α., *Η επικοινωνία στην ιατρική εκπαίδευση. Ζήτημα ανάγκης ή άκαυρη πολυτέλεια;*,



Αν και αρχικά ως έννοια οριοθετήθηκε στο πλαίσιο της ψυχοθεραπείας, σταδιακά αναγνωρίστηκε ως μια ιδιαίτερα σημαντική παράμετρος όσον αφορά στη σχέση ιατρού-ασθενούς. Η παρουσία της ως δεξιότητα οδηγεί στην αύξηση της συμμόρφωσης με τις ιατρικές συστάσεις, στην καλύτερη κατανόηση της διάγνωσης και στην ανάπτυξη του συναισθήματος αυτο-αποτελεσματικότητας από την πλευρά του ασθενούς, συντελώντας στη συνολική του ικανοποίηση. Επί πλέον, συσχετίζεται έντονα με τη μείωση του άγχους και της συναισθηματικής έντασης, καθώς και με την αύξηση της επαγγελματικής ικανοποίησης από την πλευρά του ιατρού.⁶⁵

- Η εκπαίδευση του ιατρικού προσωπικού σε θέματα επικοινωνίας

Η εκπαίδευση του ιατρικού προσωπικού σε δεξιότητες επικοινωνίας πρέπει να περιλαμβάνει δύο επίπεδα. Το πρώτο αφορά στις γενικές δεξιότητες, όπως η ενεργητική ακρόαση (ικανότητα αντίληψης της ουσίας των λόγων του άλλου), η αντανάκλαση (ικανότητα ελέγχου της κατανόησης όσων ειπώθηκαν) και η ανατροφοδότηση (παροχή πληροφοριών και υποδείξεων με τρόπο που να καθίστανται κατανοητές και αποδεκτές). Το δεύτερο επίπεδο αφορά σε συγκεκριμένες δεξιότητες στο πλαίσιο του κλινικού έργου, όπως ο καταλληλότερος τρόπος συλλογής πληροφοριών κατά τη λήψη του ιστορικού και της εξέτασης, η δεξιότητα ανακοίνωσης δυσάρεστων νέων και η ικανότητα προώθησης της συνεργασίας με τον ασθενή και το περιβάλλον του κατά τη διαδικασία της θεραπείας.⁶⁶

Έχει φανεί, ότι η εκπαίδευση στην εφαρμογή ορισμένων βασικών αρχών, συμβάλλει καθοριστικά στη βελτίωση του επιπέδου της επικοινωνίας. Η αποφυγή υπερφόρτωσης του ασθενούς με πληροφορίες, η χρήση απλής και κατανοητής γλώσσας, η ενθάρρυνση των ερωτήσεων ή και η χρήση της ανατροφοδότησης, όπου ο ιατρός ζητά από τον ασθενή να επαναλάβει την ουσία όσων ειπώθηκαν, βελτιώνει ση-μαντικά το επίπεδο κατανόησης και την προσαρμογή στη θεραπεία.⁶⁷

Αρχ Ελλ Ιατρ 2004, 21:385–390

⁶⁵ WILLIAMS MV, DAVIS T, PARKER RM, WEISS BD. The role of health literacy in patient-physician communication. *Fam Med* 2002, 34:383-389/ WOUDA JC VAN DE WIEL HB. Education in patient-physician communication: How to improve effectiveness? *Patient Educ Couns* 2013, 90:46-53

⁶⁷ TRAVALINE JM, RUCHINSKAS R, D'ALONZO GE Jr. Patient-physician communication: Why and how. *J Am Osteopath Assoc* 2005, 105:13-18

⁶⁷ HODGES BD, KUPER A. Theory and practice in the design and conduct of graduate medical education. *Acad Med* 2012, 87:25-33/ KRAMER AW, DÜSMAN H, TAN LH, JANSEN JJ, GROU RP, VAN DER VLEUTEN CP. Acquisition of communication skills in postgraduate training for general practice. *Med Educ* 2004, 38:158-167



Τα προγράμματα εκπαίδευσης στην επικοινωνία πρέπει κατ' αρχήν να ενσωματωθούν στα προγράμματα σπουδών των φοιτητών Ιατρικής. Η επικοινωνιακή δεξιότητα του επαγγελματία υγείας δεν πρέπει να θεωρείται ως κάτι αυτονόητο ή δευτερεύον. Το γεγονός αυτό φαίνεται να αναγνωρίζεται όλο και περισσότερο, με αποτέλεσμα σε χώρες όπως οι ΗΠΑ οι τεχνικές επικοινωνίας να διδάσκονται πλέον σε ποσοστό >60% των ιατρικών σχολών.⁶⁸

Ωστόσο, η εκπαίδευση πρέπει να έχει συνεχή χαρακτήρα και να παρατείνεται κατά τη διάρκεια της πρακτικής εφαρμογής. Η κλινική πραγματικότητα είναι σαφώς πιο πλούσια και πολύπλοκη απ' ό,τι μπορεί να προβλέψει η ακαδημαϊκή-θεωρητική προσέγγιση. Συνεπώς, η εφαρμογή εκπαιδευτικών προγραμμάτων εντός του χώρου των εφαρμογών (κλινικές, νοσοκομεία) είναι αναγκαία.⁶⁹

Ακόμη και η ταχύρυθμη εκπαίδευση σε θέματα επικοινωνίας μπορεί να επιφέρει άμεσα ορατά αποτελέσματα. Σε πιλοτική εφαρμογή, όπου 80 φοιτητές της Ιατρικής παρακολούθησαν δίωρη εκπαίδευση από πέντε ειδικούς στην ψυχοκοινωνική προσέγγιση, φάνηκε ότι η συμμετοχή τους στο σεμινάριο τούς βοήθησε να αυξήσουν την αίσθηση αυτο-εκτίμησης και αυτο-αποτελεσματικότητας και να εξοικειωθούν με δεξιότητες και τεχνικές επικοινωνίας.⁷⁰ Γίνεται λοιπόν κατανοητό πόσο πιο βοηθητική θα μπορούσε να είναι η συστηματική και συνεχής εκπαίδευση.

Τα εκπαιδευτικά προγράμματα πρέπει να στηρίζονται στη βιωματική προσέγγιση και σε μεθόδους ενεργητικής μάθησης. Χρήσιμες τεχνικές είναι η ανάληψη ρόλων, οι προσομοιώσεις, η χρήση της βιντεοσκόπησης και η συζήτηση δύσκολων περιστατικών. Μέσα από παρόμοιες εκπαιδευτικές παρεμβάσεις αφ' ενός αναδεικνύονται επί μέρους δυσκολίες και προβλήματα και αφ' ετέρου προκρίνονται καλές πρακτικές και χρήσιμα εργαλεία, καθώς και τεχνικές επίλυσής τους.⁷¹

- Η θεραπευτική αξία της Λογοτεχνίας

Η σχέση Λογοτεχνίας και Ιατρικής δεν είναι τόσο παράξενη όσο φαίνεται. Η σχέση μεταξύ των δύο ανάγεται στην αρχαιότητα. Είναι γνωστό π.χ. ότι ο θεός

⁶⁷ BACHMANN C, BARZEL A, ROSCHLAUB S, EHRHARDT M, SCHERER M. Can a brief two-hour interdisciplinary communication skills training be successful in undergraduate medical education? *Patient Educ Couns* 2013, 93:298-305

⁷¹ WOUDA JC VAN DE WIEL HB. Education in patient-physician communication: How to improve effectiveness? *Patient Educ Couns* 2013, 90:46-53/ COLEMAN C. Teaching health care professionals about health literacy: A review of the literature. *Nurs Outlook* 2011, 59:70-78



Απόλλωνας ήταν ο θεός της Ιατρικής και της Ποίησης. Όπως επίσης είναι γνωστό ότι οι αρχαίοι ιατροί, οι *Ασκληπειάδες*, χρησιμοποιούσαν θεραπευτικές μεθόδους όπως τη μουσική, το τραγούδι και την ποίηση οι οποίες γνωρίζουμε σήμερα, ότι ενισχύουν το αμυντικό σύστημα. Επίσης ο θεός Ορφέας με την ποίηση του είχε την ικανότητα να θεραπεύει την ψυχή. Ένας άλλος διάσημος Έλληνας ιατρός και συγγραφέας ο Γαληνός, είναι γνωστό, ότι, εκτός από την Ιατρική ασχολήθηκε πολύ και με την φιλοσοφία.

Πολλοί Ιατροί και Λογοτέχνες διερεύνησαν σχολαστικά τη σχέση Ιατρικής και Λογοτεχνίας μέσα από την περιγραφή ιατρών, ασθενών και νόσων όπως π.χ. ο Francois Rabelais (1494-1553), ο Anton Chekhov (1860-1906), ο Somerset Maugham (1874-1965) κ.α.

Η μελέτη της Λογοτεχνίας, βελτιώνει την ευχέρεια στην καθημερινή γλώσσα, την ικανότητα παρατήρησης και έκφρασης και το ενδιαφέρον για διήγηση. Όταν ένας ιατρός ή φοιτητής γράφει για ασθενείς ή για ιατρικές πράξεις με τρόπο λογοτεχνικό και όχι τεχνικό, αυτό του επιτρέπει να γνωρίσει καλύτερα τους ασθενείς και τον εαυτό του.

Η ενασχόληση με την Λογοτεχνία είναι ουσιώδης για την εξάσκηση της Ιατρικής. Επιτρέπει την εμβάθυνση και κατανόηση γεγονότων, καταστάσεων και εμπειριών που κάποιος δεν είχε ποτέ ή δεν μπορεί να έχει και προσφέρει άφθονο υλικό για τη μελέτη θεμάτων που αφορούν την Ηθική.

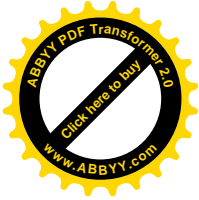
Η Λογοτεχνία αποτελεί πηγή πληροφόρησης για τη φύση των ανθρωπίνων συναισθημάτων και συμπεριφορών και για το λόγο αυτό π.χ. τα έργα ταλαντούχων συγγραφέων με ψυχιατρικές διαταραχές είναι μια πλούσια πηγή γνώσης για τις νοητικές παθήσεις. Αυτό συμβαίνει, διότι η ικανότητα των συγγραφέων αυτών να περιγράφουν τις εμπειρίες τους είναι καλύτερη από άλλους.

Από την μηχανική πράξη του γραψίματος, εκείνο που συνδέει τον ιατρό με τον λογοτέχνη, είναι η κατασκευή της διήγησης. Και οι δύο συμμερίζονται την περιέργεια για την ζωή των άλλων καθώς και την επιθυμία να επικοινωνούν.

Η περιγραφή μιας ασθένειας είναι και αυτή μια τέχνη όπως το μυθιστόρημα γιατί απαιτεί τη βαθειά κατανόηση της νόσου και των επιπτώσεών της στον ασθενή.

Ο λογοτέχνης-ιατρός Walker Percy (1916-1990), περιέγραψε κάποτε τον εαυτό του, σαν τον ευτυχέστερο ιατρό που έπαθε ποτέ φυματίωση, διότι η ασθένειά του τού επέτρεψε να αφοσιωθεί ολοκληρωτικά με το γράψιμο, αφού εγκατέλειψε την Ιατρική. Αναφέρει δε, ότι το έργο των ιατρών και των λογοτεχνών απαιτεί την ύπαρξη παρόμοιων αναλυτικών ικανοτήτων.

Οι εμπειρίες με τους ασθενείς γι' αυτούς που έχουν ευαισθησία, ενόραση και λογοτεχνικό ταλέντο αποτελούν πολύτιμο λογοτεχνικό υλικό που δρα ευεργετικά στην εξάσκηση της Ιατρικής.



Οι ιατροί-συγγραφείς έχουν πρόσβαση όντας προνομιούχοι παρατηρητές σε ανθρώπινες καταστάσεις που άλλοι μη ιατροί συγγραφείς ίσως δεν εκτίθενται ποτέ.

Οι ιατροί είναι μάρτυρες του πόνου, της χαράς και της δυστυχίας των ασθενών και για το λόγο αυτό η Ιατρική αποκτά πρόσβαση στην ανθρώπινη συμπεριφορά και τρόπο ζωής.

Στην περίοδο της ωριμότητας του ο Somerset Maugham τονίζει την λογοτεχνική αξία αυτών που βίωσε ως φοιτητής της Ιατρικής: «Είδα πώς πεθαίνουν οι άνθρωποι. Είδα πώς υποφέρουν τον πόνο τους. Είδα πώς είναι η ελπίδα, ο φόβος και η ανακούφιση.

Η λογοτεχνία συμβάλλει στην αύξηση της ευαισθησίας του αναγνώστη και τον βοηθάει να κατανοήσει την πολυπλοκότητα των χαρακτήρων των ανθρώπων, καθώς και την αντίληψη που έχουν για τον εαυτό τους και τους άλλους.

Η μεταφορά των παραπάνω εμπειριών στο χαρτί, είναι η πράξη που συνδέει την Ιατρική με την Λογοτεχνία.

Οι άρρωστοι θέλουν από τον ιατρό τους τρία πράγματα. Καλή Διάγνωση της πάθησής των. Αποτελεσματική θεραπεία και Ανθρώπινη συμπεριφορά. Αν και η Ιατρική έκανε αξιοθαύμαστη πρόοδο στην επίτευξη των δύο πρώτων, η προσδοκία τους για το τρίτο παρουσιάζει προβλήματα.

Η υπερεκτίμηση της επιστήμης σήμερα, έχει τόσο πολύ διαστρεβλώσει την εξάσκηση της Ιατρικής, ώστε και οι δύο, ο ασθενής και ο ιατρός, έχουν πέσει θύματα της τεχνολογικής προόδου η οποία έχει πάρει εκρηκτικές διαστάσεις. Αυτό προκαλεί μια διαταραχή στον τρόπο σκέψεως από την παθολογική υπερεκτίμηση της γνώσης, γεγονός το οποίο οδηγεί στην χαλάρωση των κοινωνικών δεσμών, την αυξανόμενη ηθική διαφθορά, την έλλειψη ανθρωπιάς, την προσωπική αποδιοργάνωση και την υποεκτίμηση των ανθρωπίνων σχέσεων. Αυτό το οποίο χρειάζεται είναι η επανενσωμάτωση των ανθρωπίνων αξιών, όπως η συμπόνια και η φροντίδα στην εξάσκηση της σύγχρονης τεχνολογικής ιατρικής.

Αυτός είναι και ένας από τους κύριους λόγους της εισαγωγής ανθρωπιστικών επιστημών όπως π.χ. η Λογοτεχνία στα προγράμματα των Ιατρικών σπουδών στις Ιατρικές Σχολές.

Ήδη από το 1972, σε πολλές Ιατρικές Σχολές των ΗΠΑ και τελευταία και σε άλλες χώρες, η Λογοτεχνία εισήχθη επίσημα σαν μάθημα στο πρόγραμμα σπουδών. Σήμερα δε η Λογοτεχνία διδάσκεται στο 1/3 των Ιατρικών Σχολών των ΗΠΑ. Χρησιμοποιώντας Λογοτεχνικά κείμενα, οι Λογοτέχνες, ιατροί και μη, διδάσκουν τους φοιτητές πώς να ακούνε πιο προσεκτικά την περιγραφή των ενοχλημάτων από τον ασθενή και πώς να καταλαβαίνουν καλύτερα την ασθένεια και την θεραπεία που θα γίνει από την πλευρά του ασθενούς, όπως αυτός την αντιλαμβάνεται.

Για παράδειγμα διδάσκονται σεμινάρια σε προπτυχιακό και μεταπτυχιακό επίπεδο που διερευνούν ευαίσθητα θέματα, όπως η σχέση ιατρού ασθενούς, οι γυναίκες στην



Ιατρική, η γήρανση, το AIDS, η διαδικασία του θανάτου, ο θάνατος κ.τ.λ. Στα σεμινάρια αυτά η λογοτεχνική αφήγηση και επεξήγηση κειμένων ενσωματώνεται στο αναλυτικό έργο της Ιατρικής. Σε μερικά δε από αυτά ζητείται από τους φοιτητές να περιγράψουν την ασθένεια από την πλευρά του ασθενούς.

Η Ιατρική, η υγεία και η νόσος στη Λογοτεχνία παρουσιάζονται από τη λογοτεχνική σκοπιά και όχι από την Ιατρική. Εν τούτοις, υπάρχουν κείμενα όπου η περιγραφή προσωπικών βιωμάτων από κάποια ασθένεια, ή οι αναφορές ασθενειών μπορούν να βοηθήσουν τους φοιτητές να κατανοήσουν καλύτερα την ασθένεια και να καταλάβουν τι αισθάνεται ο πάσχων.

Η νόσος στη Λογοτεχνία, χρησιμοποιείται ακόμη μεταφορικά για να αναδεικνύει κοινωνικά προβλήματα και καταστάσεις. Έτσι το *Μαγικό Βουνό* του Thomas Mann έχει σημασία για τον Ιστορικό της Ιατρικής, διότι η διήγηση περιγράφει τη ζωή σε ένα σανατόριο, ενώ το *Cancer Ward (Ο όροφος του καρκίνου)* του Solzhenitsyn είναι ένα αλληγορικό βιβλίο για την ζωή στην πρώην Σοβιετική Ένωση.

Επίσης η *Πανούκλα* (Pest) του Albert Camus αποτελεί ένα αλληγορικό βιβλίο για την περίοδο της κατοχής από τους Ναζί. Στο έργο αυτό, ο ιατρός Rieux αποτελεί μια εξέχουσα προσωπικότητα. Αντιμέτωπος με μια επιδημία πανούκλας σε μια πόλη της Αλγερίας, όπου η ιατρική του εκπαίδευση είναι ανίσχυρη να φέρει αποτελέσματα, αυτός βοηθάει όσο μπορεί με την ανθρώπινη συμπεριφορά του και για το λόγο αυτό η στάση του αυτή αποτελεί ασφαλώς ένα καλό παράδειγμα προς μίμηση για τους φοιτητές (role model).

Ο Chekhov αναφέρεται και σε άλλα ιατρικά θέματα σε αρκετές από τις ιστορίες του:

Στο έργο *Ward Six* ο Chekhov ασχολείται με τη νόσο, τους ρόλους ιατρού και ασθενούς και πώς οι ρόλοι αυτοί μπορεί εύκολα να αντιστραφούν. Στο έργο ο Gromov, ένας χαρισματικός ασθενής, τονίζει στον ιατρό του, Andrei Ragin, ότι δεν μπορεί να καταλάβει τα βήματα των άλλων, διότι ο ίδιος δεν αισθάνθηκε ποτέ τον πόνο. Τελικά ο ιατρός γίνεται ο ίδιος ασθενής για να υποστεί και ο ίδιος την απάνθρωπη μεταχείριση όπως και οι άλλοι ασθενείς. Στη συνέχεια στο βιβλίο περιγράφεται ένας κόσμος, ο οποίος όλο και περισσότερο χαρακτηρίζεται από άμβλυνση των ηθικών αξιών, γραφειοκρατική αδιαφορία, έλλειψη επαγγελματικής ευαισθησίας και πολιτιστική γύμνια, θέματα τόσο επίκαιρα και για την εποχή μας.

Η εισαγωγή της Λογοτεχνίας στις Ιατρικές Σπουδές χαρακτηρίστηκε ως η αισθητική προσέγγιση η οποία αντιπαρατίθεται αλλά και συμπληρώνει το τεχνικό περιεχόμενο της Ιατρικής.

Οι λογοτεχνικές εικόνες και περιγραφές των ιατρών έχουν αλλάξει πολύ τους τελευταίους αιώνες. Στη Μεσαιωνική Comedia dell'arte του Μολιέρου του 17^{ου} αιώνα ο ιατρός περιγράφεται ως ανίδεος και κατεργάρης ενώ στα δοκίμια του 19^{ου} αιώνα ο ιατρός έχει πάρει ηρωική μορφή. Στον 21^ο αιώνα την εποχή των ιατρικών θαυμάτων αναρωτιέται κανείς γιατί οι ιατροί δεν παρουσιάζονται σαν θεϊκοί ήρωες.



Ίσως γιατί η υπερεξειδίκευση, ο υπερκαταναλωτισμός και η μονομερής ενασχόλησή του με την τεχνολογία δεν αφήνουν πολλά περιθώρια ανθρώπινης αντιμετώπισης και προσέγγισης του ασθενούς, κάτι το οποίο ο τελευταίος αισθάνεται από τον απρόσωπο τρόπο που εξασκείται η ιατρική σε πολλά κέντρα και Νοσοκομεία.

Οι λογοτεχνικές εικόνες των ιατρών δεν αποδίδουν βέβαια, πάντοτε την πραγματική εικόνα των ιατρών. Οι εικόνες όμως των ιατρών στη Λογοτεχνία μπορεί να χρησιμεύσουν σαν δείκτης για τις μεταβαλλόμενες κοινωνικές αξίες, επιθυμίες και φόβους. Σε μια εποχή παγκοσμιοποίησης όπου ιατροί και ασθενείς αισθάνονται ξένοι λόγω πολιτιστικών και θρησκευτικών διαφορών και προελεύσεων, η Λογοτεχνία έχει τη δυνατότητα να τους εφοδιάσει με πληροφορίες και περιγραφές ασθενειών και θανάτων σε όλους τους τόπους και λαούς της γης.

Ήδη, ο γρήγορα εξελισσόμενος κλάδος των ανθρωπιστικών κλάδων Ιατρικής και Λογοτεχνίας αποτελεί αναγνωρισμένο πεδίο Λογοτεχνικών σπουδών που έχει τα δικά του περιοδικά, επαγγελματικές εταιρείες, μεταπτυχιακά προγράμματα και χρηματοδοτήσεις για εκπαίδευση και έρευνα.

Έχει όμως αποτέλεσμα η διδασκαλία της Λογοτεχνίας σε φοιτητές Ιατρικής και Ιατρούς; Σχετικές μελέτες έδειξαν ότι πράγματι έχει.

Όταν ο ιατρός αντιμετωπίζει ένα ασθενή στο γραφείο του ή στο κρεβάτι του ασθενούς, ο πάσχων παρουσιάζει μια πολύπλοκη και με πολλές φάσεις ιστορία. Χρησιμοποιώντας φάσεις και κινήσεις, ο ασθενής διηγείται τα ενοχλήματα και τα συναισθήματα που του προκαλεί η αρρώστια, ενώ το σώμα του λέει υπό τη μορφή φυσικών ευρημάτων, ακτινογραφιών, βιοψιών και εργαστηριακών μετρήσεων εκείνα που ο ασθενής δεν γνωρίζει. Εάν ο ασθενής είναι διστακτικός ή χαοτικός αφηγητής, ο ιατρός πρέπει να τον ακούσει προσεκτικά μέχρι τέλος για να καταλήξει σε κάποια υπόθεση. Για να αποσπάσει τις κατάλληλες κλινικές πληροφορίες ο ιατρός πρέπει να έχει αφηγηματικές ικανότητες. Η αφηγηματική εμπειρία και γνώση μεταφράζει απλά γεγονότα σε ιστορίες που έχουν νόημα. Εάν τα άρθρα εφημερίδων, οι μύθοι και τα μυθιστορήματα αποτελούν παραδείγματα αφηγήσεων, τότε και τα γεγονότα της εμφάνισης και εξέλιξης μιας ασθένειας αποτελούν και αυτά αφηγήσεις.

Τελευταία, οι αφηγηματικές τεχνικές και μέθοδοι χρησιμοποιούνται για την έρευνα ιατρικών γεγονότων όπως π.χ. οι πιθανοί παράγοντες κινδύνου σε περιπτώσεις αντικαταστάσεως του ισχίου σε ηλικιωμένους, στην ικανότητα των ασθενών να κατανοήσουν χρόνιες παθήσεις και στο χειρισμό ογκολογικών ασθενών.

Άλλα πλεονεκτήματα από τη μελέτη λογοτεχνικών κειμένων κατά τη διάρκεια των Ιατρικών Σπουδών είναι και τα παρακάτω:

- Η Λογοτεχνική παράσταση ορισμένων γεγονότων της ζωής του γιατρού ή συγκεκριμένων ιατρικών γεγονότων, προσφέρει χρήσιμες πληροφορίες για άλλους ιατρούς που αντιμετωπίζουν παράλληλες ή ανάλογες καταστάσεις στη ζωή τους. Η Λογοτεχνική μελέτη βελτιώνει την ικανότητα επικοινωνίας του



ιατρού με τον ασθενή. Μέσα από τη μελέτη της διήγησης ο ιατρός μπορεί να καταλάβει καλύτερα τις ιστορίες των ασθενών που αφηγούνται την ασθένειά τους και του επιτρέπει να καταλάβει ότι η διαδικασία της θεραπείας προϋποθέτει και άλλες προσεγγίσεις εκτός από τις καθαρά επιστημονικές και τεχνικές ιατρικές πράξεις.

- Μεγάλα λογοτεχνικά έργα που αφορούν την Ιατρική δίδουν τη δυνατότητα στους ιατρούς να καταλάβουν τις επιπτώσεις που έχουν για τους ασθενείς αυτών τα οποία κάνουν.
- Η λογοτεχνική ενασχόληση βελτιώνει την ευχέρεια και την ακρίβεια συγγραφής επιστημονικών βιβλίων, επιστημονικών εργασιών και ερευνητικών πρωτοκόλλων, γεγονός που συμβάλλει στην πρόοδο της Ιατρικής.
- Η κατανόηση των εμπειριών των ασθενών εμπλουτίζουν την ικανότητα των φοιτητών να αντιμετωπίζουν ηθικά προβλήματα και τους κάνει καλύτερους κλινικούς ιατρούς με δυνατότητα καλύτερης ανθρώπινης επικοινωνίας με τους ασθενείς και τους οικείους τους. Γενικά παράγει ένα διαφορετικό είδος ιατρού. Ενός που είναι πλουσιότερος και ώριμος σαν άτομο, σε θέση να καταλαβαίνει και να φροντίζει τους ασθενείς του με συμπόνια.
- Η Λογοτεχνική ενασχόληση έχει τέλος σύμφωνα με τις νεότερες ιατρικές εξελίξεις ευεργετικές επιπτώσεις τόσο για τον ιατρό όσο και για τον ασθενή διότι ενισχύει και βελτιώνει την ψυχική υγεία και των δύο, γεγονός που έχει θετική επίδραση στην εξέλιξη της νόσου. Οι ιατρικοί κλάδοι που μελετούν τις ευεργετικές επιπτώσεις που έχει η σύνδεση των ανθρωπιστικών κλάδων της όπως της Ιατρικής, Λογοτεχνίας, Ανθρωπολογίας και Φιλοσοφίας είναι κυρίως η Ψυχιατρική, η Ογκολογία, η Νευροενδοκρινολογία, η Νευροανοσολογία και η Ιατρική Απεικόνιση. Αποδεικνύεται πλέον επιστημονικά αυτό που αιώνες τώρα γνώριζαν οι Ανατολικοί λαοί, ότι, δηλ. ο εγκέφαλος επηρεάζει θετικά ή αρνητικά όλο το σώμα και κυρίως τους αμυντικούς και ορμονικούς μηχανισμούς. Η ανάγνωση λογοτεχνικών κειμένων επιδρά στα νευρωνικά δίκτυα του εγκεφάλου όπως έχουν δείξει μελέτες κυρίως με τη χρήση Λειτουργικής Μαγνητικής Τομογραφίας. Έτσι, σε ψυχιατρικές κλινικές χρησιμοποιούνται λογοτεχνικά κείμενα, μουσικά κομμάτια και video ταινίες για την αντιμετώπιση ασθενειών όπως π.χ. η κατάθλιψη και η σχιζοφρένεια. Με τον ίδιο τρόπο και ένας ιατρός ο οποίος αντιμετωπίζει ανθρώπινα και με υπομονή τον ασθενή κερδίζει την εμπιστοσύνη αυτού και των οικείων του και έτσι επιδρά θετικά στην πορεία της ασθένειάς του μέσα από το φαινόμενο Placebo, που όπως είναι γνωστό έχει σχέση με την παραγωγή ουσιών από τον εγκέφαλο του ασθενούς που βελτιώνουν το αμυντικό του σύστημα.»⁷²

Στο παρόν κεφάλαιο, παρόλο που δεν εμπίπτει ακριβώς στο θέμα της εργασίας, θα ήταν παράλειψη να μην αναφέρθουμε σε τρεις γιατρούς που με «εργαλείο» την

⁷² www.panoreon.gr/files/items/1/.../logotehnia_kai_iatriki_-_helidonis.doc



λογοτεχνία, κατάφεραν με την ικανότητα της γραφής τους, να καταβαρυνθούν ορισμένα στερεότυπα νόσων.

- Ο Oliver Sacks (1933-2015), όταν έγραψε τα βιβλία, "Awakenings"⁷³ (1973 - "Ευπνήματα", το οποίο έχει γυριστεί και ταινία) και "The Man who Mistook his Wife for a Hat"⁷⁴ (1985 - "Ο άνθρωπος που πήρε τη γυναίκα του για καπέλο") περιγράφοντας περιπτώσεις ασθενών του με λογοτεχνικό τρόπο, το ευρύ κοινό τα διάβασε με ενδιαφέρον, βάζοντας στην άκρη τα όποια ταμπού για την φύση των νόσων αυτών.
- Νευρολογία και Ψυχιατρική είναι δύο ειδικότητες της Ιατρικής που αντιμετωπίζονται με φόβο και δέος από τον μέσο άνθρωπο. Με τα βιβλία του Irvin D. Yalom (1931-) στην δεκαετία του 2000, το ταμπού υποχώρησε θεαματικά, αν λάβουμε υπόψη μας πως οι μεγαλύτερες πωλήσεις των βιβλίων του, αναλογικά με τον πληθυσμό της χώρας, σημειώνονται στην Ελλάδα.
- Τέλος, ένας γιατρός που θα μπορούσε να είναι ο γιατρός κάθε οικογένειας με την έννοια του οικείου προσώπου το οποίο το ο ίδιος διαμόρφωσε μέσα από τα βιβλία του (επιστημονικά και λογοτεχνικά), υπήρξε ο Νίκος Ζακόπουλος (1917-1997). Ειδικά στο «Ο Γιατρός της Οικογένειας»⁷⁵ στον πρόλογο της δεύτερης έκδοσης (1963) αναφέρει μεταξύ άλλων: «Κι αυτά με τρόπο απλό, με γλώσσα «κουβεντιαστή». [...] Απευθύνεται, το ίδιο και στους υγιείς και στους αρρώστους. [...] Είναι βιβλίο αισιόδοξο και δεν κινδυνεύει κανείς να γίνει φανταστικά άρρωστος ή υποχονδριακός, αν το διαβάσει.».

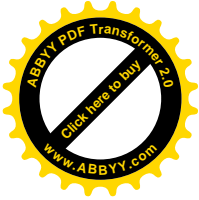
Στο παραπάνω απόσπασμα του προλόγου, είναι φανερή η διάθεση της ενσυναίσθησης με την χρησιμοποίηση της λέξης «κουβεντιαστή» και ακριβώς για τον λόγο αυτό κρίναμε πως πρέπει να παρατεθεί αυτούσιος.

Πριν ολοκληρώσουμε την παρούσα ενότητα, συνοψίζοντας όσα μελετήσαμε παραπάνω, παρατηρούμε πως η ενσυναίσθηση και η λογοτεχνία είναι δύο συγκοινωνούντα δοχεία τα οποία αλληλοσυμπληρώνονται με θαυμαστό τρόπο για περισσότερη γνώση γύρω από την μοναδικότητα της ανθρώπινης ψυχής και με ακατάπαυστο ενδιαφέρον για την ανίχνευση και την κατανόηση των ιδιαιτεροτήτων της κάθε ανθρώπινης υπόστασης.

⁷³ Εκδ. Καστανιώτης, Αθήνα, Ιούνιος 1996

⁷⁴ Εκδ. Αγρα, Αθήνα, Ιούνιος 2011

⁷⁵ Εκδ. Γ. Βλάσση, γ' έκδοση, Αθήνα, Μάρτιος 1965



ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4

Βιοματική προσέγγιση ρόλων «Αναγνώστη» - «Συμβούλου»

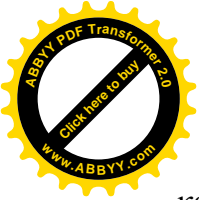
- Από την θεωρία στην πράξη

Στο τελευταίο, αυτό, κεφάλαιο της παρούσας εργασίας, καλούμαστε -τη θεωρία που αναπτύξαμε πιο πάνω και όπου κρίθηκε σκόπιμο σχολιάσαμε, προτάσσοντας και την δική μας άποψη- να την αναλύσουμε και να την προσεγγίσουμε και βιοματικά. Μια συνεπής βιοματική προσέγγιση δεν μπορεί παρά να επιτευχθεί πάνω σε ένα συγκεκριμένο βιβλίο - λόγω οικονομίας, ένα απόσπασμα - στο οποίο θα επιχειρήσουμε να «παίζουμε» ένα παιχνίδι ρόλων: του Αναγνώστη, και του Συμβούλου. Το μυθιστόρημα που διαλέχθηκε, μετά από αρκετή περίσκεψη, είναι το «Εγκλημα και Τιμωρία» του Φιοντόρ Ντοστογιέφσκι. Η επιλογή δεν έγινε με μοναδικό κριτήριο την εμβληματική παρουσία συγγραφέα και βιβλίου στην παγκόσμια λογοτεχνία. Η επιλογή είχε να κάνει με πολλούς παράγοντες. Κατ' αρχήν με γνώμονα την γνώση του βιβλίου. Με άλλα λόγια δεν θα μπορούσαμε με κανένα τρόπο να παρουσιάσουμε κάτι που δεν έχουμε διαβάσει και συνεπώς ό,τι ξέρουμε είναι από όσα έχουμε ακούσει, γενικώς. Ακόμη ο ίδιος, ο Ντοστογιέφσκι, δεν προσφέρεται για τέτοιου είδους επιφανειακές παρουσιάσεις και αναλύσεις. Από την άλλη μεριά, το «Εγκλημα και Τιμωρία» είναι ένα μυθιστόρημα ιδανικό για να τεμαχίσει κανείς την ανθρώπινη ψυχή και να προσπαθήσει να καταλάβει όχι πως είναι κατωμένη, αλλά ακριβώς το αντίθετο, πόσο πολύπλοκη είναι. Πριν προχωρήσουμε στην παράθεση του αποσπάσματος, όπου διαλέξαμε το πρώτο κεφάλαιο, του πρώτου μέρους, του πρώτου τόμου και στην βιοματική αυτή ανατομία, θα συστήσουμε πρώτα τον συγγραφέα και κατόπιν θα περιγράψουμε εν συντομία την υπόθεση του βιβλίου.

- α) λίγα λόγια για τον Φιοντόρ Ντοστογιέφσκι

Ο Φ. Ντοστογιέφσκι γεννήθηκε στις 11 Νοεμβρίου του 1821 στη Μόσχα. Ο πατέρας του, Μιχαήλ Αντρέγεβιτς, ήταν στρατιωτικός γιατρός, Το 1838 γίνεται δεκτός στη Στρατιωτική Ακαδημία Μηχανικών της Πετρούπολης, στην οποία έδωσε εξετάσεις διότι αυτό απαιτούσε ο πατέρας του, και χωρίζεται από τον αδελφό του. Ο Μιχαήλ Αντρέγεβιτς δολοφονείται το 1839 στο κτήμα της οικογένειας, στην επαρχία της Τούλα. Η δολοφονία του πατέρα Ντοστογιέφσκι συνταράσσει τον Φιοντόρ.

Υπηρέτησε στο στρατό για ένα μικρό χρονικό διάστημα αλλά τον εγκατέλειψε γρήγορα για να αφοσιωθεί στη λογοτεχνία. Μελέτησε την κοινωνία και τον κόσμο όχι θεωρητικά αλλά στην πράξη. Θέμα των έργων του, η ίδια η ζωή. Είδε από κοντά τις υποβαθμισμένες συνοικίες, γνώρισε τη φτώχεια, τον πόνο, την εξαθλίωση των ταπεινών ανθρώπων και στη συνέχεια μετέφερε τις εικόνες αυτές στα μυθιστορήματα του. Ασχολήθηκε με τον άνθρωπο και την



κοινωνία και υπήρξε αγωνιστής και επαναστάτης. Εναντιώθηκε στην πολιτική του Τσάρου Νικολάου του Α'. Αυτή του η στάση είχε αποτέλεσμα να κατηγορηθεί για συνωμοσία και να καταδικαστεί σε τετραετή φυλάκιση. Τα χρόνια του εγκλεισμού του στις φυλακές του Όμσκ υπέφερε τρομερά βασανιστήρια και εξευτελισμούς.

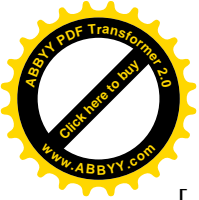
Το 1857 νυμφεύεται τη Μαρία Ντμιτρίεβνα Ισάεβα, και το 1859, μαζί με τη σύζυγό του, λαμβάνουν την άδεια που τους επιτρέπει να εγκατασταθούν στην Ευρωπαϊκή Ρωσία. Το 1859 εκδίδει στην Πετρούπολη μαζί με τον αδελφό του δύο περιοδικά τα οποία, όμως, δεν σημείωσαν επιτυχία με αποτέλεσμα ο Ντοστογιέφσκι να βρεθεί καταχρεωμένος. Ο μόνος τρόπος για να συγκεντρώσει χρήματα και να ξεπληρώσει τα χρέη του ήταν η συγγραφή. Άρχισε λοιπόν να γράφει συνέχεια και ακούραστα με αποτέλεσμα να καταφέρει να ζήσει τα τελευταία χρόνια της ζωής του σχετικά άνετα. Σ' αυτό το διάστημα έγραψε τα καλύτερα του έργα. Όταν κατάφερε πλέον να ανασάνει από το βάρος των χρεών ανέλαβε τη διεύθυνση του περιοδικού "Πολίτης" και λίγα χρόνια αργότερα εξέδωσε το δικό του περιοδικό, "Το Ημερολόγιο ενός συγγραφέα", που σε αντίθεση με τις προηγούμενες εκδοτικές εμπειρίες σημείωσε τεράστια επιτυχία.

Στις 9 Φεβρουαρίου του 1881, ο Φιοντόρ Μιχαΐλοβιτς Ντοστογιέφσκι υπέκυψε σε αγνώστου αιτίας πνευμονική αιμορραγία. Ετάφη στο κοιμητήριο της μονής Αλεξάντερ Νιέφσκι, στην Πετρούπολη. Υπήρξε μέλος της Ακαδημίας Επιστημών και η προσφορά του στην παγκόσμια λογοτεχνία είναι διεθνώς αναγνωρισμένη. Θεωρείται ένας από τους μεγαλύτερους μυθιστοριογράφους όλων των εποχών και τα έργα του έχουν μεταφραστεί σχεδόν σε όλες τις γλώσσες του κόσμου.⁷⁶ Έπασχε από επιληψία και σε όλη του την ζωή ήταν εθισμένος στον τζόγο.

- β) συνοπτική περίληψη του βιβλίου «Εγκλημα και Τιμωρία»

Ο Ρασκόλνικοφ, φοιτητής της Νομικής στην Πετρούπολη του 19^{ου} αιώνα, άτομο μορφωμένο, ευαίσθητο με φιλοσοφικές ανησυχίες εγκαταλείπει τις σπουδές του λόγω φτώχειας και εξαθλίωσης και βλέπει τη δολοφονία μιας γριάς τοκογλύφου, ως λύση για τη βελτίωση της οικονομικής του κατάστασης κι όχι μόνο. Με το φόνο αυτό, πιστεύει ακόμα, ότι θα απαλλάξει συνανθρώπους του απ' την τοκογλύφο που τους απομυζούσε και τα χρήματα της θα τα διαθέσει σε εξαθλιωμένους ανθρώπους για να σωθούν από την αρρώστια, την έλλειψη εκπαίδευσης ...δηλαδή για τον Ρασκόλνικοφ «ο σκοπός αγιάζει τα μέσα». Πόσοι εξάλλου, σκέπτεται, μεγάλοι άντρες της Ιστορίας δεν σκότωσαν για να πάρουν την εξουσία ή πόσοι άλλοι δεν αιματοκύλησαν τους λαούς σε μάχες. Οι σύγχρονοι τους συνήθως τους καταδικάζουν για τα εγκλήματα τους αλλά οι επόμενες γενιές μπορεί να τους στήσουν κι αγάλματα!

⁷⁶ http://www.biblioasi.gr/author_info.php?authors_id=21461



[...]Μετά τη διάπραξη όμως των εγκλημάτων του – του φόνου της γριάς τοκογλύφου αλλά και της αδελφής της που δεν είχε προγραμματίσει αλλά αναγκάστηκε να το κάνει για να μην τον μαρτυρήσει- αρχίζει το μαρτύριο της τιμωρίας του. [...] Στην αρχή τον κυριεύει ένας τρελός φόβος μήπως βρεθούν ενοχοποιητικά στοιχεία σε βάρος του (ίχνη αίματος, τιμαλφή...). Η ψύχραιμη λογική του αρχίζει να τον εγκαταλείπει, φαντάζεται πως όλοι τον υποψιάζονται ως πιθανό δολοφόνο, και πέφτει σε παραληρήματα και παραισθήσεις που τον διαλύουν σωματικά και ψυχικά, ώστε το περιβάλλον του να πιστεύει ότι είναι άρρωστος ή μήπως τρελάθηκε. Η μοναξιά του γίνεται αβάσταχτη! Απομονώνεται απ' όλους (οικογένεια, φίλους), κλείνεται στον εαυτό του και στα αδιέξοδα του ή όταν βρίσκεται μαζί τους έχει έντονες ψυχολογικές μεταπτώσεις, γίνεται απρόβλεπτος, επιθετικός ή βυθίζεται στη σιωπή του.

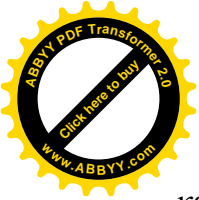
Η χειρότερη όμως τιμωρία του έρχεται αργότερα, όταν συνειδητοποιεί ότι δεν μπορεί να ξεπεράσει την εγκληματική του πράξη και να παίξει το ρόλο του μεγάλου, όπως είχε σχεδιάσει κι όπως έκαναν τόσο μεγάλοι άντρες της Ιστορίας, που εγκλημάτησαν. Αυτή η σκέψη επανέρχεται πολλές φορές μέσα στο έργο και τον βασανίζει διαρκώς. Αυτή η αυτοτιμωρία, που επιβάλλει στον εαυτό του, είναι βαρύτερη κι από την ποινή με την οποία τον τιμώρησε η ανθρώπινη δικαιοσύνη, στέλνοντας τον στα κάτεργα της Σιβηρίας, για να εκτίσει την ποινή του. Ο Ντοστογιέφσκι θεωρεί την τιμωρία αναπόφευκτη συνέπεια του εγκλήματος. Η λύτρωση για τον Ρασκόλνικοφ έρχεται πολύ αργότερα μέσα απ' τη μετάνοια και τη συγχώρεση. Η Σόνια, που τον ακολούθησε στην Σιβηρία, με την άδολη αγάπη της και την αγνή πίστη της στο Θεό κι η επιθυμία του ίδιου για τη συνέχιση της ζωής τον βοήθησαν να αποδεχτεί το μέγα σφάλμα του, να μετανιώσει και να ηρεμήσει η ψυχή του.

[...] Η πλοκή του μύθου είναι ελάχιστη. Τα γεγονότα και τα πρόσωπα είναι λίγα, όμως η ιδεολογική κι η ψυχολογική σύγκρουση των ηρώων του είναι εντονότατη. Μέσα από τους δραματικούς διαλόγους και τους εσωτερικούς μονολόγους τους ανιχνεύονται οι πιο μύχιες⁷⁷ σκέψεις των ηρώων, που αναζητούν τα πραγματικά κίνητρα των πράξεων τους, κι όλα αυτά δοσμένα από τις διαφορετικές οπτικές γωνίες του κάθε ενδιαφερόμενου προσώπου.

[...] Δίπλα στο Ρασκόλνικοφ κινούνται κι άλλοι ανθρώπινοι χαρακτήρες. Η Σόνια, μια αγγελική μορφή, που παρόλα τα κτυπήματα της μοίρας της, διατηρεί την πηγαία καλοσύνη της και την αγνή πίστη της στο θεό και προσφέρει απλόχερα την αγάπη της στον Ρασκόλνικοφ που τον σώζει στηρίζοντας τον. Ο Ραμουζίχιν, ο τύπος του φίλου που δεν τον εγκαταλείπει, η Ντούνια, η αδελφή του Ρασκόλνικοφ, μια σοβαρή κι όμορφη κοπέλα έτοιμη να βοηθήσει κάθε πάσχοντα, ο Πορφύρης Πέτροβιτς, ένα ανοιχτό μυαλό ανακριτή που πίσω από τη σκληρότητα που του επιβάλλει η θέση του κρύβει μέσα του στοιχεία ανθρωπισμού, ο Σβιντριγκάιλοφ, ένας άλλου τύπου εγκληματίας, και η αξιολύπητη μορφή του συμπαθέστατου κατά τ' άλλα μέθυσου Μεντρεγκάλοφ, του πατέρα της Σόνιας, ο οποίος, ενώ έχει συνείδηση των ευθυνών του για τις οικογενειακές του δυστυχίες, αδυνατεί να απαλλαγεί από το πάθος του ποτού.

[...] Έτσι παρουσιάζονται όλες οι πιθανές ερμηνείες της συμπεριφοράς των ηρώων, προσδίδοντας αντικειμενικότητα στο έργο. Φωτογραφίζει τους ήρωες του μέσα από τα λόγια

⁷⁷ Εφημερίδα «Τα Νέα», 2-3 Φεβρουαρίου 2008, Βιβλιοδρόμιο, «Οι δαίμονες ενός γίγαντα» του Μανώλη Πιμπλή



και τις πράξεις τους, περιορίζοντας στο ελάχιστο τα σχόλια, και οι αφηγημένοι διάλογοι κυριαρχούν.

[...] Ο Ντοστογιέφσκι γράφει ένα ψυχολογικό μυθιστόρημα, το 1866, παρουσιάζοντας όλη την πολυπλοκότητα της ανθρώπινης ψυχής, αρκετές δεκαετίες πριν την εμφάνιση του Φρόυντ και της επιστήμης της ψυχολογίας. Χωρίς να αποκλείει την επίδραση του κοινωνικού περιβάλλοντος (οικονομική εξαθλίωση, αναλφαβητισμός, διαφθορά δημόσιας διοίκησης...) πιστεύει ότι η ψυχή του ανθρώπου είναι άβυσσος κι ότι η αιτία του κακού τελικά βρίσκεται μέσα στην ψυχή του ανθρώπου. Τα ανθρώπινα πάθη, όταν κυβερνούν την ψυχή, κάνουν τη συμπεριφορά του ανθρώπου απρόβλεπτη.

[...] Ο Ντοστογιέφσκι γράφει επίσης ένα ρεαλιστικό⁷⁸ μυθιστόρημα αποτυπώνοντας την πραγματικότητα από την καθημερινή ζωή των κατατρεγμένων⁷⁹ κατοίκων της Πετρούπολης στην τσαρική Ρωσία του 19^{ου} αιώνα.

[...] Ο «πολιτικός»⁸⁰ Ντοστογιέφσκι_δεν μπορεί να μην αναφερθεί στη «νέα γενιά» της Πετρούπολης, στους λεγόμενους «προοδευτικούς κύκλους», οι οποίοι είχαν αποκτήσει μεγάλη φήμη λόγω των πρωτοποριακών ιδεών τους. Μέσα από την αντιπαράθεση ενός κομμουνιστή κι ενός συντηρητικού (β' τόμος, σ. 104-120) παρουσιάζονται οι ιδέες των σοσιαλιστών για τη δημιουργία κομμούνιας, για την απελευθέρωση της γυναίκας (δικαίωμα σύναψης ελεύθερου γάμου, κατάργηση πορνείας), για το όραμα μιας μελλοντικής ιδανικής κοινωνίας.

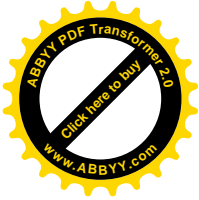
[...] Αναγνωρίζει το δίκαιο κάποιων ιδεών των σοσιαλιστών αλλά πιστεύει ότι δεν είναι εφικτή η οικοδόμηση της ιδανικής κοινωνίας, διότι η ανθρώπινη ψυχή είναι απρόβλεπτη κι η λογική αδυνατεί να προβλέψει και να οργανώσει τα πάντα τέλεια.⁸¹

⁷⁸ Εισαγωγή στο «*Εγκλημα και Τιμωρία*», σ.8 «αναλύει τον εσωτερικό κόσμο των ηρώων του, χωρίς ποτέ να χάνει απ' την οπτική του την αντικειμενική απεικόνιση ενός πραγματικού κόσμου. Με την έννοια αυτή ο ρεαλισμός του διαφοροποιείται απ' το ρεαλισμό του Γκόγκολ και των συγγραφέων που συγκαταλέγονται στη λεγόμενη φυσιοκρατική σχολή, απ' τους οποίους δεν άργησε να απομακρυνθεί».

⁷⁸ Εισαγωγή στο «*Εγκλημα και Τιμωρία*», σ.8, «το ιδιόρρυθμο, εξαθλιωμένο περιβάλλον των μικροϋπαλλήλων της Αγίας Πετρούπολης αποτέλεσε το φόντο των πρώτων αφηγημάτων του και κάποιων κορυφαίων μυθιστορημάτων του. Εξαθλιωμένοι διανοούμενοι κι άποροι κατώτεροι κοινωνικοί λειτουργοί αποτελούν κατά κύριο λόγο τους ήρωες των έργων του».

⁷⁹ Εφημ. «Τα Νέα» 2-3 Φεβρουαρίου 2008, Βιβλιοδρόμιο, «*Οι δαίμονες ενός γίγαντα*» του Μανώλη Πιμπλή

⁸¹ http://neaanagnosi.blogspot.gr/2011/04/blog-post_24.html

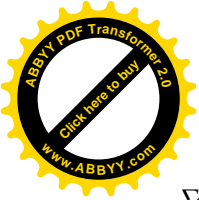


- **Απόσπασμα βιβλίου «Έγκλημα και Τιμωρία» (Α΄ κεφάλαιο, Α΄ τόμου)**

«Μια μέρα, πάρα πολύ ζεστή, στις αρχές του Ιουλίου, ένας νέος βγήκε το βράδυ απ' το δωματιάκι που είχε νοικιασμένο στο στενό δρομάκι Σ., κατέβηκε τη σκάλα και, αργά-αργά, τράβηξε αναποφάσιστα κατά τη γέφυρα Κ. Τα κατάφερε να μην τον τρακάρει στη σκάλα η σπιτονοικοκυρά του. Το δωμάτιο του ήτανε στη σοφίτα ενός ψηλού σπιτιού, που είχε πέντε πατώματα, κι έμοιαζε περισσότερο με ντουλάπι παρά με κατοικία. Η σπιτονοικοκυρά του, που τον είχε και οικότροφο, καθότανε στο κάτω πάτωμα. Έτσι, όταν έβγαινε έξω, ήτανε υποχρεωμένος να περνά μπροστά από την κουζίνα, που η πόρτα της έμενε πάντοτε σχεδόν ορθάνοιχτη, αντίκρυ απ' τη σκάλα. Κάθε φορά που περνούσε από κει, ένιωθε ένα φόβο άρρωστο, που τον έκανε να ντρέπεται και να ζαρώνει τα φρύδια του. Χρωστούσε κάμποσα λεφτά στη σπιτονοικοκυρά του και φοβότανε μήπως βρεθεί μύτη με μύτη μαζί της.

Όχι πως ήτανε φοβητσιάρης. Ούτε κι ένιωθε πως γονάτισε - ίσα-ίσα μάλιστα. Ωστόσο, εδώ και κάμποσο καιρό, βρισκότανε σε μια νευρική υπερένταση, που έφτανε τα όρια της υποχονδρίας. Ζούσε τόσο πολύ κλεισμένος στον εαυτό του και σε μια τόσο ολοκληρωτική απομόνωση, ώστε φοβότανε να συναντήσει όχι μονάχα τη σπιτονοικοκυρά του, αλλά και κάθε άνθρωπο. Μ' όλο που τον είχε συντρίψει το βάρος της μιζέριας του, η φτώχεια έπαψε στο τέλος να τον βαραίνει. Είχε παρατήσει τις δουλειές που θα του εξασφάλιζαν το καθημερινό του ψωμί και δε φρόντιζε να το βγάλει με κανέναν άλλο τρόπο. Στην πραγματικότητα η σπιτονοικοκυρά του δεν τον τρώμαζε καθόλου – οσαδήποτε σχέδια κι αν κατάστρωνε εναντίον του. Το να τον σταματά όμως στο κεφαλόσκαλο, ν' ακούει τη συνηθισμένη της φλυαρία για πράγματα που δεν τον ενδιέφεραν, να του ξαναθυμίζει μ' επιμονή πως πρέπει να πληρώνει το νοίκι και να βρίσκεται στην ανάγκη να καταφεύγει σε διάφορες δικαιολογίες, να της ζητά συγγνώμη, να της λέει ψέματα... Α, όχι! Καλύτερα θα ήτανε να ξεγλιστρήσει, πατώντας σα γάτα στις σκάλες, και να χαθεί στο δρόμο δίχως να τον ιδεί κανείς. Αυτή τη φορά μάλιστα, μόλις βρέθηκε έξω, παραξενεύτηκε κι ο ίδιος με το φόβο που τον έκανε να νιώθει η σπιτονοικοκυρά του.

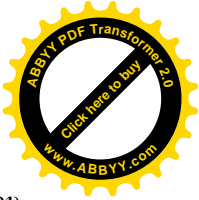
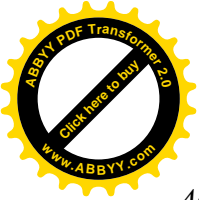
"Να σχεδιάζεις τέτοια δουλειά και να σε πιάνει τόση ταραχή με το τίποτα!", σκέφτηκε χαμογελώντας παράξενα. "Χμ... Αλήθεια, η τύχη του ανθρώπου βρίσκεται στα χέρια του και την αφήνει να του ξεγλιστρήσει, μόνο και μόνο από τη δειλία του... Αυτό πια πρέπει να το πάρουμε σαν αξίωμα, θα 'θελα να ξέρω, τί είναι εκείνο που φοβούνται πιο πολύ οι άνθρωποι. Το να κάνουν ένα βήμα προς τα μπρος, να πούνε δυο λόγια για το πιστεύω τους - αυτό σίγουρα θα το φοβούνται πάνω απ' όλα. Εξ άλλου, μου φαίνεται πως φλυαρώ πολύ. Και, ακριβώς, επειδή φλυαρώ δεν κάνω τίποτε, ή καλύτερα επειδή δεν έχω κάνει τίποτε φλυαρώ. Τον τελευταίο μήνα συνήθισα να φλυαρώ, γιατί ήμουν αναγκασμένος να μένω ολόκληρες μέρες κλεισμένος στο καβούκι μου και να σκέφτομαι... να σκέφτομαι για όλα και για τίποτα. Για να ιδούμε... Γιατί πάω εκεί πέρα; Είμαι, στ' αλήθεια, ικανός να κάνω αυτό το έγκλημα; Είναι δυνατό να το 'χω βάλει σα σκοπό μου σοβαρά; Όχι δεν είναι σοβαρό. Βαυκαλίζομαι με μια φαντασίωση κι αυτό με διασκεδάζει. Ένα παιγνίδι, ναι! Μάλλον για παιγνίδι πρόκειται".



Στο δρόμο έκανε ζέστη τρομερή και η ατμόσφαιρα ήτανε αποπνικτική. Ο σαματάς από τον συνωστισμό των ανθρώπων - τους έβλεπες-, οι ασβέστες που υπήρχαν παντού, οι σκαλωσιές, τα τούβλα, η σκόνη και κείνη η χαρακτηριστική μπόχα του καλοκαιριού, που την ξέρουν καλά οι κάτοικοι της Πετρούπολης, όσοι δεν έχουν τα μέσα να πάνε το καλοκαίρι εξοχή - όλες αυτές οι δυνατές εντυπώσεις κλόνισαν άσχημα τα νεύρα του που, και δίχως αυτές, ήτανε κιόλας αρκετά κλονισμένα. Οι ανυπόφορες μυρουδιές απ' τις ταβέρνες, που αφθονούν σ' αυτό το μέρος, οι μεθυσμένοι που συναντά κανείς σε κάθε βήμα του, ακόμα και τις εργάσιμες ημέρες, συμπλήρωναν αυτόν τον θλιβερό και αποκρουστικό πίνακα. Μια αίσθηση αηδίας πέρασε σαν αστραπή στα λεπτά χαρακτηριστικά του νέου. Πραγματικά, ήτανε πολύ καλοφτιαγμένος, με υπέροχα σκούρα μάτια, καστανά μαλλιά, λίγο πιο ψηλός απ' το κανονικό, με κορμί λεπτό και λυγρό. Γρήγορα, όμως, φάνηκε σα να βυθίζεται σε μια ονειροπόληση ή για την ακρίβεια σα να πέφτει σ' ένα είδος χαύνωσης, κι εξακολουθούσε να προχωρεί δίχως να βλέπει τίποτα τριγύρω και χωρίς, εξ άλλου, να 'χει και καμιά όρεξη να ιδεί τίποτα. Πού και πού μονάχα μίλαγε μόνος του, κατά τη συνήθεια που, καθώς το παραδεχότανε κι ο ίδιος, είχε αποκτήσει. Καταλάβαινε τώρα πως σκοτείνιαζε κάπου-κάπου το μυαλό του και πως ένιωθε μεγάλη αδυναμία. Εδώ και δυο μέρες δεν είχε φάει τίποτα σχεδόν.

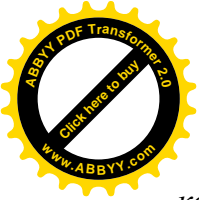
Ήτανε τόσο άθλια ντυμένος, ώστε κάθε άλλος, όσο και να το 'χε συνηθίσει πια, θα ντρεπότανε να βγει στο φως της ημέρας ντυμένος με τέτοια κουρέλια. Είναι αλήθεια πως η γειτονιά αυτή δεν ήτανε από κείνες όπου παραξενεύεσαι όταν ιδείς έναν κακοντυμένο.

Η πλατεία της Σαναγοράς εκεί κοντά, τα ιδιόρρυθμα σπίτια και τα μαγαζιά που στιβάζονταν σ' εκείνους τους δρόμους και τα σοκάκια του κέντρου της Πετρούπολης, δημιουργούσανε μια τόσο παρδαλή εικόνα, με κάθε λογής σουλούπι, έτσι που κανένας πια δεν απορούσε για το ντύσιμο του άλλου. Η ψυχή όμως αυτού του νέου ξεχείλιζε από μια περηφάνια τόσο άγρια ώστε, παρ' όλη τη νεανική του ευαισθησία, δε ντρεπότανε να βγει με τα κουρέλια του στο δρόμο. Το πράγμα άλλαζε όταν τύχαινε να συναντήσει κανένα γνωστό του ή κανέναν απ' τους παλιούς συμμαθητές του, που γενικά δεν του άρεσε να κάνει παρέα μαζί τους. Ωστόσο ένας μεθυσμένος που τον πήγαιναν, άγνωστο γιατί και πού, μέσα σ' ένα μεγάλο άδειο αραμπά, του φώναζε ξαφνικά καθώς περνούσε: "Έ, συ με το γερμανικό καπέλο!", ουρλιάζοντας με όλη του τη δύναμη και δείχνοντας τον με το δάχτυλο. Ο νέος σταμάτησε απότομα και, με μια κίνηση νευρική, έφερε το χέρι στο καπέλο του. Ήτανε ένα καπέλο ψηλό και στρογγυλό, που το είχε αγοράσει από του Τσίμερμαν, τριμμένο όμως από την πολυκαιρία, κοκκινισμένο, γεμάτο τρύπες και λεκέδες, με πεσμένα τα μπορ, που κρέμονταν στο πλάι κατά τον πιο αξιοθρήνητο τρόπο. Ωστόσο, εκείνο που ένιωθε δεν ήτανε καθόλου ντροπή. Ήτανε μάλλον τρόμος. "Καλά το φοβόμουνα", μουρμούρισε μες στην ταραχή του. "Το σκέφτηκα αυτό, να όμως που έγινε κάτι χειρότερο! Μια τέτοια ανοησία, το πιο ασήμαντοπραματάκι του κόσμου, μπορεί να χαλάσει όλη τη δουλειά! Ναι, τούτο δω το καπέλο με κάνει να ξεχωρίζω πολύ... Είναι γελοίο και γι' αυτό το λόγο το προσέχει ο άλλος... Μόνο μια τραγιάσκα θα ταίριαζε με τα κουρέλια μου, ή καλύτερα μια οποιαδήποτε στραπατσαρισμένη παλιορεπούμπλικα κι όχι τούτο δω τ' ακατονόμαστο πράμα. Κανένας δε φορεί τέτοιο καπέλο. Ξεχωρίζει από ένα βέρσι μακριά και ο καθένας ύστερα θα το θυμάται... Ναι, κάποιος θα το θυμηθεί και ύστερα ορίστε το πειστήριο του εγκλήματος... Ενώ, τώρα ακριβώς, πρέπει να περνάω όσο το δυνατόν πιο απαρατήρητος. Οι λεπτομέρειες, οι λεπτομέρειες -εδώ είναι όλη η ουσία... Αλλά, ακριβώς, κάτι τέτοιες λεπτομέρειες μπορούν να καταστρέψουνε τα πάντα...".



Δεν είχε να προχωρήσει πολύ, ήξερε ακόμα και πόσα βήματα έπρεπε να κάνει από την πόρτα του σπιτιού του: Εφτακόσια τριάντα ακριβώς. Τα είχε μετρήσει από τότε ακόμα που το σχέδιο του βρισκότανε στην κατάσταση του ονείρου. Εκείνο τον καιρό, μάλιστα, δεν πίστευε πως μπορεί να γίνουμε πραγματικότητα κάτι τέτοια όνειρα.

Ερεθιζότανε μονάχα απ' την τερατώδη αλλά γοητευτική παρατολμία τους. Από τότε, όμως, πέρασε ένας μήνας κι άρχισε να βλέπει τα γεγονότα από μια άλλη οπτική γωνία, διαφορετική. Παρ' όλο που στους μονολόγους του δεν έπαυε να κατηγορεί τον εαυτό του, για έλλειψη δραστηριότητας και για αναποφασιστικότητα, είχε συνηθίσει, άθελα του σχεδόν, να βλέπει το "τερατώδες όνειρο" σα μια πράξη που αξίζει να την κάνει κανείς, αν και εξακολουθούσε να 'χει ελάχιστη εμπιστοσύνη στον εαυτό του. Τώρα, θα έκανε την "πρόβα" της δουλειάς και η ταραχή του μεγάλωνε με το κάθε βήμα. Λιπόψυχα και μ' ένα νευρικό τρεμούλιασμα προχώρησε σ' ένα τεράστιο κτίριο, που από τη μια μεριά είχε το κανάλι και απ την άλλη την οδό... Στο σπίτι αυτό, που ήτανε χωρισμένο σε μικρά διαμερίσματα, έμεναν εργαζόμενοι όλων των επαγγελμάτων: Σιδεράδες, ράφτες, μάγειροι, διάφορες κατηγορίες Γερμανοί, κοινές γυναίκες, μικροϋπάλληλοι, κι έβλεπες ανθρώπους να πηγαινοέρχονται και να μπαινοβγαίνουν απ' την μια κι απ' την άλλη πόρτα και να διασχίζουν τις δυο αυλές του σπιτιού. Το ακίνητο είχε τρεις-τέσσερις θυρωρούς. Ο νέος χάρηκε πολύ που δε συνάντησε κανέναν απ' αυτούς. Αφού πέρασε την πόρτα, προχώρησε αμέσως κατά τη δεξιά σκάλα, χωρίς να τον ιδεί κανείς. Ήτανε σκοτεινή και στενή αυτή η σκαλίτσα υπηρεσίας, που την ήξερε πια και που ήτανε φτιαγμένη έτσι, ώστε να μην μπορεί να πει πως δεν του άρεσε: Μέσα σε τούτο το σκοτάδι ένιωθε πως δεν διατρέχει κίνδυνο ούτε κι απ' το πιο αδιάκριτο βλέμμα. "Αφού φοβάμαι τώρα τόσο πολύ τί θα γινότανε αν τύχαινε κι ερχόμουνα εδώ για να το κάνω στ' αλήθεια;", είπε μέσα του, δίχως να το θέλει, μόλις έφτασε στο τέταρτο πάτωμα. Εκεί, κάτι απολυμένοι φαντάροι, που έκαναν τώρα τον αχθοφόρο, του 'φραζαν το δρόμο: Μετακόμιζαν τα έπιπλα ενός διαμερίσματος, όπου έμενε – το ήξερε – ένας Γερμανός υπάλληλος με την οικογένεια του. "Φεύγει, λοιπόν, ο Γερμανός. Συνεπώς, για κάμποσο διάστημα, δε θα υπάρχει άλλος κάτοικος σ' αυτό το πλατύσκαλο, εκτός απ' τη γριά. Καλό είναι να ξέρουμε... για κάθε ενδεχόμενο", είπε πάλι μέσα του, και χτύπησε στην πόρτα της γριάς. Το χερούλι αντήχησε τρεμουλιαστά, λες και ήτανε καμωμένο όχι από μπρούντζο, αλλά από λαμαρίνα. Έτσι είναι όλα σχεδόν τα χερούλια στις πόρτες των μικρών διαμερισμάτων, σ' αυτού του είδους τα ακίνητα. Ο ιδιαίτερος ήχος του χερουλιού, που τον είχε ξεχάσει, του θύμιζε κάτι που το 'φέρει στο νου του ολοκάθαρα... Και, ξαφνικά, ανατρίχιασε - σε τέτοια υπερένταση βρίσκονταν τα νεύρα του αυτή τη φορά! Σε λίγο η πόρτα μισάνοιξε σιγά και η γυναίκα, που καθότανε εκεί μέσα, κοίταζε προσεχτικά και με ολοφάνερη δυσπιστία τον παρείσακτο μέσα απ' το μισάνοιχτο θυρόφυλλο: Μες στο μισοσκόταδο μονάχα τα μικρά ματάκια της γυάλιζαν. Καθώς όμως είδε πως υπήρχε κόσμος στο κεφαλόσκαλο, σιγουρεύτηκε και άνοιξε την πόρτα διάπλατα. Ο νέος πέρασε το κατώφλι και προχώρησε σ' ένα σκοτεινό χωλ, που κοβότανε στα δυο από ένα χώρισμα. Πίσω απ' αυτό υπήρχε μια κουζινίτσα πολύ μικρή. Η γριά στεκότανε μπροστά του, αμίλητη, και τον κοίταζε ερωτηματικά. Ήτανε μια γριούλα κοντή και ξερακιανή, καμιά εξηνταριά χρονών, με μάτια διαπεραστικά, αγριωπά στην έκφραση, και με μια μύτη κοντή και σουβλερή. Το κεφάλι της ήτανε ξεσκεπαστο και τα γκριζωπά μαλλιά της γυάλιζαν απ' το πολύ λάδι. Ένα φανελένιο κουρέλι περιτριγύριζε τον αδύνατο, μακρουλό λαιμό της, που έμοιαζε με πόδι κότας. Παρ' όλη τη ζέστη, κρεμότανε στους ώμους της μια γούνα ξεφτισμένη και λερωμένη. Κάθε τόσο έβηχε και βόγγαγε. Φαίνεται πως ο νέος την



κοίταζε πολύ παράξενα, γιατί στα μάτια της παρουσιάστηκε ξαφνικά η ίδια εκείνη έκφραση δυσπιστίας.

"Φοιτητής Ρασκόλνικωφ, ήρθα στο σπίτι σας πριν από ένα μήνα", βιάστηκε να ψιθυρίσει ο νέος, κάνοντας μια μικρή υπόκλιση, θυμήθηκε πως έπρεπε να της φερθεί ευγενικά.

"Το θυμάμαι, παιδί μου, θυμάμαι πολύ καλά πως έχετε ξαναρθεί", απάντησε η γριά, προφέροντας την κάθε λέξη καθαρά και χωρίς να πάψει να τον κοιτάζει φιλύποπτα.

"Ναι... Και ξανάρχομαι τώρα για μια παρόμοια μικροδουλίτσα", συνέχισε ο Ρασκόλνικωφ, λίγο ταραγμένος και κατάπληκτος με τη δυσπιστία που του 'δειχνε η γριά.

"Ίσως να 'ναι έτσι πάντοτε, στο κάτω-κάτω", σκέφτηκε μ' ένα δυσάρεστο συναίσθημα.

"Μόνο που την άλλη φορά δεν το πρόσεξα". Η γριά σώπασε να σκεφτότανε. Ύστερα, του 'δείξε την πόρτα της κάμαρας και τραβήχτηκε από μπροστά του λέγοντας: "Περάστε, παιδί μου".

Η κάμαρα όπου τον έμπασε ήταν μικρή και ταπετσαρισμένη με κίτρινο χαρτόνι. Στα παράθυρα υπήρχαν γεράνια και μεταξωτές κουρτίνες. Εκείνη την ώρα ο ήλιος που βασίλευε πλημμύριζε το δωμάτιο με άπλετο φως. "Έτσι θα λάμπει, σίγουρα, ο ήλιος και εκεί", είπε άθελα από μέσα του ο Ρασκόλνικωφ. Και με μια γρήγορη ματιά εξέτασε ολόκληρο το δωμάτιο, για να το χαράξει όσο γινότανε πιο βαθειά στη μνήμη του. Αλλά δεν είχε τίποτα το εξαιρετικό τούτο το δωμάτιο. Όλη κι όλη η επίπλωση του, που ήτανε ξύλινη και παλιά, ήτανε ένα ντιβάνι πλατύ από ξύλο με ράχη αφιδωτή, ένα οβάλ τραπέζι κοντά στο ντιβάνι, ένα τραπεζάκι τουαλέτας με ένα καθρέφτη κρεμασμένο στο χώρισμα, ανάμεσα στα δυο παράθυρα, μερικά καθίσματα γύρω-γύρω και δυο-τρεις πίνακες με κορνίζες παλιωμένες. Παράσταιναν κάτι Γερμανιδούλες, που κρατούσαν στα χέρια τους πουλιά. Αυτή ήτανε όλη κι όλη η επίπλωση. Σε μια γωνιά, μπροστά σε μια μικρή εικόνα, έκαιγε ένα καντήλι. Παντού βασίλευε απόλυτη καθαριότητα. Τα έπιπλα και το πάτωμα ήτανε περασμένα με κερί και γυάλιζαν. "Βλέπει κανείς πως έχει περάσει από εδώ η Ελισάβετ", σκέφθηκε ο Ρασκόλνικωφ. Σ' ολόκληρο το διαμέρισμα δεν θα μπορούσες να βρεις ίχνος σκόνης.

"Μονάχα κάτι τέτοιες γριές, κακές και χήρες, ζούνε σε τόση καθαριότητα", συνέχισε μέσα του ο Ρασκόλνικωφ, κοιτάζοντας λοξά με περιέργεια ένα παραβάν από βαμβακερό ύφασμα, που έκρυβε μια πόρτα. Απ' αυτή έμπαινες σε μια μικρότερη καμαρούλα, όπου βρισκότανε το κρεβάτι και ο κομμός της γριάς και όπου αυτός δεν είχε μπει ποτέ. Αυτά τα δυο δωμάτια ήτανε όλο κι όλο το διαμέρισμα.

"Τί θέλετε;", ρώτησε ξερά η γριά, που μπήκε κι αυτή στο δωμάτιο και στάθηκε μπροστά στον επισκέπτη της, για να τον εξετάζει καλύτερα κατάφασα.

"Σας φέρνω κάτι για ενέχυρο. Να το...", της είπε κι έβγαλε από την τσέπη του ένα παλιό πλακουτσωτό ρολόι ασημένιο. Στο καπάκι του ήτανε χαραγμένη η υδρόγειος και η αλυσίδα του ήτανε ατσάλενια.

"Μα το άλλο ενέχυρο πάει πια. Η προθεσμία έληξε εδώ και τρεις ημέρες".

"Θα σας πληρώσω τους τόκους ενός μηνός ακόμα, κάνετε λίγη υπομονή".



"Θα κάνω υπομονή, παιδί μου, αν θέλω, αλλά απ' αυτή τη στιγμή είμαι ελεύθερη να το πουλήσω".

"Τί δίνετε για τούτο το ρολόι, Αλιόνα Ιβάνοβνα;"

"Χμ. Μου φέρνετε όλο κάτι ψευτοπράγματα που δεν αξίζουν δεκάρα. Το ξέρετε, φίλε μου, ότι την άλλη φορά σας έδωσα δυο ρούβλια, για ένα δαχτυλίδι που μπορεί να τ' αγοράσει κανείς καινούργιο με ενάμιση;"

"Δώστε μου τέσσερα ρούβλια και θα το πάρω πίσω. Είναι ενθύμιο του πατέρα μου τούτο το ρολόι, θα πάρω πολύ γρήγορα χρήματα".

"Αν θέλετε, σας δίνω ενάμιση ρούβλι και τους τόκους θα τους πληρώσετε προκαταβολικά...". "Ενάμιση ρούβλι!", φώναξε ο νέος.

"Αν θέλεις άφησε το, αν δεν θέλεις παρ' το". Η γριά του το 'δώσε. Εκείνος το πήρε, κι ήτανε τόσο μεγάλη η ταραχή του, ώστε ετοιμάστηκε να φύγει. Αμέσως όμως άλλαξε γνώμη, καθώς σκέφτηκε πως δεν είχε να πάει πουθενά αλλού. Εξ άλλου είχε έρθει και για κάποιον άλλο σκοπό.

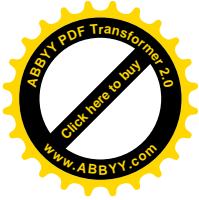
"Δώστε τα μου", έκανε απότομα.

Η γριά έψαξε στην τσέπη της, για να πάρει τα κλειδιά και μπήκε στο άλλο δωμάτιο, πίσω από το παραβάν. Μόλις έμεινε μόνος του στην κάμαρα, έστησε τ' αυτί του με περιέργεια κι άρχισε να κάνει με το μυαλό του διαφόρους υπολογισμούς και συνδυασμούς. Την άκουσε ν' ανοίγει τον κομμό, "θα πρέπει να 'ναι το πάνω-πάνω συρτάρι", είπε μέσα του. "Τα κλειδιά, λοιπόν, τα βάζει στη δεξιά της τσέπη..."

Είναι όλα μαζί περασμένα σ' έναν ατσαλένιο κρίκο... Και υπάρχει ένα κλειδί τρεις φορές μεγαλύτερο απ' τ' άλλα με μύτη δαντελωτή, που, φυσικά δεν είναι του κομμού... Συνεπώς, θα υπάρχει κι άλλη μια κρυψώνα ή κανένα χρηματοκιβώτιο... Περίεργο! Όλα τα χρηματοκιβώτια έχουν τέτοια κλειδιά... Τί σιχαμένα, ωστόσο, είναι όλα αυτά!"

Η γριά ξαναγύρισε.

"Λοιπόν, γιόκα μου. Έχουμε και λέμε... δέκα καπίκια για κάθε ρούβλι και για κάθε μήνα, μας κάνουν δέκα πέντε καπίκια για το ενάμιση ρούβλι, που πρέπει να τα κρατήσω, αφού παίρνω τον τόκο προκαταβολικά. Επί πλέον, πρέπει να



προσθέσουμε ακόμα είκοσι καπίκια για δυο ρούβλια που σας δάνεισα έχουμε, λοιπόν, το όλον τριάντα πέντε καπίκια. Συνεπώς έχετε να παίρνετε για το ρολόι ένα ρούβλι και δεκαπέντε καπίκια το όλον. Να, πάρτε τα".

"Μα πώς! Ένα ρούβλι και δέκα πέντε καπίκια θα πάρω τώρα;"

"Ακριβώς".

Ο νέος δεν επέμεινε και πήρε τα λεφτά. Κοίταζε τη γριά και δεν βιαζότανε να φύγει. Φαινότανε σα να 'θελε να πει ή να κάνει κάτι ακόμα, αλλά ούτε και ο ίδιος έδειχνε να ξέρει τι ακριβώς ήτανε αυτό.

"Αλιόνα Ιβάνοβνα. αυτές τις μέρες ίσως να σας φέρω ακόμα κάτι... κάτι ασημένιο... Μια πολύ όμορφη σιγαροθήκη-, όταν θα μου την επιστρέψει κάποιος φίλος μου..."

"Καλά, τα ξαναλέμε τότε, γιόκα μου".

"Χαίρετε... Και είσαστε πάντοτε μόνη σας στο σπίτι; Δε σας κρατάει ποτέ η αδελφή σας συντροφιά;", ρώτησε όσο πιο αδιάφορα μπορούσε, καθώς προχωρούσε κατά το χωλ για να φύγει.

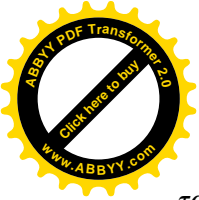
"Τι σας νοιάζει εσάς για την αδελφή μου;"

"Ω! Δε με νοιάζει καθόλου. Μη νομίζετε δηλαδή... Χαίρετε, Αλιόνα Ιβάνοβνα!"

Βγήκε έξω και η ταραχή του όλο και μεγάλωνε. Καθώς κατέβαινε τη σκάλα, σταμάτησε πολλές φορές σα να θυμότανε κάτι που τον άφηνε άναυδο. Τέλος έφτασε στο δρόμο και φώναξε:

"Ω, θεέ μου! Τί φοβερά που είναι όλα αυτά! Μπορεί ποτέ... είναι ποτέ δυνατόν εγώ... Όχι, είναι μια βλακεία, ένας παραλογισμός, πρόσθεσε αποφασιστικά. Μα, στ' αλήθεια, λοιπόν, μου πέρασε απ' το μυαλό μια τόσο απαίσια ιδέα; Τί φρίκη που μπορεί να κλείνει η καρδιά μου μέσα της! Το χειρότερο απ' όλα είναι η βρωμιά. Είναι βρώμικη, σιχαμένη, αηδιαστική όλη αυτή η ιστορία... Και να σκέφτεται κανείς πως έναν ολόκληρο μήνα!..."

Δεν έβρισκε πια ούτε λόγια ούτε επιφωνήματα, που να μπορούν να εκφράσουνε



τα συναισθήματα που τον συγκλόνιζαν. Η απέραντη αηδία, που άρχισε να βασανίζει και να σφίγγει την ψυχή του, καθώς πήγαινε στη γριά, έπαιρνε τέτοια ένταση και τέτοια έκταση, που δεν ήξερε πια πώς θα γλύτωνε από την αγωνία της.

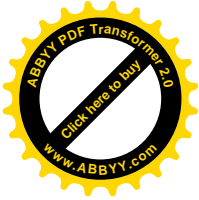
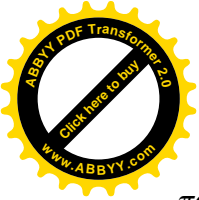
Προχωρούσε, βαδίζοντας πάνω στο πεζοδρόμιο σα μεθυσμένος, δίχως να καταλαβαίνει ότι σκόνταφτε πάνω στους διαβάτες. Στον επόμενο δρόμο συνήλθε. Καθώς περπατούσε, κοιτάζοντας τριγύρω, είδε πως βρισκότανε μπροστά σ' ένα καπηλειό. Η είσοδος ήτανε στο πεζοδρόμιο και υπήρχε μια στενή σκάλα που έβγαζε κάτω, στο υπόγειο.

Τη στιγμή εκείνη έβγαιναν από μέσα δυο μεθυσμένοι, κρατώντας ο ένας τον άλλο, ενώ ταυτόχρονα βρίζονταν. Ο Ρασκόλνικωφ, δίχως να το σκεφθεί καθόλου, κατέβηκε τα σκαλιά. Δεν είχε ποτέ του ξαναμπεί σε καπηλειό, τώρα όμως το κεφάλι του βούιζε. Εξ άλλου, ένιωθε να τον βασανίζει και μια δίψα φλογερή. Λαχταρούσε να πιεί δροσερή μπίρα, ωστόσο, απέδιδε αυτή την ξαφνική αδυναμία του στην πείνα.

Κάθισε σε μιαν άκρη, σκοτεινή και βρώμικη, κοντά σ' ένα τραπέζι λιγδιασμένο και παράγγειλε μπίρα. Ήπие λαίμαργα το πρώτο ποτήρι. Ένιωσε αμέσως μεγάλο ζαλάφρωμα και οι σκέψεις του έγιναν καθαρότερες. "Όλα αυτά είναι βλακειές", είπε μέσα του, κι αναφερώθηκαν οι ελπίδες του. "Δεν υπάρχει λόγος ν' ανησυχώ. Η αδιαθεσία ήτανε, απλούστατα, φυσική. Μια μπιρίτσα, λίγη γαλέτα, και σε μια στιγμή θα έχω ξαναβρεί όλη τη δύναμη του μυαλού μου, όλη τη διαύγεια των ιδεών μου, τη σταθερότητα των αποφάσεων μου. Πφ! Όλα αυτά είναι ολότελα ασήμαντα".

Ωστόσο, ένιωθε αόριστα πως, κι αυτή ακόμα η αισιόδοξη διάθεση προς το καλύτερο, ήτανε κάτι το αρρωστημένο.

Εκείνη την ώρα η ταβέρνα είχε πολύ λίγο κόσμο. Εκτός από τους δυο μεθυσμένους, που είχε συναντήσει στη σκάλα, βγήκε ζωπίσω τους και κάποια



παρέα από πέντε άντρες, που έσερναν μαζί τους και μια κοπέλα, υπό τους ήχους ενός ακορντεόν.

Όταν έφυγαν, απλώθηκε στην ταβέρνα ησυχία και ένιωθες πως υπήρχε μεγαλύτερη απλοχωριά. Ήτανε εκεί μέσα ένας μισομεθυσμένος, που στεκότανε μπροστά σ' ένα ποτήρι μπίρα και φαινότανε να 'ναι μικροαστός. Ο διπλάνος του, ένας ψηλός και χοντρός άντρας, που φορούσε κοντογούνι και είχε γκρίζα γενειάδα, ήτανε στουπί στο μεθύσι και μισοκοιμότανε στον πάγκο. Κάθε τόσο όμως, σα να ζυπνούσε, άρχιζε να τρίζει ξαφνικά τα δάχτυλα του, απλώνοντας τα χέρια κι έκανε με το κορμί του ρυθμικές κινήσεις χωρίς, ωστόσο, να σηκώνεται από τον πάγκο. Ύστερα, μουρμούριζε ένα σαχλό τραγουδάκι, προσπαθώντας να θυμηθεί τα λόγια του που ήτανε αυτού εδώ του γούστου:

Ένα χρόνο χάιδεα, τη γυναικούλα μου...

Ένα χρόνο χάιδεα, τη γυναικούλα μου...

Ή ακόμα έλεγε, όταν ξαναζύπναγε:

Περνώντας απ' την Ποντιτζέσκαγια

ζανάβρα το πουλί μου...

Απολάμβανε όμως την ευτυχία του ολομόναχος. Σ' όλες του τις εκρήξεις, ο σιωπηλός σύντροφος του, κρατούσε μια στάση εχθρική και δύσπιστη. Υπήρχε εκεί μέσα κι ένα άλλο άτομο ακόμα, που φαινότανε σα συνταξιούχος μικροϋπάλληλος. Καθότανε παράμερα, έπινε από καιρό σε καιρό με μικρές γουλιές, κι άφηνε το βλέμμα του να πλανιέται τριγύρω του. Φαινότανε κι εκείνος κάπως ταραγμένος.»

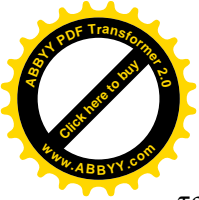


- Η ενσυναίσθηση του αναγνώστη

Ο Ρασκόλνικωφ είναι βαθιά απελπισμένος. Είναι νέος, φοιτητής, αλλά οι συνθήκες της ζωής του επισκιάζουν την νιότη και την γνώση. Είναι και ο χαρακτήρας του: ευαίσθητος, υπερήφανος, αιώνια διχασμένος στο «είναι» και στο θα «έπρεπε να είναι».

Ένα μήνα έχει να βγει από το σπίτι και δεν φαίνεται καθόλου παράξενο. Ο καθένας, όταν είναι έτσι, δεν θέλει να βγαίνει από το σπίτι, κρύβεται καλά εκεί. Αυτός, βέβαια, έχει κι άλλους λόγους που κουρνιάζει στο δωμάτιο του καθώς χρωστάει στην σπιτονοικοκυρά του και κάθε έξοδος του είναι επικίνδυνη, γιατί μπορεί να πέσει επάνω της και να αναγκαστεί να αρχίσει τις δικαιολογίες για τα λεφτά που της χρωστάει. Είναι οδυνηρό να απολογείσαι για τις υποχρεώσεις που έχεις αναλάβει και δεν μπορείς να εκπληρώσεις. Όταν μένεις στο σπίτι δεν έχεις να απολογηθείς σε κανέναν! Μια στοιχειώδης ενέργεια που μπορεί να σε ωθήσει παροδικά για να ανταποκριθείς στα απολύτως απαραίτητα, μοιάζει μάταιη. Όταν τα προβλήματα που αντιμετωπίζεις είναι σε διάφορα επίπεδα, υπαρξιακά, οικονομικά, μοναξιά (ηθελημένη ή ακούσια), απουσία ελπίδας και οράματος ακόμα και για το άμεσο μέλλον, δεν έχει νόημα να ξοδέψεις οποιαδήποτε ενέργεια σου «χαριστεί» μόνο και μόνο για να έχεις την ψευδαίσθηση πως συνεχίζεις να τα καταφέρνεις στην ζωή σου. Όλα είναι μάταια. Εκτός κι αν συλλάβεις ένα «μεγαλοφυές» όραμα. Αυτοκαταστροφικό αλλά να το πιστεύεις! Αυτό μόνο μπορεί να σε βγάλει από το στενόχωρο σύμπαν σου, γιατί πρέπει να καταστρώσεις σχέδιο, να το μεθοδεύσεις με τον καλύτερο δυνατό τρόπο για να πετύχει! Αρχικά, δεν σε απασχολεί πως θα είσαι και τι θα έχεις ακριβώς πετύχει μετά το πέρας του σχεδίου σου. Είναι πάντα τρομακτικό σαν σχέδιο γιατί δεν έχει επιστροφή και αυτό σου προκαλεί αγωνία και άγχος. Όταν ξεχνάς τις επιπτώσεις της πράξης που ετοιμάζεις, ασχολείσαι με την κάθε λεπτομέρεια του «οράματος». Θέλεις να πετύχει κι έτσι το μυαλό σου αρχίζει να επεξεργάζεται κάθε πληροφορία που του παρουσιάζεται με παρατηρητικότητα. Μένοντας τόσο καιρό μόνο με τον εαυτό σου συνηθίζεις να παραμιλάς. Θέλεις να ακούς τις σκέψεις σου. Ακούγοντας τον εαυτό σου να μιλά, το ξέρεις πως είναι ασυνήθιστο, αλλά σε κάνει να νιώθεις καλύτερα καθώς οι σκέψεις σαν να γίνονται πιο κατανοητές, πιο οικείες, λιγότερο τρομακτικές. Αν έχεις να βγεις και από τον μικρόκοσμό σου ένα μήνα οι πληροφορίες που παίρνεις είναι πολλές και αξίζει τον κόπο να παραμιλάς. Είναι σαν τις εμπεδώνεις καλύτερα. Από τον καιρό που κάνει έξω, τα πρόσωπα και τα κτίρια που θα συναντήσεις σε κάθε βήμα σου. Το κάθε βήμα μπορεί να το μετράς, όπως ο Ρασκόλνικωφ, γιατί έτσι μετράς τον χρόνο και κατανοείς την απόσταση που σε χωρίζει από το πριν και το μετά. Σου αρέσει να παρατηρείς τους άλλους ανθρώπους: πως συμπεριφέρονται, θέλεις να δεις πως κυλάει η καθημερινότητα που την έχεις σχεδόν ξεχάσει. Παρόλα αυτά η επιλογή της ώρας δεν γίνεται τυχαία. Βγαίνει βράδυ. Μετά από τόσο καιρό απομόνωσης η νύχτα βοηθάει όχι μόνο το πρακτικό μέρος του σχεδίου του. Τον βοηθάει να αντιμετωπίσει καλύτερα τον κόσμο. Στην νύχτα η αλήθεια του καθενός είναι περισσότερο βατή και αναντίρρητα «παγκόσμια».

Όσο όμως πιο κοντά έρχεσαι στην επιθυμητή πράξη που σχεδιάζεις - στην προκειμένη περίπτωση ένα φόνο, σε άλλη περίπτωση μια αυτοκτονία ή άλλη ακραία απόφαση- τόσο



τρομάζεις με την ιδέα. Φαίνεται τόσο εύκολο να το διαπράξεις κι εκεί ο φόβος πως έχεις χάσει τον έλεγχο του εαυτού σου, δηλαδή να έχεις τρελαθεί, σε παραλύει. Διώχνεις την σκέψη σαν να πρόκειται για θανατηφόρο μικρόβιο. Ένα μικρόβιο, όμως, που δεν είσαι καθόλου σίγουρος αν έχει ήδη προλάβει να σε «μολύνει»... Ο Ρασκόλνικωφ μετά την επίσκεψη στην γριά τοκογλύφο, μπαίνει σε ένα καπηλειό να πιεί μια μπίρα. Δεν το κάνει μόνο γιατί το αλκοόλ θα τον ηρεμήσει, το κάνει γιατί θέλει να είναι μέσα σε κόσμο. Να ασχοληθεί με τους συνδαιτυμόνες, να ξεχαστεί για λίγο μέσα στην καθημερινότητα του κόσμου. Να νιώσει πιο «φυσιολογικός» καθώς οι περισσότεροι γύρω του είναι άνθρωποι ερείπια που βρίσκουν παρηγοριά στο πιτό. Με αυτό τον τρόπο αλλάζει η διάθεσή του, αν και ξέρει πως και αυτή η αλλαγή της διάθεσης δεν έχει τίποτα το φυσιολογικό, δεν πηγάζει από κανένα γεγονός που να είναι «αντικειμενικά» ικανό να προκαλέσει αισιοδοξία.

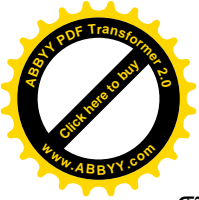
Από την άλλη υπάρχει και η οικονομική ανέχεια, η οποία αποτελεί ένα ισχυρό άλλοθι για να μην εγκαταλείψεις το «σχέδιο». Αν είσαι κι ένα περισσότερο σκεπτόμενο άτομο, όπως ο Ρασκόλνικωφ, έχεις την ευχέρεια να εκλογικεύσεις τις ηθικές ενστάσεις σου, να περιορίσεις τον φόβο που σε παραλύει και να φιμώσεις την οικεία πλευρά του εαυτού σου που πορεύτηκες μαζί της τόσα χρόνια. Ξέρεις ότι κινδυνεύεις να την αφήσεις πίσω σου, αλλά ευελπιστείς πως αυτό θα είναι μόνο για λίγο. Αν το «όραμα σου» ευοδωθεί, πιστεύεις πως θα επιστρέψεις στην πλευρά αυτή και με καλύτερες συνθήκες.

Ένας απίστευτος καταγισμός σκέψεων και συναισθημάτων σε βυθίζουν όλο και περισσότερο σε μια δίνη μέχρι τον τελικό αφανισμό σου. Γιατί μέσα σου το ξέρεις καλά: η ζωή σου όπως την ξέρεις έχει αλλάξει οριστικά!

- Η ενσυναίσθηση του συμβούλου

Η περίπτωση του Ρασκόλνικωφ είναι πέρα για πέρα πάνω από τις όποιες επίκτητες ή και έμφυτες ικανότητες και δεξιότητες ενός Συμβούλου. Δεν είναι θεμιτή η εισαγωγή, αλλά ένας καλός Σύμβουλος πρέπει, τουλάχιστον στον εαυτό του, να ομολογεί την αλήθεια.

Είναι φανερό πως ο συμβουλευόμενος έχει βαριά κατάθλιψη. Είναι απομονωμένος από όλους και ταλανίζεται από πολλά και διαφορετικά προβλήματα που τον επιβαρύνουν αθροιστικά. Η ιδιοσυγκρασία του χαρακτήρα του, σε συνδυασμό με τις δεδομένες δυσκολίες της ζωής, της κοινωνικής τάξης όπου ανήκει είναι μοιραία «ιδανικές» για να τον οδηγήσουν σε ακόμα πιο πολύπλοκες και δυσεπίλυτες καταστάσεις. Μολονότι έχει τα πλεονεκτήματα της νιότης και της πνευματικής καλλιέργειας, είναι πολύ έξυπνος και πολύ ευαίσθητος για να βασιστεί επάνω τους και να συνεχίσει την ζωή του αγνοώντας όλα όσα τον απασχολούν σε σχέση με την ύπαρξή του και την κοινωνία που τον περιβάλλει. Θέλει να λύσει τα οικονομικά του προβλήματα, αλλά με τρόπο που ταυτόχρονα θα ωφεληθούν κι άλλοι. Θα μπορούσε να είναι γνήσιος απόγονος του Δον Κιχώτη, εάν όλα δεν γύριζαν τόσο βασανιστικά στο κεφάλι του και στην ψυχή του. Ο Δον Κιχώτης δείχνει να διασκεδάζει με το ανέφικτο. Ο Ρασκόλνικωφ υποφέρει. Από τις πρώτες γραμμές του βιβλίου ακούγονται οι χτύποι της καρδιάς του, από την αγωνία που τον διακατέχει στην σκέψη πως θα συναντήσει την σπιτονοικοκυρά του. Δεν σταματάω στιγμή να την ακούω. Πολλές φορές νιώθω την ανάσα του ακανόνιστη, άλλοτε



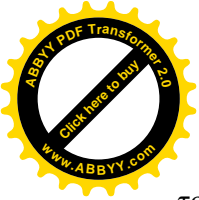
σχεδόν κανονική και άλλοτε γρήγορη και λαχανιαστή. Η ταραχή του του προξενεί συνεχώς μια αίσθηση αρρώστιας: ανατριχιάζει, αηδιάζει, το βήμα του ασταθές. Όλα αυτά πηγάζουν από τις αντικρουόμενες επιθυμίες του: θέλει να σωθεί, αλλά και να σώσει. Η ψυχική υπερδιέγερση είναι συνεχής και το μόνο που αλλάζει είναι οι γρήγορες εναλλαγές της διάθεσης του που τον φοβίζουν. Ξέρει πως είναι αδύναμος αλλά «οραματίζεται» ένα φόνο λύτρωση. Μια πράξη που απαιτεί καθαρό μυαλό, ολοκληρωτικό περιορισμό συναισθηματικών εξάρσεων, ακρίβεια σχεδιασμού και κινήσεων. Θέλει με άλλα λόγια, να καταστρώσει στην εντέλεια ένα έγκλημα που όμως αναπόφευκτα θα γίνει εν βρασμώ ψυχής, ίσως γιατί δεν μπορεί να γίνει αλλιώς. Ο Ρασκόλνικωφ δεν είναι ο τύπος του ψυχρού εγκληματία.

Στην περίπτωση, όμως, που βρεθεί απέναντί μας ένας συμβουλευόμενος που αντιμετωπίζει την κρίση και τα προβλήματα που αντιμετωπίζει ο Ρασκόλνικωφ το πρώτο πράγμα που πρέπει να κάνουμε είναι να τον ακούσουμε με προσοχή, δηλαδή να κινητοποιήσουμε την ενεργητική ακρόαση. Μετά την εισαγωγή του συμβουλευόμενου, που μπορεί να είναι «ποταμός» ή μια εκμυστήρευση γεμάτη δισταγμούς και ανολοκλήρωτες φράσεις να μπορούμε να επαναλάβουμε το ακριβές περιεχόμενο όσων ακούσαμε για να σιγουρευτούμε πως κατανοήσαμε σωστά όσα ειπώθηκαν. Κατόπιν, έχοντας εμπεδώσει αρχικά το πρόβλημα, να επιχειρήσουμε να διεισδύσουμε στην ψυχή του συμβουλευόμενου, να ενεργοποιήσουμε τα τρία στοιχεία της ενσυναίσθησης: το *θυμικό*, που σημαίνει η ευαισθησία μας να είναι εν εγρήγορη για να μπορέσουμε να συμπονέσουμε τον συμβουλευόμενο, το *γνωστικό*, να παρατηρήσουμε και να επεξεργαστούμε πνευματικά τα όσα λέγονται ή δεν λέγονται, τα συναισθήματα που εκφράζονται ή δεν ονομάζονται σε συνδυασμό με την σωματική κατάσταση του συμβουλευόμενου και το επικοινωνιακό, όπου εδώ στην ουσία δραστηριοποιούμε την *άμεση αντανάκλαση*, ζητώντας επαλήθευση από τον συμβουλευόμενο εάν το συναίσθημα που νιώσαμε να εκφράζει είναι όντως αυτό που είπε. Αναπτύσσεται, έτσι, μια δυαδική επικοινωνία η οποία για να συνεχίσει πρέπει συχνά ο σύμβουλος να ανακεφαλαιώνει όσα λέγονται για να είναι σίγουρος, ο ίδιος όσο και ο συμβουλευόμενος, ότι συνεχίζει να είναι στην διαδικασία της ενσυναίσθησης. Στην περίπτωση μάλιστα που ο σύμβουλος έχει έμφυτη την ενσυναίσθηση, είναι σε θέση στα συναισθήματα που ακούει να απαντάει με συναισθήματα. Με αυτό τον τρόπο δημιουργεί την ενσυναίσθητη αντίληψη, με άλλα λόγια και κατά την άποψη του Lipps, επιτυγχάνεται εμπειρική επαφή.

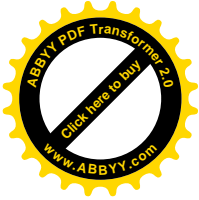
Η αναπλαισίωση, επίσης, είναι απαραίτητη γιατί ελαχιστοποιούνται οι πιθανότητες η συνεδρία να γίνει χαοτική, ειδικά όταν τα προβλήματα και τα συναισθήματα που εκφράζονται είναι χειμαρρώδη.

Αξίζει να σημειώσουμε, πως η *ανάληψη προοπτικής του άλλου*, η ικανότητα, δηλαδή, να δούμε την κατάσταση που βιώνει ο συμβουλευόμενος μέσα από την δική του οπτική τότε θα μπορέσουμε να του ανοίξουμε ορίζοντες που θα του ταιριάζουν και αυτό γιατί γνωρίζουμε τι θα θέλαμε να ακούσουμε εμείς στην θέση του.

Θα μπορούσαμε με τον Ρασκόλνικωφ να κάνουμε χρήση όλων των ειδών, των επιπέδων και των παραγόντων της ενσυναίσθησης που αναπτύξαμε στο θεωρητικό μέρος της εργασίας μας. Το ζήτημα, όμως, δεν είναι μόνο πόσο καλά γνωρίζουμε την δουλειά του συμβούλου και την εμπειρία που έχουμε αποκομίσει από αυτήν. Το ζήτημα είναι πόσο μπορούμε να εμβιώσουμε



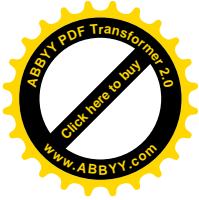
τον συμβουλευόμενο καθόσον τον έχουμε απέναντί μας. Εάν μας επιτρεπόταν να εκφέρουμε προσωπική άποψη για το τι θα αναζητούσαμε εναγωνίως στην θέση του είναι πρώτα από όλα κάποιον να ακούσει τις φωνές του μυαλού, να τις βάλλει σε μία τάξη, να μην τρομάξει με όσα θα ακούσει. _Να νιώσουμε πως σε κάθε συνεδρία παίρνει για λίγο τα ηνία της ζωής μας στα χέρια του και μπορεί να μας την κάνει καλύτερη. Να μας υποδείξει ένα όραμα που να είναι πραγματοποιήσιμο και βήμα - βήμα να μας οδηγήσει σε αυτό. Μια ελπίδα πως πραγματικά όλα θα πάνε καλύτερα. Όπως στα βιβλία, έτσι και στην ζωή, τίποτα δεν υπάρχει που να μην εξαρτάται κι από εμάς. Είτε αφορά τις σελίδες ενός μυθιστορήματος, είτε την κάθε μέρα στην ζωή μας η μυθοπλασία είναι κατασκευή, του συγγραφέα για τα βιβλία και εμάς των ίδιων για αυτό που αποκαλούμε παρελθόν, παρόν και κυρίως μέλλον.



ΕΠΙΛΟΓΟΣ

*«Το μυθιστόρημα δεν είναι μια εξομολόγηση του συγγραφέα, αλλά μια εξερεύνηση του τι είναι η ανθρώπινη ζωή μέσα στην παγίδα που έχει γίνει ο κόσμος»
(Η Αβάσταχτη Ελαφρότητα του Είναι)*

Ο ενθουσιασμός δεν είναι πάντα καλός σύμβουλος, είναι όμως κινητήριο δύναμη για να προχωρήσεις. Το θέμα της παρούσας εργασίας απετέλεσε έναυσμα για την διπλωματική αυτή. Εάν το θέμα ήταν στα πλαίσια της διεκπεραίωσης για την απόκτηση του πτυχίου θα είχε σταματήσει στην περίληψη. Διαβάζοντας, ψάχνοντας, παρατηρώντας τις εκφράσεις φίλων στο άκουσμα του θέματος, έγινε γρήγορα αντιληπτό πως το εγχείρημα ήταν δύσκολο. Η ανησυχία, που υπάρχει, σε τέτοιου είδους πονήματα είναι να είναι επιστημονικά τεκμηριωμένα αλλά και να έχουν ψυχή. Από την άλλη, και σε σημείο έμμονης ιδέας, είναι να συμπεριληφθούν μόνο όσα χρειάζονται. Να δοθεί σημασία στην «οικονομία» του κειμένου, κάτι που αποτελεί θέσφατο σε όσους καταπιάνονται με την λογοτεχνία. Από την στιγμή, που το ένα μέρος του εξεταζόμενου θέματος ήταν η λογοτεχνία, δεν ήταν δυνατόν να μην αποτελέσει θέσφατο και για την παρούσα εργασία. Όσον αφορά, τώρα, την ενσυναίσθηση κι εκεί καταλήξαμε πως αποτελεί προϋπόθεση. Η δουλειά του συμβούλου δεν είναι η φλυαρία. Είναι η προσεκτική ακρόαση και η διάθεση για συναισθηματική ταύτιση, έχοντας πάντα στο πίσω μέρος του μυαλού μας, πως οι συμβουλευόμενοι εκείνο που στην ουσία θέλουν είναι μια εμπειρική προσέγγιση από κάποιον που το πρόβλημα που αντιμετωπίζουν είναι σαν να το βίωσε κι αυτός, αλλά με διαύγεια και νηφαλιότητα βρήκε τρόπο να προχωρήσει παρά κάτω. Αυτό, εξάλλου, κάνουν και οι συγγραφείς όταν πλάθουν τους ήρωες τους: δεν τους αφήνουν ποτέ στην τύχη τους!



Ελληνική βιβλιογραφία

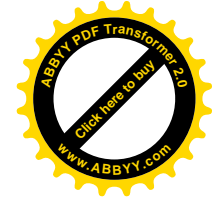
- Βένιου Α, Τεντολούρης Ν, *Παράγοντες που επηρεάζουν την επικοινωνία ιατρού-ασθενούς*, Αρχ Ελλ Ιατρ 2013
- Δημητρόπουλος Ε.Γ., «*Συμβουλευτική – Προσανατολισμός*», Τόμος Α', Συμβουλευτική και Συμβουλευτική Ψυχολογία, Γ' έκδ., εκδ. Γρηγόρη, Αθήνα, 2000
- Διαμαντίδης Αντώνης, *Λεξικό των -ισμών*, εκδ. Γνώση, Αθήνα, 2002
- Εγκυκλοπαίδεια Δομή, εκδ. Δομή Α.Ε., τόμος δέκατος πέμπτος(σχι-ωχρα), Αθήνα, Σεπτέμβριος 1976 8^η έκδ.
- Εγκυκλοπαίδεια Δομή, εκδ. Δομή Α.Ε., τόμος ένατος (κουκλο-λωτρ), Αθήνα, Σεπτέμβριος 1976 8^η έκδ.
- Έκο Ουμπέρτο, *Τα όρια της Ερμηνείας*, μετ. Μ. Κονδύλη, εκδ. Γνώση, Αθήνα, 1993.
- Ήγκλετον Τέρι, *Εισαγωγή στη Θεωρία της Λογοτεχνίας*, Μτφρ. Μιχάλης Μαυρωνάς, 4^η έκδ. Αθήνα: Οδυσσέας, Αθήνα 1989
- Καλούρη-Αντωνοπούλου Ράνυ, *Αισθητική Αγωγή*, εκδ. Έλλην, Αθήνα, 1999.
- Καραμανίδου Χ. *Επικοινωνία επαγγελματιών υγείας και ασθενών και το φαινόμενο της μη συμμόρφωσης: Προσανατολισμοί για την πολιτική υγείας*. Στο: Κοντιάδης Ξ, Σουλιώτης Ν (Επιμ.) *Θεσμοί και πολιτικές υγείας*, Εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα, 2010
- Κούντερα Μίλαν, *Η Τέχνη του Μυθιστορήματος*, μτφ, Φίλιππος Δρακονταειδής, εκδ. Εστία, 4^η έκδ. Αθήνα, Ιανουάριος 1996.
- Μάντη Π, Τσελέπη Χ. *Κοινωνιολογική και ψυχολογική προσέγγιση των νοσοκομείων/υπηρεσιών υγείας*. ΕΑΠ, Π άτρα, 2000
- Μούσσας Γ, Καρκανιάς Α, Παπαδοπούλου Α, *Ψυχολογική διάσταση της γενετικής του καρκίνου: Επικοινωνία γιατρού-ασθενούς*, Ψυχιατρική 2010
- Γ. Μπαμπινιώτης, *Μικρό Λεξικό της Νέας Ελληνικής Γλώσσας*, εκδ. Κέντρο Λεξικολογίας, 2^η έκδ., Αθήνα, 2009
- Παναγοπούλου Ε, Μπένος Α., *Η επικοινωνία στην ιατρική εκ-παίδευση. Ζήτημα ανάγκης ή άκαιρη πολυτέλεια;* Αρχ Ελλ Ιατρ, 2004
- Παρίσης Ιωάννης - Παρίσης Νικήτας, *Λεξικό Λογοτεχνικών Όρων*, Οργανισμός Εκδόσεων Διδακτικών Βιβλίων, Αθήνα, 2005
- Φρομ Έριχ, *Η Ξεχασμένη Γλώσσα*, εκδ. Μπουκουμάνη, Αθήνα, 1975.
- Φρόντ Άννα, *Το Εγώ και οι μηχανισμοί άμυνας*, μτφ. Θεόδωρος Παραδέλλης, εκδ. Καστανιώτη, Αθήνα, 2007
- Χαρτοκόλλης Πέτρος, *Λογοτεχνία και Ψυχανάλυση*, εκδ. Θεμέλιο, Αθήνα, Δεκέμβριος 1999.
- Ivey A.E., Gluckstern N.B. and Bradford-Ivey M., *Συμβουλευτική: Μέθοδος Πρακτικής Προσέγγισης*, μετάφραση Μ. Μαλικιώση-Λοϊζου, εκδ. Ελληνικά Γράμματα, 1996.
- Jung Carl, *Η ολοκλήρωση της προσωπικότητας*, εκδ. Σπαγγείρια, Αθήνα, 1998.
- Culler Jonathan, *Λογοτεχνική Θεωρία*, μτφ. Καίτη Διαμαντάκου, Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, 2^η έκδ, Ηράκλειο, 2003.



- Di MATTEO MR, MARTIN LR, *Εισαγωγή στην ψυχολογία της υγείας*, Εκδόσεις Πεδίο, Αθήνα, 2011
- Tadié Jean-Yves, *Η Κριτική της Λογοτεχνίας στον 20^ο Αιώνα*, μτφ. Ι.Ν.Βασιλαράκης, εκδ. Τυπωθήτω, Αθήνα, 2001

Ξενόγλωσση βιβλιογραφία

- BACHMANN C, BARZEL A, ROSCHLAUB S, EHRHARDT M, SCHERER M., Can a brief two-hour interdisciplinary communication skills training be successful in undergraduate medical education? *Patient Educ Couns* 2013
- Di MATTEO MR. Variations in patients' adherence to medical recommendations: A quantitative review of 50 years of research. *Med Care* 2004
- FAIRBAIRN GJ. Ethics, empathy and storytelling in professional development, *Learn Health Soc Care* 2002
- HANNAWA AF. Shedding light on the dark side of doctor-patient interactions: Verbal and non-verbal messages physicians communicate during error disclosures. *Patient Educ Couns* 2011
- HODGES BD, KUPER A. Theory and practice in the design and conduct of graduate medical education. *Acad Med* 2012, 87:25-33/ KRAMER AW, DÜSMAN H, TAN LH, JANSEN JJ, GROL RP, VAN DER VLEUTEN CP. Acquisition of communication skills in postgraduate training for general practice. *Med Educ* 2004, 38:158-167
- HA JF, LONGNECKER N. Doctor-patient communication: A review. *Ochsner J* 2010, 10:38-43
- GUDE T, VAGLUM P, ANVIK T, BAERHEIM A, GRIMSTAD H. A few more minutes make a difference? The relationship between content and length of GP consultations. *Scand J Prim Health Care* 2013, 31:31-35
- INUI TS, CARTER WB, KUKULL WA, HAIGH VH. Outcome-based doctor-patient interaction analysis: I. Comparison of techniques. *Med Care* 1982, 20:535-549
- KIDD J, PATEL V, PEILE E, CARTER Y. Clinical and communication skills. *Br Med J* 2005, 330:374-375
- LUSSIER MT, RICHARD C. Doctor-patient communication: Complaints and legal actions. *Can Fam Physician* 2005, 51:37-39
- LUSSIER MT, RICHARD C. Communication tips. Feeling understood: Expression of empathy during medical consultations. *Can Fam Physician* 2007, 53:640-641
- ONG LM, DE HAES JC, HOOS AM, LAMMES FB. Doctor-patient communication: A review of the literature. *Soc Sci Med* 1995, 40:903-918
- ROTER DL, STEWART M, PUTNAM SM, LIPKIN M Jr, STILES W, INUI TS. Communication patterns of primary care physicians. *JAMA* 1997, 277:350-356
- STEINER JF. Rethinking adherence. *Ann Intern Med* 2012, 157:580-585
- SZASZ TS, HOLLENDER MH. A contribution to the philosophy of medicine; the basic models of the doctor-patient relationship. *AMA Arch Intern Med* 1956, 97:585-592



- SQUIER RW. A model of empathic understanding and adherence to treatment regimens in practitioner-patient relationships. *Soc Sci Med*, 1990, QUASCHNING K, KÖRNER M, WIRTZ M. Analyzing the effects of shared decision-making, empathy and team interaction on patient satisfaction and treatment acceptance in medical rehabilitation using a structural equation modeling approach. *Patient Educ Couns*
- TRAVALINE JM, RUCHINSKAS R, D'ALONZO GE Jr. Patient-physician communication: Why and how. *J Am Osteopath Assoc* 2005, 105:13-18
- WOUDA JC VAN DE WIEL HB. Education in patient-physician communication: How to improve effectiveness? *Patient Educ Couns* 2013, 90:46-53/ COLEMAN C. Teaching health care professionals about health literacy: A review of the literature. *Nurs Outlook* 2011, 59:70-78
- WILLIAMS MV, DAVIS T, PARKER RM, WEISS BD. The role of health literacy in patient-physician communication. *Fam Med* 2002, 34:383-389/ WOUDA JC VAN DE WIEL HB. Education in patient-physician communication: How to improve effectiveness? *Patient Educ Couns* 2013, 90:46-53
- WEISS BD. *Health literacy and patient safety: Help patients understand. Manual for clinicians*. 2nd ed. American Medical Association, Chicago, 2007:28-34
- ZOLNIEREK KB, DiMATTEO MR. Physician communication and patient adherence to treatment: A meta-analysis. *Med Care* 2009, 47:826-834

Δημοσιεύσεις – Εφημερίδες

- Εφημερίδα «Τα Νέα», 2-3 Φεβρουαρίου 2008, Βιβλιοδρόμιο, «Οι δαίμονες ενός γίγαντα» του Μανώλη Πιμπλή

Διαδικτυακοί τόποι

- https://el.wikipedia.org/wiki/Ρώσικος_φορμαλισμός
- http://www.epekeina.gr/a_files/2013/PsychLogo.pdf
- <http://www.onmed.gr/ygeia-psyhikh/item/322852-anna-froint-oi-mixanismoι-amynas-tou-ego#ixzz3ppE7Jmne>
- <http://www.skepdc.gr/Entries/Sigma/collectiveunc.htm>
- <http://www.gallerygenesisathens.com/Catalogs/hariton-bekiaris.pdf>
- http://dide.fth.sch.gr/ssn/wp-content/uploads/2013/01/malikiosi-loizoy_PSIHOLOGIA_TOMOS.10_TEYHOS.2-3.pdf
- http://www.panoreon.gr/files/items/1/.../logotehnia_kai_iatriki_-_helidonis.doc
- http://www.biblioasi.gr/author_info.php?authors_id=21461
- http://neanagnosi.blogspot.gr/2011/04/blog-post_24.html
- <http://www.tovima.gr/books-ideas/article/?aid=731106>

